

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

TINA SKULJ

Mentor: doc. dr. Vladimir Prebilič

**BITKA ZA LENINGRAD OD 1941 DO 1944
(VLOGA CIVILNEGA PREBIVALSTVA PRI OBRAMBI MESTA)**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2006

Hvala mami Rozki, očiju Igiju in sončku Apisu,

mojemu Izajčku jajčku,

Mojci, ta drugi mami Nini in najljubši tetki Nataški ter drugim prijateljem in kolegom za spodbudo skozi dolga, dolga in še enkrat dolga leta študija.

Hvala tudi mentorju za pomoč pri izdelavi diplomske naloge.

Tina Skulj

I. KAZALO

1. UVOD	1
2. METODOLOŠKO – HIPOTETIČNI DEL	3
2.1. Predmet preučevanja.....	3
2.2. Cilj preučevanja	3
2.3. Pristop in uporabljene metode	4
2.4. Zastavljene hipoteze.....	4
2.4.1. Glavna hipoteza	4
2.4.2. Izpeljane hipoteze	4
2.5. Struktura naloge	5
2.6. Opredelitev temeljnih pojmov	5
3. NEMŠKO SOVJETSKI ODNOSI PRED ZAČETKOM VOJNE	8
3.1. Odločitev Nemčije za napad na Sovjetsko zvezo	8
4. OPERACIJA BARBAROSSA	10
4.1. Nemške priprave na operacijo Barbarossa.....	10
4.2. Načrt operacije	10
4.3. Izhodišče in naloge nemških sil	13
4.3.1. Armadna skupina Sever.....	14
4.3.1.1. Pomembnost leningrajske strateške smeri napada	14
5. PRIPRAVLJENOST SOVJETSKE ZVEZE IN NJENIH OBOROŽENIH SIL NA VOJNO.....	17
5.1. Situacija pred napadom.....	18
6. VOJAŠKO DOGAJANJE NA OBMOČJU LENINGRADA OD 1941 DO 1944	20
6.1 Dogajanje na bojišču leta 1941.....	20
6.1.1. Napad nemških sil.....	20
6.1.2. Prodor skupine armad Sever	20
6.1.3. Prodor finske vojske proti Leningradu.....	24

6.1.4. Stabilizacija frontne črte	25
6.1.4.1. Sprememba nemškega načrta.....	27
6.1.5. Nemška ofenziva na Tihvin	28
6.2. Dogajanje na bojišču leta 1942.....	30
6.2.1. Ljubanska operacija	31
6.2.2. Operacije na območju Sinjavina.....	32
6.3. Dogajanje na bojišču leta 1943.....	33
6.3.3. Operacija Iskra	33
6.4. Dogajanje na bojišču leta 1944.....	36
7. SODELOVANJE CIVILNEGA PREBIVALSTVA PRI OBRAMBI MESTA.....	40
7.1. Prostovoljne enote	40
7.1.1. Pomanjkljivosti prostovoljnih enot	43
7.1.2. Mestna protizračna obramba	44
7.2. Izgradnja obrambnih položajev.....	46
7.2.1. Izgradnja zunanjih obrambnih položajev	46
7.2.2. Organizacija notranje obrambe mesta	48
7.3. Industrijska proizvodnja	51
7.3.1. Preusmeritev industrijske proizvodnje.....	51
7.3.2. Evakuacija industrije	54
7.3.3. Množična proizvodnja	55
7.3.4. Delovna sila	57
7.4. Opravljanje civilnih nalog.....	59
7.4.1. Zbiranje sredstev za obrambo.....	59
7.4.2. Odpravljanje posledic zime 1941/42	60
7.4.3. Samooskrba mesta	61
8. OSKRBA IN EVAKUACIJA PO LADOŠKEM JEZERU.....	62
8.1. Oskrba in evakuacija 1941/42	62
8.1.1. Plovba	62
8.1.2. Ledena cesta življenja.....	64
8.1.2.1. Vzpostavitev Ledene ceste.....	64
8.1.2.2. Zaščita Ledene ceste	67

8.1.2.3. Oskrba in evakuacija	68
8.2. Oskrba in evakuacija 1942/43	70
8.2.1. Plovba	70
8.2.2. Ledena cesta	71
9. OSKRBA NEMŠKE VOJSKE	73
10. ŽIVLJENSKI POGOJI V OBLEGANEMU MESTU	75
10.1. Pomanjkanje hrane.....	75
10.2. Posledice	78
11. ZAKLJUČEK.....	81
12. VIRI IN LITERATURA	84
12.1. Knjige.....	84
12.3. Slovarji, enciklopedije in leksikoni.....	86
12.4. Internetni viri	87
12.5. Ostali viri (DVD).....	87

II. KAZALO

ZEMLJEVID 1: Operacija Barbarossa	12
ZEMLJEVID 2: Prodor skupine armad Sever	24
ZEMLJEVID 3: Prodor nemških in finskih sil na območju Leningrada ter stabilizacija frontne črte septembra 1941.....	27
ZEMLJEVID 4: Preboj blokade mesta enot Leningrajske in Volhovske fronte januarja 1943	35
ZEMLJEVID 5: Umik nemških sil januarja 1944	39
ZEMLJEVID 6: Organizacija plovbe in Ledene ceste po Ladoškem jezeru.....	63
SLIKA 1: Izgradnja obrambnih položajev v mestu.....	50
SLIKA 2: Proizvodnja v vojne namene	54
SLIKA 3: Čiščenje mesta spomladi 1942	61
SLIKA 4: Ledena cesta življenja zima 1942	67
TABELA 1: Preusmeritev industrijske proizvodnje.....	52
TABELA 2: Dnevni odmerki hrane po skupinah prebivalstva v gramih	77
GRAFIČNI PRIKAZ 1: Smrtnost civilnega prebivalstva pozimi 1941/42	79

*Na svetu je mnogo silnih stvari,
toda ni je silnejše od človeka.*

Sofokles

1. UVOD

Z napadom nacistične Nemčije na Sovjetsko zvezo je 2. svetovna vojna prešla v najbolj obsežen in krvav vojaški spopad v zgodovini človeštva. Šlo je za spopad dveh ideološko nasprotnih velesil, ki sta pred samim spopadom, zaradi lastnih interesov, skušali vzpostaviti gospodarske in politične odnose, vendar so se le ti razblinili 22. junija 1941, ko so nacistične sile brez vojne napovedi prestopile mejo Sovjetske zveze.

Po vojaško strateškem načrtu Barbarossa je Wehrmacht, ki je leta 1941 imel materialno, tehnično in operativno premoč nad Rdečo armado, napadel Sovjetsko zvezo na 1.200 kilometrov dolgi frontni črti, ki se je raztezala od Barentsovega do Črnega morja. Nemške sile z satelitskimi enotami so prodirale v treh strateških smereh, in sicer leningrajski, moskovski in kijevski.

V diplomski nalogi se bom osredotočila na leningrajsko smer napada, saj je bil Leningrad po slavni Direktivi št. 21 primarni cilj Hitlerjeve nenasitne želje po velikem vzhodnem življenjskem prostoru. Leningrad je poleg strateškega pomena imel velik gospodarski, politični in simbolni pomen. Pomembnost Leningrajske strateške smeri napada nam kaže dejstvo, da se je na tem območju borilo od 15% do 20% vseh nemških oboroženih sil.

V prvi fazi nemško-sovjetskega spopada je nacističnim silam uspelo hiter prodor, vendar pa se je Sovjetska zveza po začetnem šoku opomogla in v kratkem času mobilizirala vse svoje človeške in materialne zmogljivosti ter za ceno velikih žrtev ustavila okupatorja. Skupina armad Sever, ki je prodirala proti Leningradu, je skupaj z finskimi enotami uspela strniti obroč okoli mesta in s tem se je začela najdaljša operacija 2. svetovne vojne – obleganje Leningrada.

Prav to je pritegnilo moje zanimanje, saj se je po sklenitvi obroča nemških sil začelo edinstveno obleganje večmilijonskega mesta, kakršnega vojaška zgodovina do tedaj ni poznala. To je bilo največje in najdaljše obleganje, ki ga je zdržalo katerokoli mesto v sodobni zgodovini, polno grozljivih zgodb, trpljenja, kot tudi nešteto primerov

neizmernega junaštva. V 900 dni trajajoči agoniji, v kateri je življenje izgubilo ogromno ljudi, so se prebivalci in vojaki borili z lakoto, mrazom in nenehnim obstreljevanjem nemških topniških in letalskih sil. Čeprav je bilo v 2. svetovni vojni mnogo tragičnih epizod, pa je tragedija Leningrada nekoliko drugačna. Kljub velikemu številu smrtnih žrtev, prebivalci Leningrada nikoli niso postali »zaporniki« nemških sil in v mesto nikoli ni stopila tujčeva noga.

Glede na dejstvo, da je po prekinitvi vseh cestnih in železniških povezav mesta z notranjostjo države v obroču nemških sil ostalo skoraj tri milijone civilistov, me je zanimalo, kakšna sta bila njihova vloga in pomen, v bitki za Leningrad. To je nedvomno posebnost te vojaške operacije, saj je pri obrambi mesta po svojih najboljših močeh vseskozi sodelovalo civilno prebivalstvo in hkrati doživljalo tragično usodo ob pomanjkanju vseh osnovnih življenjskih dobrin. V najbolj kritičnih trenutkih obleganja mesta pozimi 1941/42 je preko zaledenelega Ladoškega jezera stekla v začetku drobna povezava z zaledjem, ki je prerasla v eno najbolj markantnih epizod obleganja in je kasneje dobila ime Ledena cesta življenja. Njej posvečam posebno poglavje v moji diplomski nalogi.

Ob iskanju literature o izbrani tematiki sem z obžalovanjem ugotovila, da v slovenskem prostoru obstaja zelo malo literature, ki preučuje bitko za Leningrad. Velika omejitev pri pisanju diplomskega dela je bila tudi ta, da obstajajo le enostranski viri, saj so tako sovjetski kot tudi tuji avtorji za svoja dela črpali podatke, ki jih je dajala uradna sovjetska stran. Razlog za to je bila totalitarna oblast, ki je zaradi ideoloških in propagandnih namenov cenzurirala stvarne podatke, ubogljivo pa ji je sledila tudi takratna zgodovinska znanost. Zahodni avtorji so bili tako prisiljeni povzeti iste podatke, saj niso imeli dostopa do primarnih zgodovinskih virov v sovjetskih arhivih, čeprav so bile njihove domneve nekoliko drugačne.

2. METODOLOŠKO – HIPOTETIČNI DEL

2.1. Predmet preučevanja

Predmet preučevanja mojega diplomskega dela bo civilno prebivalstvo, ki je po sklenitvi obročja nemških sil ostalo v obleganem Leningradu od leta 1941 do 1944. V nalogi bom najprej na kratko analizirala ključne dejavnike, ki so pripeljali do blokade mesta in potek vojaških operacij na tem območju, ki so bistvenega pomena za nadaljnje razumevanje obravnavane tematike. Glavna analiza bo osredotočena na sodelovanje civilnega prebivalstva pri obrambi mesta in na naloge, ki so jih opravljali v času obleganja.

2.2. Cilj preučevanja

Pri preučevanju zastavljenega problema sem si zastavila naslednje cilje:

- ❖ kratka predstavitev nemško sovjetskih odnosov pred samim spopadom in kratek oris priprav, ciljev in sredstev za operacijo Barbarossa (poudarek na leningrajski strateški smeri napada)
- ❖ potek vojaških operacij na območju Leningrada
- ❖ predstavitev tistih segmentov v sistemu obrambe mesta, v katere se je vključevalo civilno prebivalstvo in ki so bistveno vplivali na izid bitke za Leningrad
- ❖ podrobnejša predstavitev nalog, ki so jih civilisti opravljali med obleganjem
- ❖ posredovanje lastnega mnenja in ocene o vlogi civilistov v bitki za Leningrad.

2.3. Pristop in uporabljene metode

V procesu verifikacije zastavljenih hipotez in doseganja zastavljenih ciljev preučevanja sem se oprla na teoretične raziskovalne metode. Kot osnovno metodo analize pri oblikovanju temeljne zgradbe diplomskega dela sem uporabila metodo analize vsebine pisnih in elektronskih virov, s katero sem izluščila relevantne podatke za predstavitev obravnavane problematike. Poleg knjižnih virov in prispevkov iz medmrežja sem za teoretično utemeljitev uporabljenih terminov uporabila tudi enciklopedije, slovarje in priročnike.

Kot drugo metodo sem uporabila deskriptivno metodo, ki mi je pomagala pri opisu rezultatov analize pisnih virov in prikazovanju dejstev v zvezi z obravnavanim problemom. Tretja metoda, ki sem jo uporabila, pa je bila zgodovinska metoda kritike virov, ki mi je pomagala pri interpretaciji.

2.4. Zastavljene hipoteze

2.4.1. Glavna hipoteza

Samo vojaška komponenta obrambe mesta ne bi bila uspešna, če se vanjo ne bi na različnih področjih aktivno vključilo civilno prebivalstvo, ki je imelo velik doprinos k obrambni zmogljivosti mesta.

2.4.2. Izpeljane hipoteze

1. Sodelovanje civilnega prebivalstva na obrambni črti reke Luge je upočasnilo nasprotnikov prodor.
2. Hitlerjeva odločitev o izstradanju in domnevni predaji Leningrada spomladi 1942 je temeljila na napačni oceni stvarnega stanja v obleganem mestu in je močno podcenjevala civilno prebivalstvo in vojake.

3. Najbolj kritično obdobje obleganja je bilo pozimi 1941/42, ko je zaradi lakote umrlo ogromno ljudi, vendar to ni zlomilo obrambnih naporov civilnega prebivalstva.
4. Kljub določeni prisili je bil glavni razlog za tako množično sodelovanje civilnega prebivalstva pri obrambi mesta patriotizem, ki se je manifestiral v ljubezni in pripadnosti do svojega mesta.

2.5. Struktura naloge

V uvodnem delu diplomske naloge bom na kratko predstavila nemško sovjetske odnose pred začetkom spopada in poglobitve vzroke, ki so pripeljali do napada nacistične Nemčije na Sovjetsko zvezo. Na kratko bom obravnavala tudi operacijo Barbarossa s poudarkom na predstavitvi skupine armad Sever in pomembnosti njene strateške smeri napada.

V drugem delu bom predstavila dogajanje na bojišču od napada nemških sil 22. junija 1941 do umika januarja 1944.

V tretjem, osrednjem delu, pa se bom osredotočila na civilno prebivalstvo in bom predstavila vojaške in civilne naloge, ki jih je le to opravljalo od prvega dne vojne skozi celotno obdobje obleganja. Moja analiza bo temeljila na sodelovanju civilnega prebivalstva v prostovoljnih enotah, pri izgradnji obrambnih položajev, pri preusmeritvi industrijske proizvodnje v vojne namene in drugih civilnih nalogah ter oskrbi in evakuaciji. Predstavila bom tudi življenjske pogoje, ki so vladali v Leningradu v času obleganja nacističnih sil in kakšne posledice so pustili.

2.6. Opredelitev temeljnih pojmov

- ❖ **Bitka** je odločilen udar velikih strateško operativnih skupin ali oboroženih sil v celoti. Rezultati bitke vplivajo na izid vojne ali na eno izmed njenih etap. Glede

na mesto delovanja je lahko kopenska, pomorska, zračna ali kombinirana (Vojni leksikon 1981: 58).

- ❖ **Obleganje** je bojno delovanje s ciljem zavzetja trdnjave ali utrjenega mesta z obkolutvijo in sistemskim napadom. V starem veku so napadalci z enostavnejšo bojno tehniko skušali najprej porušiti predele utrjenih objektov, zatem pa le te v naskoku zavzeti. S pojavom ognjenega orožja je v ospredje stopil pomen artilerijske bojne tehnike, ki je pri obleganju trdnjav dobival vse pomembnejšo bojno vlogo. Nenehno izpopolnjevanje vojaške tehnike je vplivalo na spremembe pri napadnih postopkih, vseeno pa se je uporabljala strategija izčrpavanja, saj so bila obleganja utrjenih objektov ponavadi dolgotrajen proces. Razvoj težke artilerije je že v prvi svetovni vojni močno doprinesel k hitrejšemu uspehu napadalčevih enot, množično sodelovanje letalskih sil in oklepnih enot v 2. svetovni vojni pa je dalo obleganju povsem nove razsežnosti (Vojna enciklopedija 1970: 526).

- ❖ **Obramba** v splošnem pomenu gre za zaščito celovitosti in neodvisnosti določene države ter varnost in blagostanje njenih prebivalcev (Imade 1993:714). V vojaškem smislu pa gre za osnovni način bojevanja, pri katerem se upočasnjuje, lomi ali zadržuje nasprotnikov napad s ciljem, da se obdrži določeno ozemlje, prepreči lastne izgube ali pridobi določen čas (Vojna enciklopedija 1970: 361).

- ❖ **Urbano bojevanje** je tip kopenskega bojevanja v urbanem okolju s ciljem zavzetja pomembnih urbanih središč. Urbanistične značilnosti imajo velik vpliv na bojevanje znotraj naselij. Zgradbe lahko predstavljajo utrjene točke v obrambi, ki pomembno vplivajo na zaviranje prodiranja nasprotnikovih enot. Ker se branilci lahko selijo iz hiše v hišo, je proces osvajanja zelo otežen. Z namernim in usmerjenim rušenjem zgradb lahko branilci vzpostavijo težko prehodne barikade in ovire. Napadalčeve sile morajo biti majhne, saj so tako bolj gibljive in fleksibilne, ker se na ulicah večje vojaške enote ne morejo razviti in predstavljajo odkrite tarče. Zaradi strnjenosti naselja obstaja velik problem logistične podpore enotam in zavarovanje le teh. V urbanem okolju se uporablja predvsem partizanska taktika bojevanja. Urbano bojevanje je

dolgotrajen proces, ki ponavadi povzroči veliko število žrtev tako na strani napadalcev kot tudi branilcev in neposredno prizadene civilno prebivalstvo (sl.wikipedia.org/wiki/Urbano_bojevanje).

3. NEMŠKO SOVJETSKI ODNOSI PRED ZAČETKOM VOJNE

S prihodom Hitlerja in Nationalsocialistične delavske stranke na oblast so se odnosi med Nemčijo in Sovjetsko zvezo vse bolj zaostrovali. Ko se je leta 1939 nacistična Nemčija pripravljala za napad na Poljsko, je Hitler ponudil Stalinu možnost, da se izboljšajo odnosi med državama. Sovjetska zveza je pristopila k pogajanjem z Nemčijo, saj zaradi notranje političnih problemov na vojno ni bila pripravljena. Prav tako sta zaradi napete situacije v Evropi Velika Britanija in Francija skušali doseči sporazum o zavezništvu s Sovjetsko zvezo, vendar Stalin leta 1939 ni več zaupal obljubam zahodnih demokracij.

Avgusta 1939 so začela teči intenzivna pogajanja med Nemčijo in Sovjetsko zvezo. Že 19. avgusta je v Berlinu prišlo do podpisa pogodbe, ki je predstavljala gospodarsko podlago za Hitlerjevo vojno, saj je Nemčiji dala možnost, da bi se skoraj z vsemi strateško pomembnimi surovinami in živili oskrbovala preko Sovjetske zveze in s tem izognila pomorski blokadi. Gospodarska pogodba pa je bila obenem tudi »najbolj jasen izraz Hitlerjeve odvisnosti od Stalina« (Piekalkiewicz 1996: 58).

Stalin je 23. avgusta uradno pozval nemškega zunanjega ministra Ribbentropa na podpis sporazuma o nenapadanju in prijateljstvu med državama, s katerim se je Hitler začasno izognil vojskovanju na dveh frontah, sporazum pa je vključeval tudi tajni protokol o delitvi interesnih sfer Poljske, baltiških držav in Besarabije (Shirer 1977: 344). Vendar pa je sporazum o nenapadanju le navidezno omilil napetosti med državama, saj se je Hitler decembra 1940 dokončno odločil, da bo prihodnje leto napadel svojega velikega vzhodnega soseda.

3.1. Odločitev Nemčije za napad na Sovjetsko zvezo

S podpisom pakta o nenapadanju je bila Hitlerjeva namera o osvojitvi velikega življenjskega prostora na vzhodu le delno odložena. Velika trenja med Nemčijo in Sovjetsko zvezo so ostala nerešena. »Ideološke in politične razlike, različni politični

in ekonomski interesi, posebno pa odnos nacistične Nemčije do prve države socializma so kazali na to, da bo Nemčija v kratkem času napadla Sovjetsko zvezo« (Drugi svetski rat 1965: 100). Hitler se je v času vojaških operacij na zahodu le malo posvečal vojaško političnim vprašanjem na vzhodu, vendar je že konec leta 1940 začel razmišljati o napadu.

Po zlomu Francije Nemčija ni razpolagala z dovolj močnimi silami¹, s katerimi bi napadla Veliko Britanijo, vendar pa je Hitler verjel, da bi s padcem Sovjetske zveze padla tudi Velika Britanija. Hkrati je obstajal močan strah nemške strani, da bi Sovjetska zveza vstopila v vojno proti Nemčiji, če bi se ZDA dejansko vključile v vojno na evropskih tleh. Prav tako so politični ukrepi sovjetske vlade, s katerimi je Sovjetska zveza priključila k svojemu ozemlju zahodno Belorusijo, Besarabijo, severno Bukovino in baltiške države ter se nevarno približala Balkanu, ogrozili nemške interese. Hitler je že takrat rekel Ribbentropu, da ne bo dopustil, da bi ga Rusi »prelisičili« in da »pakta ne potrebuje več« (Vojna istorija 1980: 307). Vedno bolj pa je naraščala tudi odvisnost Nemčije od sovjetskih surovin, zato so postale težnje po pridobitvi velikega vzhodnega prostora vse večje.

Hitler je prišel do zaključka, da mora do leta 1943, ko je bil po njegovem možen vstop ZDA v vojno na strani Velike Britanije, urediti vojaško politično situacijo v Evropi. Po njegovih načrtih naj bi v letu 1941 uničil Sovjetsko zvezo, naslednje leto pa naj bi padla tudi Velika Britanija. Na osnovi takšnih zaključkov so začele potekati intenzivne priprave za napad na Sovjetsko zvezo, ki so predvidele formiranje novih divizij, premike enot proti vzhodu, priprave velike količine vojaške tehnike, urejanje baz in skladišč ter diplomatska pogajanja z Romunijo, Finsko in Madžarsko (Drugi svetski rat 1965: 101).

¹ Za napad na Veliko Britanijo bi Nemci potrebovali močno vojno mornarico, vendar pa je bila ta nerazvita. Versajska mirovna pogodba je po 1. svetovni vojni sicer omejila nemške oborožene sile, vendar pa je po prihodu nacistov na oblast ponovno stekel proces militarizacije države. Leta 1934 se je začela tajna izgradnja podmornic, načrt izgradnje močnega ladjevja pa naj bi bil končan do leta 1945. Nemška mornarica je imela le dve bojni ladji-Bismarck in Tirpitz (Vojna enciklopedija 1970: 667).

4. OPERACIJA BARBAROSSA

4.1. Nemške priprave na operacijo Barbarossa

Nemci so uradno začeli načrtovati napad na Sovjetsko zvezo 31. julija 1940, ko je Hitler seznanil Vrhovno poveljstvo o svojih namerah. Hitler je sprva želel napasti to državo že leta 1940, vendar je OKH² predlog zavrnil. Na sestanku 5. decembra 1940 je načelnik generalštaba kopenske vojske general Halder predstavil načrt operacije. Hitler se je z osnovno idejo načrta strinjal³ in 18. decembra podpisal Direktivo št. 21, v kateri so bili opredeljeni strateški cilji napada na Sovjetsko zvezo. V prvi polovici leta 1941 so tako potekale intenzivne priprave za izvedbo operacije Barbarossa. Hitler je napad na Sovjetsko zvezo označil kot ideološko borbo, saj je 13. maja 1941 izdal ukaz o vojnem pravu, ki naj bi veljalo na zasedenih območjih med operacijo Barbarossa in s katerim je že v naprej določil, da je »rusko prebivalstvo brezpravno, nemški okupatorji pa naj bi imeli glede razsojanja in kaznovanja precejšno svobodo« (Piekalkiewicz 1996: 491). Čeprav so bile priprave za napad končane v roku, pa so dogodki na Balkanu povzročili, da je Hitler začetek napada prestavil na 22. junij 1941 ob 3 uri zjutraj, ko naj bi nemške sile prestopile mejo Sovjetske zveze.

4.2. Načrt operacije

Načrt operacije Barbarossa je bil razdeljen v dve fazi. V prvi fazi spopada so nemški strategji načrtovali velike bitke v obmejnih področjih, s katerimi bi uničili glavnino sil Rdeče armade in preprečili njihov umik v notranjost države. V drugi fazi bi sledili globoki prodori oklepni divizij proti velikim industrijskim središčem⁴, ki so bili za obrambo Sovjetske zveze strateškega pomena. Naloga Luftwaffe⁵ in pomorskih sil je bila, da bi onesposobili delovanje sovjetskih letalskih sil in Baltiške flote že v začetni

² OKH (nem.: Oberkommando des Heeres): Vrhovno poveljstvo nemške kopenske vojske.

³ Hitler je spremenil težišče operacije Barbarossa, saj je za primarni cilj postavil zavzetje Leningrada, čeprav je OKH menil, da je najboljši način za obkolitev in uničenje glavnine sovjetskih sil neprekinjeno in hitro napredovanje proti Moskvi.

⁴ Hitlerjev cilj so bila industrijsko bogata območja Ukrajine, Donjetski bazen in Kavkaška naftna polja (Carruthers, 1995: 10).

⁵ Nemške zračne sile.

fazi vojne. (Vojna enciklopedija 1970: 524). Hitro zmago naj bi nemške sile dosegle v 9 –17 tednih od začetka napada.⁶

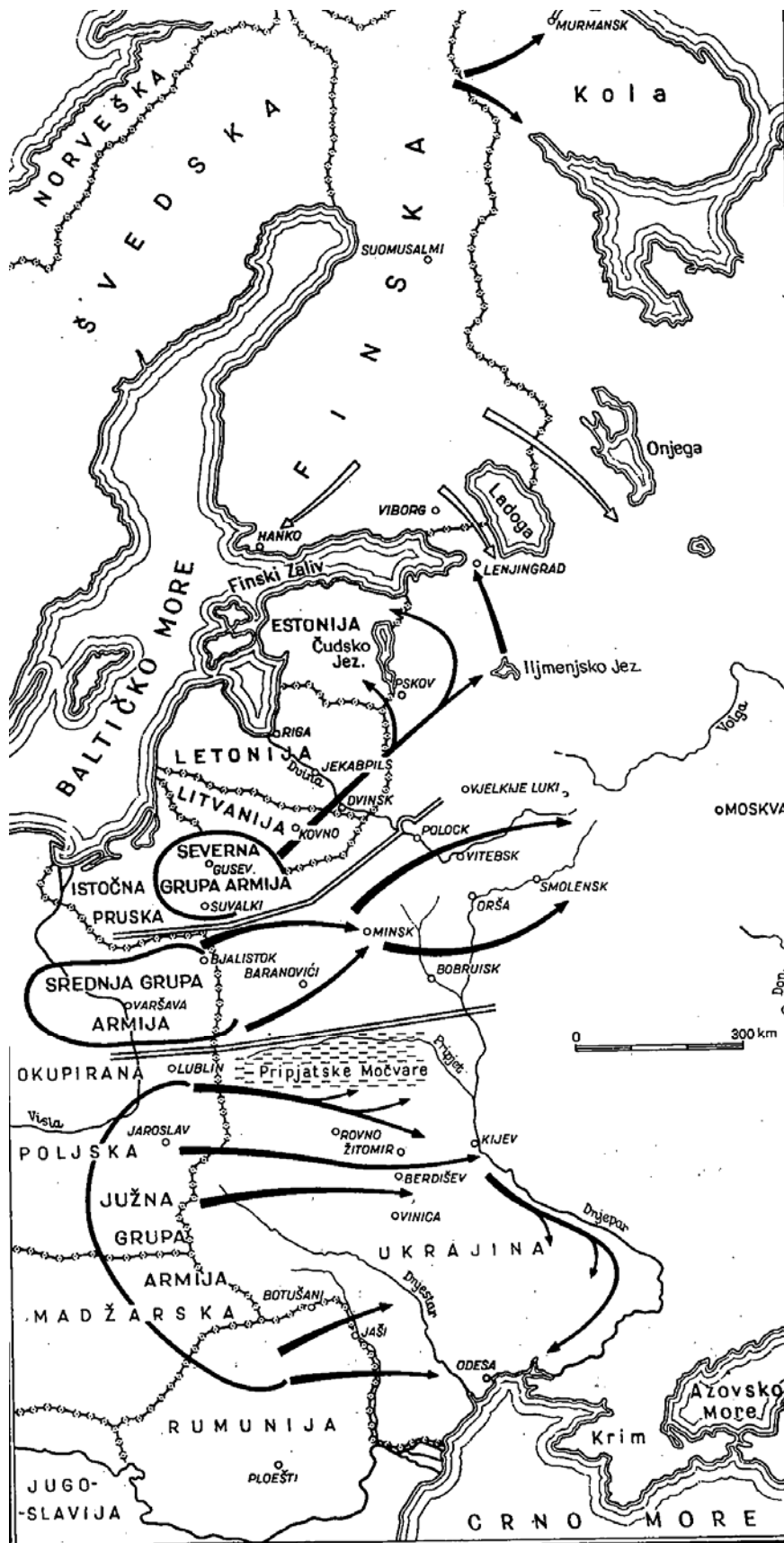
Operacija Barbarossa je predvidela prodor nemških sil na črto Arhangelsk – Volga, saj bi tako Sovjetska zveza izgubila najbolj poseljen predel države, 76% vojaške industrije in 90% naftne industrije (Kate 1971: 238). Prednost nemške strani pri tem je bila, da so se vsa ta pomembna področja nahajala v evropskem delu Sovjetske zveze in bila tako v doletu nemških letalskih sil.

Za doseg omenjenih ciljev so Nemci izdelali povsem novo taktiko bojevanja, s katero naj bi se tankovsko mehanizirane enote združile v velike oklepne armade, ki bi z globokimi klini prebile sovjetsko obmejno območje, zatem pa bi ob podpori letalskih enot prodrle v notranjost države. Letalske enote so imele tudi nalogo, da v zaledju sovjetskih enot prekinejo sistem vez, poveljevanja in logistike. Ko bi nemške tankovske sile prebile sovjetski sistem prve obrambne črte, bi z krili klinov zaprle obroč, v katerem bi se nahajale sovjetske enote, ki bi jih kasneje uničila nemška pehota (Kate 1971: 238).

Naravne značilnosti in sam položaj Sovjetske zveze so močno vplivali na namere nemške strani. Dva velika močvirnata območja, Pripjat in baltiško gozdno in močvirnato območje, sta zožila napad na Sovjetsko zvezo na tri relativno ozka območja: Baltiško, Zahodnorusko in Južnorusko planoto. Skupine nemških armad so se tako bojevale v treh strateških smereh: leningrajski, moskovski in kijeovski.

⁶ To je pomenilo, da bi nemške armade v 60-120 dneh dnevno osvojile od 20-30 kilometrov ozemlja (Drugi svetski rat 1972:201).

ZEMLJEVID 1: Operacija Barbarossa

Vir: Vojna enciklopedija (1970: 524)

4.3. Izhodišče in naloge nemških sil

Nemške oborožene sile, ki so sodelovale v operaciji Barbarossa, so bile razdeljene v tri skupine armad. Na zahodnoruski planoti naj bi **skupina armad Center**, ki ji je poveljeval feldmaršal F. von Bock, napadla na 550 kilometrov dolgi frontni črti. Njen prodor je bil predviden na črti Minsk-Smolensk-Moskva. Glavni cilj skupine armad Center je bilo uničenje vseh sil Rdeče armade in zavzetje sovjetskega glavnega mesta, s tem pa bi se izbojevala odločilna zmaga na vzhodni fronti (Drugi svetski rat 1965: 103).

Preko južnoruske planote naj bi napadla **skupina armad Jug**, na 1300 kilometrov dolgi frontni črti, v smeri Lublin - Kijev in uničila enote Rdeče armade v Galiciji in zahodni Ukrajini, potem pa bi nadaljevala pot proti vzhodni Ukrajini, kjer bi obkolila preostanek sovjetskih enot in jih popolnoma uničila. Zatem bi nadaljevala prodor proti Rostovu in Harkovu, saj bi s tem osvojila gospodarsko pomembna območja Sovjetske zveze. Pri napadu naj bi sodelovale madžarske in romunske sile, ki bi skupaj z skupino armad Jug prodirale proti Odesi. Skupini armad Jug je poveljeval feldmaršal K. von Rundstedt (Vojna istorija 1977:311).

Na levem krilu se je nahajala **skupina armad Sever**, pod vodstvom feldmaršala W. von Leeba, ki naj bi iz vzhodne Prusije preko baltiških nižin in Rige prodrla do Leningrada in se južno od Ladoge združila s finskimi enotami, ki so sodelovale v vojni z namenom, da bi Finska pridobila nazaj ozemlje, ki ga je izgubila v zimski vojni leta 1940. Skupina armad Sever naj bi na 230 kilometrov dolgem frontnem odseku potisnila sovjetske enote do baltiške obale in jih uničila, zatem pa s finskimi enotami zavzela Leningrad. Hitler je osvajanje Leningrada in Kronštadta postavil za osnovni cilj operacije Barbarossa.⁷ Mesto naj bi po ocenah nemškega vojaškega vrha padlo že 21. julija, ko bi se 4. tankovska skupina pridružila skupini armad Center pri napadu na Moskvo (Vojna istorija 1977:312).

⁷Če je Hitler postavil za primarni strateški cilj zavzetje Leningrada, se zastavlja vprašanje, zakaj v ta namen ni uporabil močnejših sil, ki bi prodirale na tem območju. Prav tako ni upošteval geografskih značilnosti terena, ki je bil povsem neprimeren za tankovsko bojevanje (Clark 1995: 126).

Nemčija je za napad na Sovjetsko zvezo namenila več kot 70% svojih vojakov, 75% topov in minometov, 90% tankov in več kot 90% svojih letal (5,5 milijonov vojakov⁸, več kot 5.000 letal, 3.000 tankov, 50.000 topov in minometov) (Kitanovič 1985: 25).

4.3.1. Armadna skupina Sever

Armadna skupina Sever je bila najšibkejša izmed vseh armadnih skupin. Sestavljale so jo 18. armada pod vodstvom generala G. Küchlerja, 16. armada generala E. Buscha in 4. tankovska skupina generala E. Hoepnerja. Slednjo sta sestavljala 41. oklepni korpus generala H. Reinhardta in 56. oklepni korpus generala E. von Mansteina. Skupino armad je podpirala 1. zračna flota, ki je razpolagala z 1.070 letali. Skupno se je pod vodstvom von Leeba nahajalo 725.000 vojakov, ki so bili razdeljeni v 42. divizij. Skupina armad Sever je razpolagala z 13.000 topovi in minometi ter 1.500 tanki.

Pri napadu Skupine armad Sever so sodelovale tudi enote finske vojske, katerih cilj je bil, da zavzamejo polotok Hanko in hkrati ščitijo razvijanje nemških enot na tem območju. Za napad na Sovjetsko zvezo je poveljnik finske armade general Mannerheim izdvojil dve veliki in dobro oboroženi armadi – Jugovzhodno in Karelijsko, ki so skupaj z Norveško šteje 21 divizij. Karelijska armada naj bi zavzela južni del Karelije in se na reki Svir združila z delom skupine armad Sever, Jugovzhodna armada pa naj bi zavzela preostanek Karelijske ožine in se z von Leebnovimi enotami združila na območju Leningrada. Armadi sta imeli podporo 5. nemške zračne flote in finskih zračnih sil (Drugi svetski rat 1980: 45).

4.3.1.1. Pomembnost leningrajske strateške smeri napada

Nemško vrhovno poveljstvo je v načrtu operacije Barbarossa posebno pozornost namenilo zavzetju Leningrada, Kronštadta in murmanske železniške magistrale, saj bi se na ta način okupiral ogromen prostor na severnem delu države, pomembna baltiška pristanišča, hkrati pa bi prišlo do razbitja in uničenja Baltiške flote. Leningrad

⁸ Podatki vključujejo tudi nemške rezervne enote. 22. junija prestopi mejo Sovjetske zveze 3,2 milijona vojakov.

je bil že skozi zgodovino pomemben prometni vozal kopenskih, zračnih in pomorskih komunikacij.⁹ Posebej razvejano je bilo železniško omrežje, saj je skozi mesto potekalo kar dvanajst železniških poti, ki so povezovale notranjost države z sosednimi Pribaltskimi državami. Prav tako so pomorske poti vodile na vzhod, na sever, preko t.i. Volga sistema pa tudi v notranjost države. Na levi obali Neve¹⁰ se je nahajalo pristanišče, eno največjih in najpomembnejših vojaško pomorskih baz v Baltiškem morju. Leningrad je predstavljal rusko »okno na zahod« (Glanzt 2004: 2). Ob zavzetju Leningrada bi Nemčija dobila prevlado na Baltiku, na ta način pa bi se izboljšala oskrba skupine armad Center, ki je prodirala proti Moskvi.

Padec Leningrada bi imel poleg strateške pomembnosti tudi velik gospodarski pomen. Leningrad se je v zadnjem desetletju razvil v močan industrijski center, saj je leta 1940 prispeval več kot 10% celotne industrijske proizvodnje države (Barbašin 1967: 13). Leningrajski obrati so bili eden izmed vodilnih proizvajalcev težke industrije, in sicer različnih strojev, prevoznih sredstev in drugih izdelkov.¹¹ Prav tako sta bili razviti tudi tekstilna in kemična industrija. Leningrajska industrija je odigrala veliko vlogo pri krepitvi obrambne moči celotne države.

Najpomembnejši pa je bil, v Hitlerjevi ideološki vojni proti Sovjetski zvezi, prav gotovo političen in simbolni pomen Leningrada, saj je imelo mesto razgibano revolucionarno zgodovino in je predstavljal »zibko« nove sovjetske države (Kitanovič 1985: 7). Z Leningradom je bil povezan boj sovjetskega naroda proti diktaturi carja in vzpostavljanjem oblasti proletarijata. Revolucionarno delovanje se je okrepilo že na koncu 19. stoletja z vstajo dekabristov, vendar ta ni prinesla trajnejših rezultatov. Novo, pomembno obdobje v zgodovini mesta, je nastopilo leta 1893, ko se je v Sankt Petersburg¹² preselil Vladimir Ilič Lenin, ki je kmalu postal vodja marksistične stranke. Pod vodstvom boljševikov je leta 1905 izbruhnila prva ruska revolucija, ki je bila leta 1907 krvavo zadušena. Družbeno in politično nezadovoljstvo s carsko vlado je doseglo vrhunec marca¹³ 1917, ko je izbruhnila nova revolucija, ki je povzročila

⁹ Leningrad je leta 1703 osnoval Peter Veliki, s tem pa so se končala stoletna prizadevanja ruske države, da bi si pridobila izhod na Baltičsko morje.

¹⁰ Leningrad leži ob reki Nevi, ob izlivu v Finski zaliv.

¹¹ Leningrajske tovarne so izdelovale 91% sovjetskih hidroturbin, 82% turbogeneratorjev, 58% parnih turbin, 100% parnih kotlov in eno petino celotne proizvodnje orodnih strojev (Salisbury 1975: 133).

¹² Mesto se je od leta 1703 do leta 1914 imenovalo Sankt Petersburg, od leta 1914-1924 Petrograd, po smrti Lenina pa se je 26. januarja preimenovalo v Leningrad. Od 1703 -1918 je predstavljal prestolnico ruske države.

¹³ Po ruskem pravoslavnem koledarju februarja.

padec carske diktature in ustanovitev začasne vlade. Vendar pa je nezadovoljstvo ljudi prineslo novo revolucijo. Pod vodstvom Lenina¹⁴ je 7. novembra¹⁵ 1917 v Petrogradu zmagala velika oktobrska socialistična revolucija. Delavci, vojaki in mornarji so pod vplivom boljševiške struje vrgli vlado Aleksandra Kerenskega in vzpostavili diktaturo proletariata, s čemer se je začelo novo obdobje v zgodovini ruskega naroda. Med državljansko vojno (1918 – 1920), ki je izbruhnila v Petrogradu, zatem pa se razširila po vsej Rusiji, so boljševiki z Rdečo armado potolkli kontrarevolucionarne sile in utrdili svojo oblast. Med političnimi voditelji se je po Leninovi smrti leta 1924 vnel boj za njegovo nasledstvo, ki je prinesel zmago Stalinu. Leningrad je odigral veliko vlogo v utrditvi Stalinove oblasti¹⁶ (www.saint-petersburg.com/history/index.asp).

Leningrad se je zaradi bogate kulturne tradicije razvil tudi v pomembno središče znanosti in umetnosti. V njem so živele in ustvarjale pomembne zgodovinske osebnosti.¹⁷

¹⁴ Lenin je bil po prvi ruski revoluciji leta 1907 izgnan, v Petrograd se je vrnil aprila 1917.

¹⁵ Po starem ruskem koledarju 25. oktobra.

¹⁶ Stalin je naročil umor S. M. Kirova, leningrajskega partijskega sekretarja in zagovornika nove ekonomske politike, to pa je potegnilo za sabo velike čistke stalinovih domnevnih nasprotnikov v drugi polovici 30-ih let.

¹⁷ V Leningradu sta živela Peter Veliki in Vladimir Iljič Lenin, znanstveniki svetovnega kova – Lomonosov, Mendeljejev, Timirjazev, Popov...; književniki – Puškin, Gogolj, Dostojevski...; slikarji – Rjepin, Surikov..., skladatelji – Čajkovski, Glinka, Borodin...

5. PRIPRAVLJENOST SOVJETSKE ZVEZE IN NJENIH OBOROŽENIH SIL NA VOJNO

Sovjetska zveza je dočakala nemški napad povsem nepripravljena. Na začetne uspehe nemških sil je vplivalo predvsem stanje Rdeče armade ob začetku nemško – sovjetske vojne. Eden glavnih razlogov za velike izgube Rdeče armade so bile čistke, ki so trajale od leta 1936 do 1938 in v katerih je Stalin poleg svojih političnih nasprotnikov likvidiral tudi visoko kvalificiran kader svojih oboroženih sil. V čistkah so življenje izgubili vodilni sovjetski vojaški teoretiki in poveljniki, s čimer je Rdeča armada doživela velik psihološki in moralni udarec. Zaradi Stalinovih čist je bil sovjetski oficirski zbor povsem »zlomljen« (Clark 1995: 42). Po čistkah so na poveljniška mesta prišli neizkušeni ljudje, ki so sprejeli vrsto napačnih odločitev (A history of Russia 2004: 670 -677).

V 30. letih je potekala reorganizacija oboroženih sil, ki je za seboj potegnila osnovanje novih častniških šol, standardizacijo programov usposabljanja in razvoj novih oborožitvenih sistemov. Vendar pa je šele po izkušnjah sovjetsko-finske vojne leta 1940 stekla pospešena modernizacija Rdeče armade, ki je temeljila predvsem na zamenjavi zastarele opreme in reformiranju sil. Serijska proizvodnja sodobne vojaške tehnike se je začela šele leta 1940, načrt zamenjave opreme in oborožitve pa naj bi bil izpolnjen v roku treh let, tako da so sovjetske sile ob začetku nemške invazije razpolagale z zastarelo vojaško tehniko.¹⁸

Doktrina uporabe sovjetskih oboroženih sil je poudarjala pomen zgolj ofenzivnih operacij, zanemarjala pa je pomen obrambnih priprav države. Obmejne enote Rdeče armade naj bi zaustavile nasprotnikov napad že na mejni črti, zatem pa takoj prešle v protinapad in porazile nasprotnika na njegovem ozemlju. Sovjetski strategji niso verjeli, da bi nasprotnikove enote lahko prodrle v notranjost Sovjetske zveze.¹⁹ Vendar pa sovjetske sile ob začetku nemškega napada niso bile strateško razvite ob

¹⁸ Oklepne enote so šele od aprila 1942 imele v svoji oborožitvi sodobne tanke T-34 in KV, ostali tanki pa so bili francoski modeli iz 20-ih let, ki za nov način tankovskega bojevanja niso bili primerni. Prevladovala sta zastarela tanka T-28 in BT-7 (Carruthers 1999: 34). Veliko je bilo pomanjkanje tudi protitankovskega orožja. Sovjetske zračne sile so razpolagale z zastarelimi letali, medtem ko nočnih lovcev in radarja sploh niso imele. Močno pomanjkljiva in zastarela so bila tudi sredstva za veze (Kate 1971: 237).

¹⁹ Generalštab Sovjetske zveze je verjel, da bo Nemčija začela napad z obmejnimi spopadi po zgledu prve svetovne vojne.

obmejnem območju, ampak so bile razpršene po globini teritorija, nekje tudi do 400 kilometrov v notranjost države²⁰ (Kitanovič 1985: 26). Na zmanjšano moč Rdeče armade je vplivala tudi uporaba sovjetskih oklepni enot, ki je za razliko od nemških temeljila na postavkah iz leta 1918 in je bila v prvi vrsti namenjena podpori pehotnih enot. Ob nemškem napadu junija 1941 je bila največja oklepna enota sovjetske vojske le šibka tankovska divizija.

Po vojnem načrtu, ki ga je sprejel sovjetski vojaški vrh konec leta 1940, je bila po njihovih ocena najbolj realna smer nemškega napada Lvov-Kijev, kjer so tudi skoncentrirali glavnino sil Rdeče armade. V začetnih mesecih leta 1941 so se tako »sile Rdeče armade na področju Novgoroda zmanjšale, povečalo pa se je število divizij na sovjetsko-finskih mejah ter med Lvovom in zgornjim Prutom« (Clark 1995:40). Sovjeti so na ta način močno podcenili nemški vojaški potencial in precenili lastne zmogljivosti²¹.

5.1. Situacija pred napadom

Sovjetska stran je bila o namerah Nemcev pravočasno opozorjena. Opozorila o napadu na Sovjetsko zvezo so prihajala ne samo iz ameriških in britanskih obveščevalnih krogov, ampak tudi iz krogov povsem nevtralnih držav. Poleg tega so tudi sovjetske obveščevalne službe podale vladi informacije ne samo o točnem datumu napada, ampak tudi o koncentraciji nemških sil na meji, skupaj z imeni poveljniškega kadra. Stalin je bil kljub temu do informacij nezaupljiv, saj je bila po njegovem mnenju Nemčija leta 1941 preveč neposredno angažirana v bitki za Veliko Britanijo, da bi tvegala napad na Sovjetsko zvezo. Prav tako je domneval, da gre le za provokacije nemške strani, ki bi potegnile Sovjetsko zvezo v vojno na evropskih tleh.

²⁰Za obrambo obmejnega območja Sovjetske zveze je bilo namenjenih le 12 armad (Drugi svetski rat 1980: 105).

²¹27. maja 1939 je izšel v Pravdi članek o Rdeči armadi : »... s tako močno vojsko lahko zremo v oči prihodnosti, saj smo pripravljene na vse. Opremljena z najboljšo vojaško tehniko, lahko Rdeča armada potolče vsakega nasprotnika...« (Werth 1979: 35).

Generalštab Rdeče armade je vsem obmejnim vojnim okrožjem²² šele v noči iz 21. na 22. junij 1941 izdal ukaz o polni bojni pripravljenosti enot.²³ Vendar pa mnoge enote, posebno tiste, ki so se nahajale na najbolj ogroženih predelih, ukaza niso prejele pravočasno in so pričakale nemški napad povsem nepripravljene.

Enote Rdeče armade, ki so se nahajale na zahodni meji Sovjetske zveze, so šteje v trenutku nemškega napada 2.680.000 vojakov in so imele v svoji oborožitvi 1.475 tankov, 1.540 letal, 37.000 topov in minometov (Vojna istorija 1977: 315).

²² Leningrajsko, Pribaltsko, Zahodno, Kijevisko in Odeško obmejno vojno okrožje.

²³ Nenadni napad nemških sil je presenetil vodilne v Moskvi, ki so šele ob 7 uri in 15 minut izdali ukaz za napad na nemške sile, ki so že prodrle na sovjetsko ozemlje (Kramer 1971: 242).

6. VOJAŠKO DOGAJANJE NA OBMOČJU LENINGRADA OD 1941 DO 1944

6.1 Dogajanje na bojišču leta 1941

6.1.1. Napad nemških sil

V nedeljo, 22. junija²⁴ ob 3. uri in 15 minut je prišlo brez vojne napovedi do nemškega napada na Sovjetsko zvezo. Po načrtu operacije Barbarossa je okoli 3,2 milijona nemških vojakov ob podpori finskih, romunskih in madžarskih enot prestopilo državno mejo Sovjetske zveze in napadlo enote Rdeče armade na fronti, ki se je raztezala od Baltiškega do Rdečega morja. Nemške letalske sile so začele z bombardiranjem Minska, Rige, Sevastopolja, Murmanska in drugih mest ter vojaških oporišč (A history of Russia 2004: 702).

Zaradi nepripravljenosti Rdeče armade in velike premoči nemških sil so le te že v prvih dneh vojne nizale velike uspehe na vseh glavnih smereh prodora. Nemške letalske sile so si že prvi dan napada izborile popolno prevlado v sovjetskem zračnem prostoru, saj je bilo na stotine sovjetskih letal uničenih že na samih tleh.²⁵ Na ta način so zračne sile uspele držati popolno podporo oklepno-motoriziranim enotam, ki so nemoteno prodirale v notranjost Sovjetske zveze. Zaradi izbrane teme bo moje preučevanje osredotočeno na prodor armadne skupine Sever.

6.1.2. Prodor skupine armad Sever

Obdobje napada skupine armad Sever na leningrajski strateški smeri se lahko razdeli v štiri faze. Prva faza je potekala od začetka nemške invazije do njihovega prodora na obrambno črto reke Luge, in sicer od 22. junija do 9. julija 1941. Druga faza je

²⁴ Dan napada ni bil naključno izbran, saj so na isti dan leta 1812 Napoleonove enote prešle reko Njemen, leto poprej pa je Francija na ta dan podpisala svojo kapitulacijo.

²⁵ Prvi dan vojne so Sovjeti zgubili 900 letal na tleh (Kramer 1971: 242).

potekala od 10. julija do 10. avgusta in je pomenila prerazporeditev nemških sil, ki so v tretji fazi izvedle ponoven napad. V četrti fazi pa so se nemške sile prebile do predmestja Leningrada in 8. septembra pretrgale vse povezave mesta z ostalim delom države in s tem ustvarile močan obroč okoli mesta (Bidlack 1991: 6).

Udarina moč skupine armad Sever je bila 4. oklepna skupina generala Hoepnerja, ki je popolnoma presenetila slabo razporejeno in tudi neizkušeno sovjetsko obrambo. Uspehi 56. oklepnega korpusa so bili v prvih dneh vojne veliki. Štiri dni po začetku nemške invazije je von Manstein prečkal reko Davgavo v Estoniji, kar je pomenilo, da je od začetne pozicije preko Litve napredoval 250 kilometrov (Kramer 1971: 244). Prodiranje 41. oklepnega korpusa pa je nekoliko upočasnil protinapad sovjetskih enot, vendar se je ta 29. junija uspel prebiti do Davgave, nekaj deset kilometrov od Davgapilsa.

18. armada pod vodstvom generala von Kūchlerja in 16. armada pod vodstvom generala Buscha sta tudi v kratkem času dosegle velike uspehe. 18. armada je v desetih dneh nemško-sovjetskega spopada zavzela Liepaju, Ventspils in Rigo (na ustju Davgave), pomembne vojaško pomorske baze Baltiške flote na Baltiku. Padeč Rige, ki je predstavljala glavno bazo baltiškega vojnega okrožja, je pomenil veliko izgubo za sovjetsko vojno mornarico, čeprav se je velik del enot umaknil preko Finskega zaliva v Leningrad.

V prvih osemnajstih dneh vojne so enote sovjetske Severozahodne fronte²⁶ izgubile Litvo, Latvijo in velik del sovjetskega ozemlja²⁷, zato je obstajala velika nevarnost, da se nemške enote prebijejo do Leningrada. 41. oklepni korpus je 5. julija zavzel mesto Ostrov, nekaj dni kasneje pa še Pskov. S tem so nemške sile prodrle na obrambno črto reke Luge in so bile oddaljene od Leningrada 145 kilometrov (Kitanovič 1985: 69). Čeprav izgradnja obrambnih položajev ni bila povsem končana, pa so civilisti in vojska vseeno postavili dovolj močno obrambno cono, ki je zadržala prodor armadne skupine Sever za 20 dni. V tem času skupina armad ni napredovala niti za kilometer,

²⁶ Pribaltsko vojno okrožje je bilo prvi dan vojne preimenovano v Severozahodno fronto, pod vodstvom generala F. I. Kuznetseva

²⁷ Eden od glavnih razlogov za hiter prodor nemških enot v prvi fazi vojne je bil ta, da so baltiški narodi in tudi številni Rusi pozdravljali nacistične napadalce kot osvoboditelje izpod Stalinove tiranije. Stalin je namreč na podlagi tajnega protokola pakta o nenapadanju priključil baltiške države leta 1940.

to pa je omogočilo vzpostavitev učinkovitega obrambnega sistema v Leningradu in na njegovih dohodih.

Nemški 41. oklepni korpus je razvil svoje sile v severozahodni smeri od obrambne črte na reki Lugi, saj se je skušal prebiti do Leningrada preko Kingiseppa. Že 14. julija je na tem območju forsiral reko Lugo in na desni obali osvojil dva pomembna mostišča; enega pri Ivanovskem in Porečju, drugega pa zahodno od Velike Sebske, vendar pa so bile sile generala Reinhardta na tem območju zaustavljene. Von Mainstein se je v tem času skušal prebiti na območje jezera Iljmen in s tem prvi ogroziti Leningrad iz smeri Novgoroda. Njegove enote so 13. julija zavzele Solci, že naslednji dan pa tudi območje zahodno od Šimska pri reki Mšagi. Fronta se je na tem območju stabilizirala do 10. avgusta, ko so nemške enote nadaljevale ofenzivne operacije.

Na bojišču v Estoniji so bile razmere zelo neugodne za Rdečo armado. Nemške enote so se nezadržno približevale glavnemu mestu Talin, ki je predstavljal tudi eno najpomembnejših sovjetskih pomorskih baz. Obramba mesta je trajala tri tedne, nemške enote so mesto zavzele 29. avgusta, ladjevje Baltiške flote²⁸ pa se je pod neprestanim topniškim ognjem in napadi iz zraka umaknilo v Kronštadt. Umik mornarjev, ki je močno prekrizal nemške načrte, je močno okrepil sovjetsko obrambo pri Leningradu.

Von Leeb je prerazporedil svoje sile in dobil nove okrepiteve, zato je 8. avgusta začel nov napad na mesto. 4. tankovska skupina je prešla v napad iz osvojenih mostišč na reki Lugi. Po bitki za Kingisepp so deli skupine armad Sever začeli obsežne operacije na luško-leningrajski in novgorodsko-čudovski smeri. Nemške sile so kmalu prebile sovjetsko obrambo enot Severne fronte²⁹ in že 15. avgusta osvojile Novgorod, pet dni kasneje pa še Čudovo, s čemer so presekale pomembno železniško povezavo Moskva-Leningrad³⁰. V tem času so Nemci osvojili tudi Kingisepp in nadaljevali prodor proti Krasnogvardejsku (Gatčina). Na začetku avgusta, ko naj bi bil po nemških ocenah Leningrad že osvojen, so se nemške sile nahajale okoli 100 km iz

²⁸ Baltiška flota je bila pod vodstvom vice admirala V. F Tributsa.

²⁹ Leningrajsko vojno okrožje se je 24. junija 1941 preimenovalo v Severno fronto pod vodstvom generala M. M. Popova.

³⁰ Oktobrska železniška proga.

mesta (Kislicyn, Zubakov 1989: 29). Luftwaffe je začela z sistematičnim bombardiranjem mesta³¹.

Nemške sile so 21. avgusta obnovile napad na Leningrad. Stavka³² je razbrala namere nemških sil o obkolitvi mesta in sprejela določene ukrepe³³, s katerimi bi okrepila obrambo samega mesta. Po padcu mesta Čudovo so nemške sile brez večjih problemov zlomile obrambo sovjetske 48. armade in 25. avgusta so se njihove tankovske enote prebile skozi območje železniške povezave Moskva-Leningrad. Zatem so zavzele mesto Ljuban in del svojih enot premestile na reko Volhov in Mgo z namenom, da bi iz vzhodne strani obkolile mesto. S padcem Mge 8. septembra je bilo popolnoma prekinjeno železniško omrežje Leningrada, ki je mesto povezovalo z ostalimi deli države. Oklepne enote so s hitrim prodorom na reko Nevo in osvojitvijo mesta Ivanovsko presekale tudi vse cestne povezave, tako da se je mesto znašlo v tesnem jeklenem obroču.³⁴ Edina povezava mesta z notranjostjo države je bilo Ladoško jezero, ki je kasneje odigralo veliko vlogo pri oskrbi civilistov in vojske.

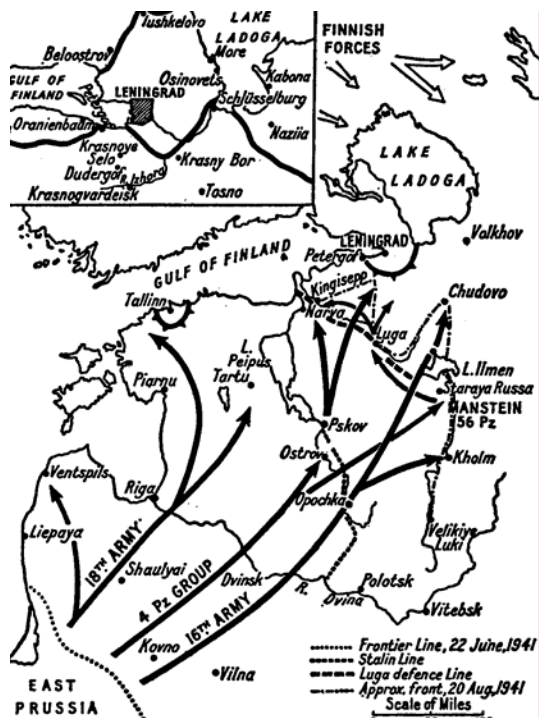
³¹ Od septembra do konca novembra so nasprotnikove letalske sile (Luftwaffe) izvršile 100 zračnih napadov na Leningrad in odvrgle 65.000 vžigalnih bomb in 3.000 visoko eksplozivnih bomb. Zračna obramba je bila učinkovita. Septembra, ko je v zračnih napadih sodelovalo 2.712 nemških letal, se jih je le 480 uspelo prebiti do samega mesta, uničili pa so kar 272 nasprotnikovih letal (Kislicyn, Zubakov 1989: 83).

³² Stavka – vrhovno poveljstvo oboroženih sil. V njej so bili Stalin, Molotov, Vorošilov, Timošenko, Budjoni, Šapošnikov, načelnik generalštaba Žukov in nekaj drugih visokih vojaških funkcionarjev.

³³ Ukrepi, sprejeti 23. avgusta, so predvideli postavitve močne obrambe na južnem in jugozahodnem dohodu v mesto, kot tudi postavitve učinkovite notranje obrambe mesta. Okrepili so se tudi letalski napadi na prodirajoče nasprotnikove enote. Posebej so se s svojimi hrabrimi dejanji v zgodovino zapisali leningrajski piloti, ki so z propelerji uničevali nasprotnikova letala. Stavka je istočasno sprejela odločitev, da se Severna fronta razdeli na Leningrajsko in Karelijsko fronto. Leningrad so neposredno branile enote Leningrajske fronte: 8., 23., 42. in 55. armada, Nevska operativna skupina in enote Baltiške flote. Poveljnik Leningrajske fronte je postal Vorošilov (Vojna enciklopedija 1970: 157).

³⁴ 4. septembra 1941 se je začelo topniško obstreljevanje mesta.

ZEMLJEVID 2: Prodor skupine armad Sever

Vir: Clark (1995: 115).

6.1.3. Prodor finske vojske proti Leningradu

Finska je 26. junija 1941 napovedala vojno Sovjetski zvezi. Njene enote so 10. julija prestopile državno mejo in napad usmerile na pomorske baze sovjetske mornarice na polotoku Hanko. Tri dni kasneje so se začele operacije večjih razsežnosti, saj so se enote Jugovzhodne in Karelijske armade poskušale prebiti na zahodno obalo Ladoškega jezera, da bi von Leebnovim enotam olajšale zavzetje Leningrada. Finci so po začetnem uspehu nadaljevali svojo pot v smeri Petrozavodska, Olonjecka in Sartavalska na fronti črti dolžine 150 kilometrov. Sovjetska 23. armada je po nekaj dneh uspela zaustaviti prodor finske vojske.

Finske sile so 31. julija začele nov napad na Karelijski ožini in sovjetski 23. armadi povzročile hude izgube. Kljub hudim bojem se Fincem ni uspelo prebiti do Leningrada. Prav tako je general Mannerheim 4. septembra dokončno zavrnil nemški načrt, po katerem naj bi finske enote izvedle pritisk na sovjetske položaje in napredovale do Ladoškega jezera (Clark 1995: 121). Tako so Nemci ostali brez

sredstev, s katerimi bi izvedli pritisk na leningrajske branilce na severni strani mesta. Finske enote so se 7. oktobra zaustavile na sovjetsko-finski meji iz leta 1939 in držale frontno črto vse do leta 1944, vendar pa je bil nasprotnik od Leningrada oddaljen le 30 kilometrov (Drugi svetski rat 80: 101).

6.1.4. Stabilizacija frontne črte

Po prekinitvi vseh komunikacij Leningrada z ostalim delom države, je Stavka sprejela dodatne ukrepe³⁵, ki bi okrepili obrambo in preprečili nemškim silam³⁶, da bi prodrle v mesto. Vendar pa so v drugi polovici septembra Nemci še vedno nadaljevali z ofenzivnimi operacijami. Cilj nemške 16. armade je bil osvojitve Schliselburga, tako da je enota nadaljevala prodor ob reki Nevi proti Ladoškem jezeru in se mestu približala iz vzhodne smeri. Glavnina nemških sil pa je 9. septembra 1941 začela nov napad iz Gatčine in dva dni kasneje osvojila Dudergof. 12. septembra so von Leebnove enote zavzele Krasnoje selo in svoj nadaljnji prodor usmerile proti Uricku. Po hudih bojih, ki so povzročili umik oslabiljene sovjetske 42. armade iz Gatčine, so se Leningradu nevarno približale tri fašistične divizije, ki so mesto ogrožale iz jugovzhoda, Jam Ižorskega in Kolpina. Zaradi intenzivnega topniškega obstreljevanja in zračnih napadov je v tem napadu življenje izgubilo tudi mnogo civilistov (Drugi svetski rat 1980: 104).

Nemške sile so nadaljevale z intenzivnimi ofenzivnimi operacijami na odseku sovjetske 42. armade. Tankovske enote so zavzele Urick, neprestani boji pa so potekali tudi na Pulkovu in na območju Puškina ter Kolpina. Zaradi stabilne situacije na območju Karelijske ožine, je septembra poveljstvo Leningrajske fronte premaknilo

³⁵ Eden od pomembnih ukrepov je bila zamenjava vodstva Leningrajske fronte. Vorošilova je 10. septembra zamenjal general K. G. Žukov, ki je aktivno pristopil k organizaciji obrambe Leningrada. Žukov je sprejel dopolnilne ukrepe, ki so po mnenju mnogih izboljšali stanje sovjetske strani. Ukrepi so bili naslednji:

- 1) Iz protizračne obrambe izdvojiti del protiletalskega orožja in ga namestiti na območje neposrednega topniškega obstreljevanja, saj bi se na ta način okrepila obramba na najbolj ogroženih predelih
- 2) Ogenj ladijskega topništva usmeriti na območje Urick – Pulkovo in s tem podpreti enote 42. armade
- 3) Organizacija globoke inženirske obrambe
- 4) Premestitev dela sil iz Karelijske ožine na območje Uricka
- 5) Ustanovitev petih ali šestih samostojnih brigad, katere bi popolnili mornarji Baltiške flote, gojenci vojaških akademij in člani NKVD

(Kitanovič 1985: 116).

³⁶ Skupina armad Sever je od 22. junija do konca septembra izgubila 190.000 vojakov, 500 topov in 750 tankov (Kitanovič 1985: 140).

rezervne enote 23. armade na območje Uricka in Pulkova, in s tem okrepilo obrambo sovjetske 42. armade.

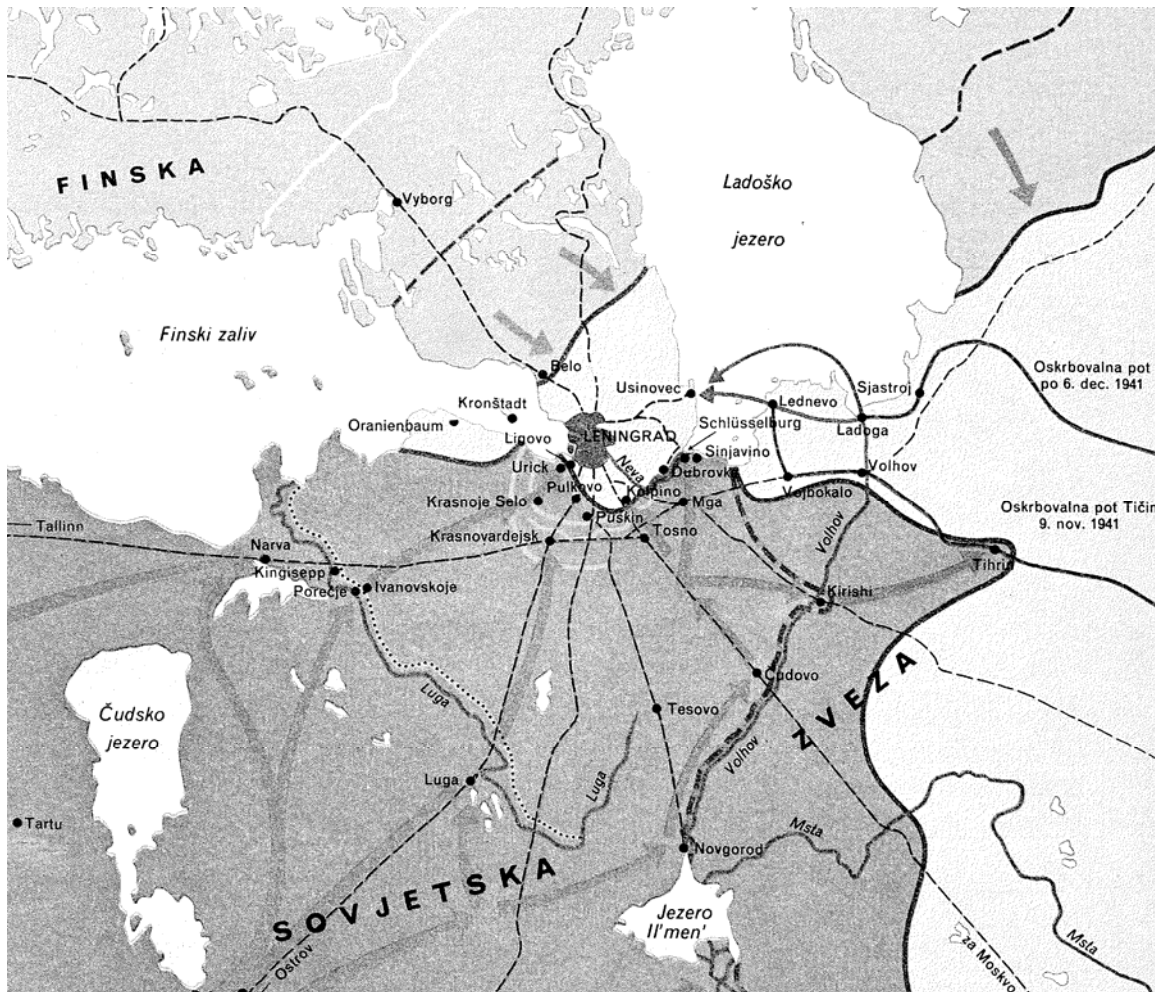
General Žukov je izvedel nepričakovano protiofenzivo na črti Kolpino-Jam Ižora, zato je von Leeb, da bi okrepil svoje sile, premaknil oklepni korpus iz Uricka v Kolpino, s tem pa je oslabil udarno moč tankovske skupine, ki je prodirala proti Leningradu. Nemško vodstvo je bilo prepričano v svojo zmago,³⁷ saj so bile njihove sile na jugozahodnem delu od mesta oddaljene od 4 do 5 kilometrov. Nemške sile so hotele v napadu od 21. do 23. septembra popolnoma uničiti ladjevje Baltiške flote, vendar jim zaradi uspešne obrambe zračnih sil Baltiške flote to ni uspelo.

Zaradi povečevanja nemških materialnih in človeških izgub, kot tudi vse trdnejše sovjetske obrambe, ki so jo postavile enote Rdeče armade in prebivalstvo Leningrada, pa nemške sile niso imele več moči, da bi zavzele Leningrad. Nemški vojaški vrh je dokončno opustil misel o zavzetju mesta, saj so nemške sile julija napredovale 26 kilometrov dnevno, na začetku avgusta 5 kilometrov, septembra pa le nekaj sto metrov dnevno (Kislicyn, Zubakov 1989: 76). Na koncu septembra se je tako frontna črta stabilizirala, potekala pa je od Onješkega jezera, po reki Svir do Ladoge, kjer je zavila na vzhod proti Karelijski ožini in potekala vzdolž sovjetsko-finske meje iz leta 1939 do Finskega zaliva. Rdeča armada je čvrsto držala svoje položaje na južnem delu Finskega zaliva pri Kernovu, Gostilici, Petrovdvorcu (Peterhofu) in Oranienbaumu. Na drugem delu je frontna črta potekala od Uricka preko Pulkova in Jam Ižore do reke Tesno, zatem po levi obali Neve do Schliselburga. V nemškem obroču³⁸ so ostale vse enote Leningrajske fronte, ki so postavile trdo obrambo mesta. Začelo se je 900 dni trajajoče obleganje mesta, ki je prineslo počasno umiranje vojakov in civilistov, saj je bila prekinjena oskrba z najnujnejšimi življenjskimi potrebščinami.

³⁷ Nemci so bili prepričani, da je zmaga v njihovih rokah. Von Leeb je v nagovoru svojim vojakom izrekel naslednje besede: »...Vojaki! Pred vami so ne samo ostanki boljševiske armade, ampak tudi zadnji prebivalci mesta. Leningrad je popolnoma prazen. Samo še odločilni napad in skupina armad Sever bo slavila zmago...« (Kitanovič 1985: 103).

³⁸ Območje, ki so ga blokirale nemške enote, je merilo 2.850 km² (Vojna enciklopedija 1970: 157).

ZEMLJEVID 3: Prodor nemških in finskih sil na območju Leningrada ter stabilizacija frontne črte septembra 1941

Vir: Kielich (1971: 366).

6.1.4.1. Sprememba nemškega načrta

Zadnji teden meseca septembra je bil za dogajanje na fronti prelomen, saj so nemške sile utrpeli velike človeške in materialne izgube, hkrati pa so na mnogih delih frontne črte morale preiti v obrambo. Hitler je 6. septembra 1941 izdal Direktivo št. 35, s katero je preusmerjene oklepne divizije vrnil v armadno skupino Center in ob njihov bok postavil še oklepno skupino Hoepnerja. Tako je Hitler, ki je leto dni izpostavljal zavzetje Leningrada kot primarni cilj operacije, nenadoma spremenil svoj

načrt.³⁹ Vendar pa je Wehrmacht po mnenju mnogih avtorjev septembra dejansko imel možnost, da zavzame Leningrad. »Z umikom oklepnih divizij v času, ko je bil padeč mesta možen, je Hitler pravzaprav rešil Leningrad« (Clark 1995: 126).

OKW⁴⁰ je 21. septembra izdal nov odlok »O blokadi Leningrada«, v katerem je bilo zapisano:

...b) najprej bomo hermetično zaprli obroč okoli mesta, zatem pa ga bomo uničili z topniškim obstreljevanjem in napadi iz zraka

...d) ostanek »posadke v trdnjavi« pa bo ostal v mestu preko zime. Spomladi bomo vkorakali v mesto... in vse preživele zajeli kot vojne ujetnike in jih odpeljali v notranjost Rusije. Leningrad bomo zravnali z zemljo, severno območje pa predali Fincem (Kislicyn, Zubakov 1989: 79).

Datum podpisa tega dokumenta je izredno pomemben, saj je z njim Hitler opustil svoj prvotni načrt. Njegove namere, da bi zavzel Leningrad so ostale, vendar pa je hotel mesto uničiti z lakoto, topniškim ognjem in napadi iz zraka. Z Direktivo št. 44, ki je bila izdana 7. oktobra, je še dodal, da se pod nobenim pogojem ne bo sprejela kapitulacija Leningrada in da bodo nemške sile mesto »zbrisale iz obličja zemlje«, saj po uničenju Sovjetske zveze ni nobenega interesa, da bi ohranili tako veliko mesto na severu (Stuijvenberg 1971: 373). Nemci so jeseni 1941 dejansko verjeli, da bo obleganje mesta na koncu preneslo uspeh.⁴¹ Vendar pa bi Hitler verjetno spremenil svoj načrt in poskušal z ponovnim napadom na Leningrad, če bi samo malo slutil, kako se bodo stvari razvijale v prihodnje.

6.1.5. Nemška ofenziva na Tihvin

Del skupine armad Sever je 16. oktobra 1941 začel veliko ofenzivno operacijo v smeri mesta Tihvin z namenom, da bi osvojil celotno južno obalo Ladoškega jezera.

³⁹ Eden od razlogov, ki je vplival na spremembo načrta je bil ta, da se je Hitler želel izogniti pouličnim bojem, ki bi prinesli strahotne izgube, hkrati pa ni želel prevzeti odgovornosti za zimsko oskrbo večmilijonskega mesta.

⁴⁰ OKW (nem.: Oberkommando der Wehrmacht): Vrhovno poveljstvo oboroženih sil nacistične Nemčije. To telo je leta 1938 ustanovil Hitler, da bi z njegovo pomočjo neodvisno in ločeno od vojaške hierarhije sčasoma prevzel funkcije nemškega generalštaba. Vrhovni poveljnik oboroženih sil v času vojne je bil Hitler.

⁴¹ Nemško poveljstvo je bilo prepričano, da bo mesto kmalu padlo v nemške roke. Hitler je v svojem govoru 8. novembra 1941 izjavil: ».. mesto bo slej ko prej padlo. Nihče se ne bo mogel rešiti skozi naš obroč. Leningrad bo pokopala lakota«(Kislicyn, Zubakov 1989: 109).

S padcem mesta bi se prekinila železniška proga, ki je povezovala jugovzhodno obalo Ladoškega jezera z preostalim delom Sovjetske zveze, to pa bi imelo za oskrbo mesta usodne posledice.

Ofenziva je Nemcem prinesla uspeh, saj jim je uspelo prekiniti železniško povezavo Tihvin-Volhov in 8. novembra zavzeti strateško pomembno točko Tihvin. Zatem so bile okupatorske sile zaustavljene. Vojni svet Leningrajske fronte je takoj po padcu mesta sprejel odločitev o izgradnji nove cestne povezave⁴² od Zaborja do Novaje Ladoge, ki so jo 15 dni gradile zaledne enote Rdeče armade in civilno prebivalstvo. Izgradnja ceste je bila končana 6. decembra, vendar je bila zaradi razgibanosti terena in slabih vremenskih pogojev težko prevozna in skoraj popolnoma nekoristna, saj po njej ni bilo mogoče prepeljati v mesto zadostne količine hrane in orožja, hkrati pa je bila onemogočena evakuacija prebivalstva⁴³.

Osvoboditev pomembne prometne in strateške točke je bilo bistvenega pomena za nadaljnji obstanek obleganega mesta, zato je Stavka sprejela niz nujnih ukrepov, s katerimi bi na tem frontnem odseku okrepila moč Rdeče armade in prisilila nasprotnika k umiku. Enote Rdeče armade so tako 1. decembra na območju Tihvina sprožile obsežno protiofenzivo, ki je na začetku prinesla le majhne uspehe, saj so sovjetske enote naleteli na močan odpor nemških sil. Vendar pa je po hudih bojih Sovjetom⁴⁴ v noči iz 8. na 9. december ob 5 uri zjutraj uspelo osvoboditi Tihvin (Drugi svetski rat 1980: 164). Že naslednji dan je ponovno stekla oskrba Leningrada preko stare železniške povezave, kar pa je prekrižalo Hitlerjeve načrte, da bi mesto uničil z lakoto. Če bi nemški strani uspelo zadržati Tihvin, bi to po mojem mnenju morda povzročilo predajo mesta. Oskrba mesta preko Ladoškega jezera ne bi mogla biti tako učinkovita, saj na vzhodno obalo jezera ne bi mogli prepeljati zadostne količine hrane in streliva. Prav tako je osvoboditev Tihvina zmanjšala nevarnost, da bi se

⁴² Nova cestna povezava je bila kar za 500 kilometrov daljša od stare železniške povezave (Vojna enciklopedija 1970 :157).

⁴³ Leningrajski politični in vojaški vrh sta na začetku nemške invazije večjo pozornost namenila poskusom zaustavitve prodiranja okupatorskih sil in se nista zavedala resnosti nastale situacije. Še posebej je k temu pripomoglo dejstvo, da so bile nemške sile zaustavljene na obrambni črti reke Luge. Zato je evakuacija prebivalstva potekala zelo počasi. Od 22. junija do konca avgusta so oblasti evakuirale 40.000 oseb, med katerimi so prevladovali delavci, da bi nadaljevali proizvodnjo nujno potrebnih vojaških sredstev za obrambo države v notranjosti Sovjetske zveze. Jeseni so preko Ladoškega jezera evakuirali le 39.000 oseb (Werth 1979: 243). Množična evakuacija je stekla šele januarja 1942, ko so razmere v mestu, zaradi pomankanja hrane, postale kritične.

⁴⁴ Tihvin so osvobodile sovjetska 54.,4. in 52. armada.

nemške sile združile z finskimi enotami, kot je bilo to predvideno po prvotnem načrtu operacije Barbarossa.

Razlogi za sovjetski uspeh pri Tihvinu po mojem mnenju tičijo v zmanjšani bojni moči skupine armad Sever. Hitler je že septembra premaknil 4. tankovsko skupino na območje delovanja skupine armad Center, da bi sodelovala v bitki za Moskvo⁴⁵ in je s tem močno oslabil nemške enote na območju Leningrada. Zaradi velikih človeških potencialov, je sovjetska stran hkrati postajala vse močnejša. Prav tako je zaradi podaljševanja vojne na vzhodu v ospredje prihajal problem logistične podpore nemškim enotam, katerim je zmanjkovalo streliva, orožja, goriva in hrane, kar je močno vplivalo na njihovo bojno sposobnost in moralo. Zaradi Hitlerjeve prepričanosti v hitro zmago nemške enote niso bile pripravljene na zimsko bojevanje, kar je dodatno pripomoglo k nemškemu neuspehu.

6.2. Dogajanje na bojišču leta 1942

Sovjetske protiofenzivne operacije pri Moskvi, Tihvinu in Rostovu decembra 1941 so prinesle številne uspehe in zadale Nemcem ogromne izgube. Ker je situacija za nemško stran postajala vedno bolj kritična⁴⁶, je OKW sprejel odločitev, da se »osvojene položaje obdrži za vsako ceno«, dokler iz zahodne Evrope in Nemčije ne prispejo nove okrepitve in se predvidoma spomladi nadaljujejo vojaške operacije. Skupina armad Sever⁴⁷ naj bi držala frontno črto vzdolž reke Volhov do »zadnjega vojaka« in s tem nadaljevala z obleganjem Leningrada (Kitanovič 1985: 244).

Zaradi katastrofalnih posledic obleganja mesta, ki je povzročilo množično umiranje prebivalstva, je Stavka resno razmišljala o operaciji, ki bi prinesla preboj blokade mesta. V ta namen je ustanovila Volhovsko fronto⁴⁸, ki bi v prvi fazi preprečila

⁴⁵ Operacija Tajfun.

⁴⁶ Zaradi neuspehov je von Leeba januarja 1942 zamenjal von Kuechler.

⁴⁷ Razmerje sil se je v prvih šestih mesecih vojne močno spremenilo. Skupina armad Sever je imela 1. januarja 1942 665 000 vojakov, 6 000 topov in okoli 200 tankov. Enote Leningrajske, Volhovske in Severozahodne fronte pa so v istem času štejele 725 000 vojakov, 9000 topov in minometov ter 230 tankov (Glantz 2004: 308).

⁴⁸ Volhovska fronta je bila ustanovljena 17. decembra 1941, v svoji sestavi pa je imela 4., 59., 2. in 52. armado. Za poveljnika je bil določen K. A. Mereckov.

morebitne napade nemških sil, v drugi fazi pa bi skupaj z enotami Leningrajske fronte sodelovala pri preboju blokade.

6.2.1. Ljubanska operacija

Ljubanska operacija je trajala od 7. januarja do 30. aprila 1942, glavni cilj sovjetske ofenzive pa je bilo uničenje skupine armad Sever in preboj blokade mesta. Desno krilo enot Volhovske fronte naj bi udarilo ob reki Volhov in v sodelovanju z enotami Leningrajske fronte zavzelo Mgo ter uničilo nemško 18. armado. V istem času naj bi enote Severozahodne fronte v sodelovanju z levim krilom Volhovske fronte porazile nemško 16. armado južno od jezera Ilmen. Težišče operacije naj bi bilo na smeri Ljuban-Čudovo (Glantz 2004: 101).

Napad Rdeče armade se je začel še preden je bil izvršen dokončen premik vseh sil, ki so sodelovale v operaciji. Odvijal se je v težkih pogojih hude zime in na slabo prehodnem območju. Nemške sile so postavile dobro obrambo, ki je omogočila manevriranje sil po bojišču in hitro izvajanje protinapadov. Ljubanska operacija zaradi slabo koordiniranih akcij posameznih enot in slabe oskrbe ni prinesla želenih rezultatov. Agonija leningrajskih branilcev in civilistov se je tako nadaljevala. Vendar pa je Rdeča armada spomladi 1942 prevzela iniciativo in prisilila glavnino sil skupine armad Sever, da je prešla na obrambo (www.lenbat.narod.ru/eng/lub42.htm).

V bojih, ki so se odvijali pozimi in spomladi leta 1942, so enote Leningrajske, Volhovske in Severozahodne fronte vezale nase skupino armad Sever in tako olajšale borbo Rdeče armade na drugih delih fronte⁴⁹, hkrati pa je dokončno propadel Hitlerjev načrt o zavzetju Leningrada.

⁴⁹ Prav tako je zmaga Rdeče armade pri Moskvi januarja 1942 ne samo olajšala položaj Leningrada, ampak tudi dvignila moralo prebivalstva, saj je pokazala, da se je njihova vojska sposobna uspešno boriti proti nemškim silam, ki so do takrat veljale za nepremagljive.

6.2.2. Operacije na območju Sinjavina

Nemško vodstvo je poleti 1942 težišče vojaških operacij preneslo na osvajanje južnega dela Sovjetske zveze, in sicer Donbasa, vzhodne obale Črnega morja, Kavkaza in Stalingrada. V Hitlerjevi Direktivi št. 45, ki je bila izdana 22. julija 1942, so bili predstavljeni načrti prihodnjih nemških operacij na območju bojevanja skupine armad Sever in Center. Skupina armad Sever naj bi septembra izvedla nov napad na Leningrad. Za operacijo »Feuerzauber«, ki se je kasneje preimenovala v »Nordlicht«, pod vodstvom von Mainsteina, so Nemci na območje Leningrada pripeljali dodatne okrepitve.

Vendar pa so sovjetske obveščevalne službe odkrile namere nemških sil, zato je Stavka sprejela odločitev o napadu na nemške položaje, ki bi prekrizal nemške načrte. Sovjetski načrt je predvidel, da bi se ob istočasnem napadu enot Leningrajske⁵⁰ in Volhovske fronte le te približale druga drugi in ob pomoči Baltiške mornarice in Ladoške flotile strle nasprotnikove sile na območju Mga – Sinjavino - Schliselburg in s tem odstranile »vrat steklenice« (Piekalkiewicz 1996: 596). Sovjetske enote so 19. avgusta izvedle nepričakovan napad na nemške položaje, tako da so Nemci morali odstopiti od svojega prvotnega načrta. Nemške enote so hitro odgovorile na nasprotnikov napad, pripeljale dodatne sile na bojišče, tako da so že na sredini septembra uspele zaustaviti prodor sovjetskih sil. Enote Leningrajske in Volhovske fronte so bile prešibke, da bi do konca izpeljale operacijo in dosegle zastavljene cilje, zato je Stavka 27. septembra izdala ukaz poveljstvu Volhovske fronte, da svoje sile umakne iz območja Sinjavina⁵¹. Po uspešnem protinapadu Nemcev je bila 6. oktobra iz leve obale Neve potisnjena nazaj tudi glavnina sil Leningrajske fronte.

Sovjeti z Sinjavinsko operacijo niso uspeli prebiti blokade Leningrada, vendar pa je napad enot Leningrajske in Volhovske fronte močno oslabil udarne enote skupine armad Sever, ki so bile predvidene za zavzetje mesta. Operacija je »pokazala

⁵⁰ Junija 1942 poveljnik Leningrajske fronte postane Govorov.

⁵¹ Dodatno težavo je predstavljalo bojišče, ki je bilo neugodno za uporabo bojne tehnike, posebno tankov in drugih motoriziranih enot, kot tudi za hitro manevriranje sil. Zemljišče je bilo močvirnato, močno poraslo in zaradi tega težko prehodno ter neugodno za kopanje rovov in drugih utrjevanj. Posebej neprehodno je bilo v času »blatnega obdobja« (Piekalkiewicz 1996: 763).

Stalinovo vztrajnost, da za vsako ceno osvobodi mesto« (Glantz 2004: 133). Prav tako Hitler ni mogel premestiti teh enot na Volgo, ko je bila intenzivnost bojov v bitki za Stalingrad največja. Konec leta 1942 so sovjetske enote držale obrambne položaje na tistem mestu, kjer so bili Nemci zaustavljeni jeseni 1941.

6.3. Dogajanje na bojišču leta 1943

Začetek leta 1943 je prinesel Rdeči armadi dve veliki zmagi; preboj blokade Leningrada in uničenje močnih nacističnih sil v bitki za Stalingrad. Istega leta je sovjetska vojska izbojevala veliko zmago v bitki pri Kursku in s tem dokončno zlomila hrbtenico nemških sil, ki so na vseh delih fronte prešle v obrambo in bile prisiljene k umiku. Od novembra 1942 do decembra 1943 je Rdeča armada napredovala od 500 do 1300 kilometrov proti zahodu in tako osvobodila skoraj polovico zasedenega območja (Kislicyn, Zubakov 1989: 193). Osvobojeni so bili ogromni predeli južne in osrednje Sovjetske zveze, Ukrajine in Belorusije. Do konca leta 1943 je Rdeča armada na celotni fronti prevzela strateško iniciativo.

6.3.3. Operacija Iskra

Stavka je že v zadnji četrtini leta 1942 načrtovala obsežno operacijo, s katero bi se prebila blokada mesta. Zaradi pomanjkanja osnovnih življenjskih potrebščin je v Leningradu vsakodnevno še vedno umrlo ogromno vojakov in civilistov. Osnovna zamisel operacije Iskra⁵² je bila, da bi se z sočasnimi udari Leningrajske in Volhovske fronte postopno razbila nasprotnikova obramba na južnem delu Ladoškega jezera⁵³, v drugi fazi pa bi se vzpostavila kopenska povezava Leningrada z notranjostjo države, saj bi Sovjeti osvobodili območje severno od Sinjavina.

Glavni udar Volhovske fronte je bil dodeljen 2. armadi, njena naloga pa je bila, da prebije nasprotnikovo obrambo na črti Lipka-Gajtolovo in usmeri svoj napad na Sinjavino, kjer bi se združila z enotami Leningrajske fronte. Udarno moč Leningrajske

⁵² Operacijo Iskra so načrtovali Stalin, Žukov, Vorošilov, Ždanov in drugi sovjetski poveljniki.

⁵³ Sovjetske sile so napadle na 16 kilometrov globokem frontnem odseku (Glantz 2004: 167).

fronte je predstavljala 67. armada, ki je začela napad severno od Nevske dubrovke in je prodirala naprej v smeri Delavskega naselja št. 5.

Operacija Iskra se je začela 12. januarja ob 9. uri in 13 minut z topniškim obstreljevanjem nemških položajev. Enote 67. armade so napadle nemške sile preko zaledenele reke Neve in še istega dne zlomile nasprotnikovo obrambo ter napredovale 3-4 kilometre. Kljub protinapadu nemških sil, je 67. armada nadaljevala svoj pohod in zlomila odpor nemške 96. pehotne divizije, zatem pa ob podpori sovjetskega letalstva popolnoma uničila nemško topništvo na tem območju. 2. udarna armada Volhovske fronte je izvedla napad na 12 kilometrov dolgem frontnem odseku Lipka-Gajtolovo in se do večera 2-3 kilometre globoko zajedla v nemške položaje. Nemške sile so poskušale zadržati osvojeno ozemlje, saj so na ta način držale Leningrad v obroču, hkrati pa so predstavljale nenehno nevarnost komunikacijskim potem po Ladogi. Vendar pa so bile 17. januarja enote Leningrajske in Volhovske fronte oddaljene druga od druge le dva km. Naslednji dan je prišlo do združitve obeh front na črti Schliselburg-Sinjavino, ki je pomenila pomemben korak pri razbijanju blokade mesta in vzpostavljanju kopenske povezave Leningrada z ostalim delom Sovjetske zveze. Istega dne so sovjetske enote izgnale iz Schliselburga 26. nemški armadni korpus, s čimer je bila končana najpomembnejša faza operacije (Drugi svetski rat 1980: 92-96).

je, z ofenzivnimi operacijami znotraj in zunaj obroča, prvič v moderni zgodovini prebila blokada obleganega mesta (Glantz 2004: 169).

6.4. Dogajanje na bojišču leta 1944

Stavka je popolno razbitje blokade mesta začela načrtovati septembra 1943. V operaciji, katere glavni cilj je bil uničenje skupine armad Sever in izgon okupatorja iz območja leningrajske oblasti, so sodelovale sile Leningrajske, Volhovske in 2. Pribaltske fronte v sodelovanju z Baltiško floto, letalskimi silami in partizanskimi enotami, ki so imele tako številčno kot tudi kvalitativno prednost pred nemškimi silami.⁵⁷

Operacija se je začela 12. januarja 1944 z napadom 2. Pribaltske armade na območju Ilmenskega jezera v smeri mesta Pskov. 14. januarja ob 9 uri in 35 minut je topništvo Baltiške flote začelo obstreljevati sile 18. armade pri Oranienbaumu. Istega dne je bojni pohod začela tudi 2. udarna armada Leningrajske fronte. S področja Pulkovskih višav je 15. januarja zjutraj stopila v borbo 42. armada Leningrajske fronte in v treh dneh napredovala za 10 km. Da bi se zaustavilo prodiranje 42. armade proti strateško pomembnima točkama Mgi in Čudovu, je poveljstvo nemške 18. armade na to območje poslalo močne okrepitve. Enote 42. armade so 19. januarja v naskoku zavzele Varonuju Goro in nadaljevale prodor proti Krasnojemu selu. Istega dne je 2. udarna armada osvobodila strateško pomembno točko Ropšo. 19. januarja zvečer sta se na področju Ruske Visockoje združili 42. in 2. udarna armada in obkolili ter uničili del nemških sil pri Peterhofu in Streljanskem. Sovjetske enote so se tako zajedle 25 km globoko v nemške položaje in nadaljevale prodiranje proti Kingiseppu in Lugi (Drugi svetski rat 1980: 39).

⁵⁷ O premoči sovjetske strani govori podatek, da je Rdeča armada na začetku leta 1944 štela 1.241.000 vojakov, v njeni oborožitvi pa je bilo 1.475 tankov, 1.500 letal in 21.600 topov. Wehrmacht pa je razpolagal z 741.000 vojaki, 385 tanki, 370 topovi in 10.070 topovi (Verkijk 1971: 386). Nemška 18. armada je imela v svoji sestavi 19 divizij in 3 brigade. V povprečju je ena divizija delovala na 17 kilometrov dolgem frontnem odseku. Nemška 16. armada pa je imela v svoji sestavi 21 divizij in 1 brigado. Ena divizija je pokrivala 23 kilometrov dolg frontni odsek. Enote Leningrajske fronte so bile razvite na 256 kilometrov dolgem frontnem odseku. Sestavljale so jo 23., 2., 42 in 67. armada ter 13. zračna armada. Enote Volhovske fronte 8., 54., 59 armada in 14. zračna armada, so bile razvite na 232 km dolgem frontnem odseku od Gontove Lipke do jezera Ilmen. 2. pribaltska fronta je bila razvita na 320 km dolgem frontnem odseku od jezera Ilmen do jezera Neščerda (Kitanovič 1985: 294-296).

Bitka pri Novgorodu, januarja 1944, je pomembno vplivala na razbitje blokade Leningrada. 59. armada Volhovske fronte, ki je bila razvita na zahodni obali reke Volhov, je po silovitem topniškem obstreljevanju 14. januarja začela napad in se do konca dne zajedla le 600-1000 m globoko v nemške položaje. Zaradi obilice snega in megle sovjetske sile niso uspele prebiti prve obrambne črte, so pa povzročile ogromne izgube nasprotne strani. Z pomočjo rezervnih sil je 59. armadi 16. januarja uspelo prebiti glavno obrambno črto severno od Novgoroda in nadaljevati prodor do samega mesta. 54. armada je zlomila odpor nasprotnikovih sil pri Ljubanju in Čudovu, Novgorod pa je bil osvobojen v noči iz 19. na 20. januar.

V tednu dni so enote Leningrajske in Volhovske fronte razbile krilne dele nemške 18. armade in s tem omajale celoten sistem nasprotnikove obrambe. Njihovi uspehi so pripomogli k uspešnejšemu prodiranju 2. Pribaltske fronte na območju Novosokoljnikova. V devetdnevnih bojih, v katerih se je počasi lomila obramba 16. nemške armade, so sovjetske enote napredovale zelo počasi, pomembno dejstvo pa je bilo, da so nase vezale sile, ki jih nemška stran ni mogla premestiti na območje Leningrada in Novgoroda. Enote 2. Pribaltske fronte so 29. januarja osvobodile pomembno železniško progo pri Novosokoljnikovem in s tem prekinile logistično podporo 16. armade.

Sovjetska 2. udarna armada je po odločitvi Stavke usmerila svoje napade v smeri Kingiseppa in Volosova ter presekala železniško povezavo Kingisepp-Krasnogvardejsk (Gatčina). To je omogočilo hitrejše napredovanje 42. in 67. armade Leningrajske fronte v smeri močno utrjenih mest Puškina, Slucka, Krasnogvardejska in Mge. 24. januarja so enote 42. armade osvobodile Puškin in Sluck, dva dni kasneje pa je po krvavih pouličnih bojih padel tudi Krasnogvardejsk.

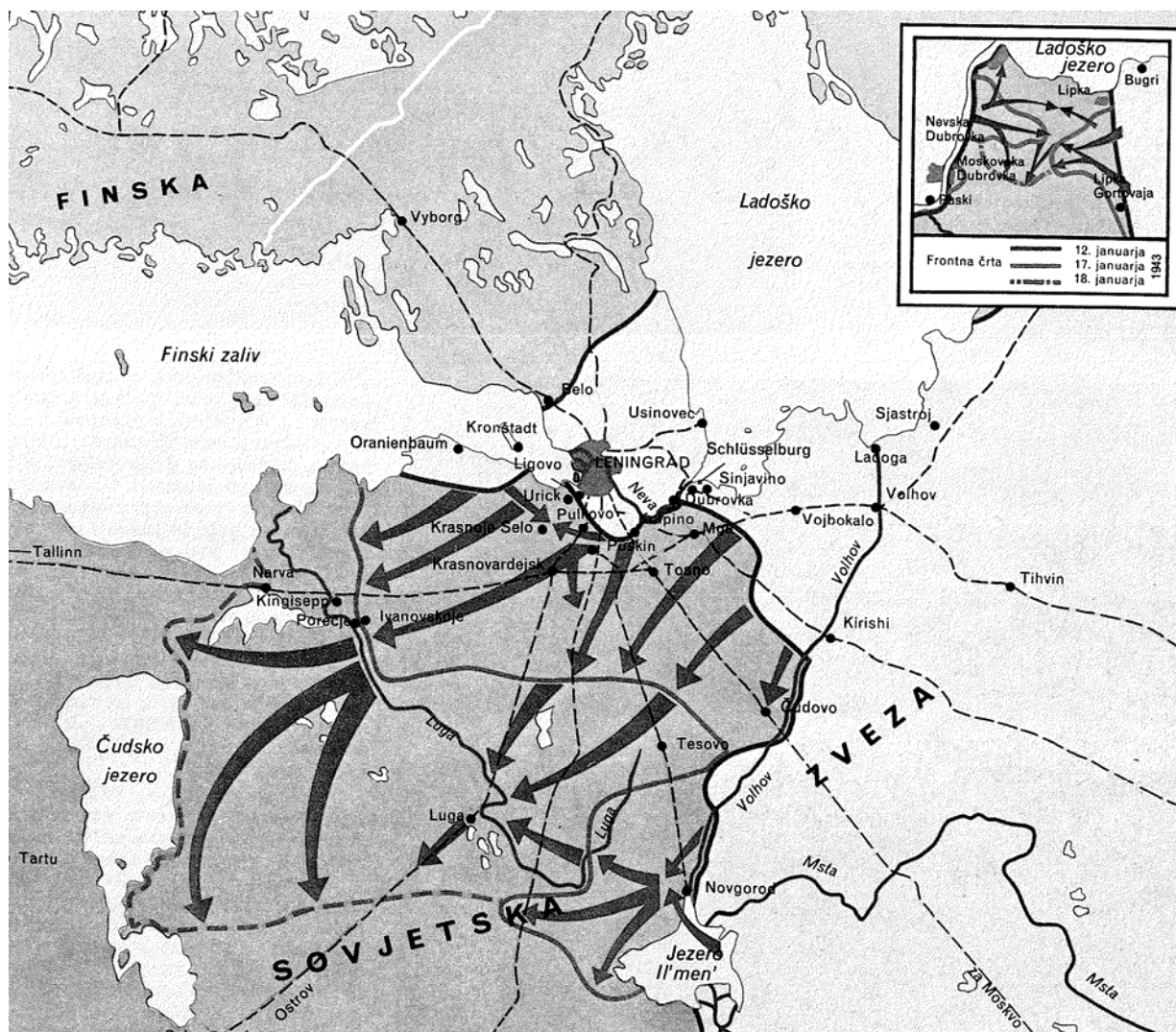
Levo krilo Volhovske fronte (59. armada) se je 26. januarja prebilo do reke Luge in istočasno presekalo železniško progo Leningrad-Dno. Enote 8. armade so prodirale v smeri Tosna, iz nasprotne smeri pa so se mestu približevale tudi motorizirane enote 54. armade, ki so 26. januarja osvobodile Tosno in zatem pregnale nasprotnika iz Ljubanja in Čudova. S tem je bila popolnoma osvobojena železniška proga Leningrad-Moskva.

Nemške sile so utrpeli ogromne izgube v živi sili in vojaški tehniki.⁵⁸ 27. januarja se je končala velika sovjetska ofenziva, ki je z osvoboditvijo Puškina, Krasnogvardejskega, Ljubana in Čudova ter Oktobrske železniške proge prinesla popolno razbitje blokade Leningrada. Enoti Volhovske in Leningrajske fronte, katerih akcije sta koordinirala maršala K. Vorošilov in G. Žukov, so napredovale 60-100 kilometrov. Zaradi nevarnosti, da bi prišlo do obkolitve preostanka 16. in 18. armade, se je poveljstvo skupine armad Sever odločilo za umik. Sovjetske enote so nadaljevale z pregonom nasprotnikovih sil preko reke Luge in se februarja prebile na črto Narva-Čudsko jezero-Pskov-Ostrov. S tem so bile nacistične sile od Leningrada oddaljene že 280 kilometrov (Drugi svetski rat 1980: 46).

Določene nemške enote so na območju Karelijske ožine ostale vse do poletja 1944. Po uspešni operaciji Rdeče armade avgusta 1944, je Finska Sovjetski zvezi ponudila premirje in 4. septembra prekinila zavezništvo z Nemčijo.

⁵⁸ V toku petnajstdnevne ofenzive je nemška stran izgubila 90.000 vojakov, 7.200 vojakov se je predalo, 97 letal, 280 tankov 1962 topov in minometov, Sovjeti pa so zaplenili tudi ogromne količine streliva in druge vojaške tehnike (Kitanovič 1985: 309). 28. januarja 1944 je Hitler zaradi debakla pri Leningradu zamenjal vrhovnega poveljnika armadne skupine Sever von Kuchlerja. Nadomestil ga je general polkovnik W. Modl (Piekalkiewicz 1996: 875).

ZEMLJEVID 5: Umik nemških sil januarja 1944

Vir: Verkijk (1971: 385).

7. SODELOVANJE CIVILNEGA PREBIVALSTVA PRI OBRAMBI MESTA

7.1. Prostovoljne enote

V Leningradu se je takoj po razglasitvi vojnega stanja⁵⁹ in začetku »velike domovinske vojne« proti nemškim agresorjem začela mobilizacija vseh človeških in materialnih resursov. Novica o zahrbtnem nemškem napadu 22. junija 1941 je v Leningradu sprožila val množičnih zborovanj, kjer so ostro obsojali fašistično agresijo in dajali polno podporo takratnemu sovjetskemu vodstvu. Nepričakovana in zastrašujoča vest je spodbudila ogorčeno civilno prebivalstvo⁶⁰, da se je začelo na različne načine množično vključevati v sistem obrambe svoje domovine. V kasnejšem obdobju vojne je bil dodaten motiv za borbo tudi spoznanje o nasilju nemškega agresorja nad sovjetskim prebivalstvom, ki je dobivalo vse grozljivejše razsežnosti. Del obrambnih naporov ob nenadni agresiji je bilo tudi formiranje različnih prostovoljnih enot neposredno iz vrst civilnega prebivalstva, ki so zatem aktivno sodelovale pri obrambi. Kljub temu, da se je po pozivu komunistične partije, ki je bila organizatorska sila in najpomembnejši dejavnik krepitev narodnega zanosa, 23. junija začela uradna mobilizacija, je vendar potrebno poudariti, da se je brez poziva v prvih dveh dneh vojne v nabornih centrih Leningrada zglasilo okoli 100.000 ljudi (Salisbury 1975: 132).

Na sestanku vojaškega in političnega vodstva⁶¹, ki je potekal 27. junija, so sprejeli ukrep o organizaciji notranje in zunanje obrambe mesta. Ena od ključnih odločitev vodstva je bila ustanovitev sedmih divizij, ki bi jih popolnili civilisti. Leningrad je tako postal prvo mesto, v katerem so bile ustanovljene večje samostojne divizije civilistov, ki pa so bile neposredno podrejene vojski. Prav tako je Leningrad izstopal tudi po dejstvu, da se v nobenem drugem sovjetskem mestu na poziv ni javilo takšno število

⁵⁹ V Leningradu je 23. junija 1941 ob 13 uri in 25 minut začelo veljati vojno stanje (Kitanovič 1985: 33).

⁶⁰ V Leningradu je po vzpostavitvi obroča nemških sil ostalo 2.544.000 prebivalcev mesta in okoli 300.000 ljudi iz predmestnih naselij (Vojna enciklopedija 1970: 157).

⁶¹ Sestanek je vodil Ždanov, sekretar leningrajske partijske organizacije in kasneje predsednik Vojnega sveta Leningrajske fronte, na njem pa so bili prisotni člani Mestnega komiteja partije, Vojnega sveta Severne fronte in drugih pomembnih organov.

prostovoljcev.⁶² Civilisti (moški in ženske od 18 do 56 leta starosti), ki jih ni zajela redna vojaška mobilizacija, so popolnili prostovoljne divizije, medtem ko so velike tovarne in zavodi dobili nalogo ustanavljanja lastnih manjših prostovoljnih enot.

Proces ustanavljanja prvih prostovoljnih enot je stekel 30. junija. Večino prostovoljcev je predstavljala delovna sila iz leningrajskih tovarn in kar 60% tistih, ki so oddali prošnje za sprejem v prostovoljne enote, so bili delavci iz zavodov Kirov, Bolševika, Elektrosile in Stalina in so predstavljali strokovnjake na svojem področju. Na fronto je bila tako poslana visoko kvalificirana delovna sila, kar je predstavljalo dodaten problem tovarn v izpolnjevanju načrtovane količine proizvodnje nujno potrebnih vojaških sredstev. Samo iz Zavoda Kirov so oblasti prejele 15.000 prošenj za sprejem v prostovoljne enote, vendar pa vse niso odobrili, saj so delavci morali nadaljevati s proizvodnjo nujno potrebne vojaške tehnike, ki je bila ključnega pomena za krepitev obrambe mesta (Werth 1979: 235). Velik odstotek prostovoljcev so predstavljali tudi študentje in izobraženci, saj se je samo iz ene državne univerze priključilo 2.500 študentov in profesorjev. Vodilne enote prostovoljcev so popolnili člani komunistične partije in komsomola⁶³, da bi ohranjali red in disciplino na prvi bojni črti. Po ukazu Vojnega sveta je Mestni odbor partije v času od 23. junija do 20. septembra 1941 izvedel 11 mobilizacij med pripadniki partije, v enote pa je bilo pozvanih več kot 12.000 ljudi. V tem času je bilo na fronto poslanih tudi 32.000 prostovoljk, ki so opravljale delo v vojaških medicinskih odredih. Od začetka vojne pa do 1. aprila 1943 je leningrajska partijska organizacija neposredno na fronto poslala 64.800 članov partije in 155.000 komsomolcev. V času celotne vojne pa se je kar 70% članov partije in okoli 90% članov komsomola borilo na fronti (Bidlack 1991: 9).

Prve tri prostovoljne divizije⁶⁴ so bile ustanovljene v dveh tednih in so bile poslane na obrambno črto reke Luge za borbo ob boku Rdeče armade. V skladu z ukazom Vojnega sveta Severozahodne fronte so bile od 16. julija do 1. septembra

⁶² Leningrajčani so čutili močno pripadnost in ljubezen do svojega rodnega kraja prav zaradi razgibane preteklosti mesta. Patriotizem se je manifestiral v aktivni borbi za Leningrad. Tipični leningrajski fenomen so bili ljudje, ki so bili pripravljene umreti za Leningrad, vendar pa so iz dna duše sovražili Stalina in z prezirom gledali na Moskvo (Werth 1979: 234).

⁶³ V nekdanji Sovjetski zvezi organizacija komunistične mladine (Slovar tujk 2002: 594).

⁶⁴ Prostovoljci so dobili naziv » opolčeniki«. Ta termin je nastal v 17. stoletju, ko se je ljudstvo uprlo poljskim osvajalcem. Drugič je bil uporabljen za prostovoljce, ki so se borili proti Napoleonovi vojski leta 1812, ko je le ta poskušala zavzeti Moskvo, vendar je bila kmalu poražena.

ustanovljene še 4., 5. in 6. prostovoljna divizija in 1., 2. in 3. gardijska divizija. Prostovoljne divizije so imele v svoji sestavi 3 strelske in 1 topniški polk, izvidniški odred, četo za veze, medicinsko – sanitetni bataljon, inženirski bataljon (v nekaterih divizijah inženirska četa) in avto – transportno četo (Barbašin 1967: 246). Te divizije so bile prav tako poslane na obrambno črto reke Luge. Ni podatka, ki bi potrjeval, da so neizurjene in slabo opremljene prostovoljne enote na reki Lugi pomagale zaustaviti prodiranje nemških sil proti Leningradu. Vendar pa je ravno skoraj tritedenska zamuda nemških enot bistveno vplivala na krepitev obrambne moči Leningrada. Na Lugi se je končal von Leebnov hiter prodor, saj je v tem času moral pregrupirati svoje enote, da je lahko nadaljeval svoj pohod, kar pa je pripomoglo k boljši organiziranosti notranje obrambe.

V različnih predelih mesta so julija ustanovili 14 divizij, v katerih so bili vojaško bolje usposobljeni prostovoljci, ki naj bi samostojno ščitili določene predela mesta in posamezne industrijske obrate. Skupno število civilistov, ki so sodelovali v enotah, je bilo 135.000. Za boje proti nasprotnikovim padalskim enotam in saboterjem pa so ustanovili tudi 90 delavskih bataljonov, v katerih je sodelovalo 19.000 ljudi (Kislicyn, Zubakov 1989: 34).

Obramba industrijskih obratov je bila v rokah številnih delavskih odredov, ki so predstavljali pomemben člen v sistemu notranje obrambe mesta. Vojaško usposabljanje delavcev je potekalo v tovarnah. Vodstvo partije je posebno pozornost namenilo zagotovitvi čim boljše opreme in oborožitve delavskih odredov. Po izrednem sestanku političnega in vojaškega vrha, 20. avgusta, so vodilni sprejeli ukrep o ustanovitvi 150 delavskih odredov. Oblasti cilja niso dosegle, saj jim je uspelo ustanoviti le 70 odredov, v katerih je sodelovalo okoli 36.658 ljudi. Vendar pa so ti odredi odigrali pomembno vlogo pri obrambi južnega dela mesta (Bidlack 1991: 12). 9. oktobra so se delavski odredi reorganizirali v strelske vode, čete in bataljone, saj so z danimi ukrepi želeli okrepiti strukturo posamezne enote in doprinesiti k čim večji bojni sposobnosti enot. Ustanovitev bataljonov in usklajevanje njihovega delovanja je nadzorovala NKVD⁶⁵. Kljub Hitlerjevi odločitvi, da mesto »izstrada« in ga

⁶⁵ NKVD je bil Ljudski komisariat za notranje zadeve, ki naj bi skrbel za notranjo varnost države (Enciklopedija druge svetovne vojne 1982:323). Vendar pa ne obstaja zadosti podatkov, ki bi prikazovali delo NKVD – ja pri organizaciji obrambe mesta in zagotavljanju discipline pri novoustanovljenih enotah. Enote NKVD – ja so bile zadolžene za lovljenje vojaških prebežnikov, vohunov in drugih zločincev, preverjanje potnih listov, sodelovale so

osvoji spomladi 1942, pa je obstajal močan strah pred ponovnim poskusom napada na mesto. Najbolj ogrožen je bil južni predel mesta, kjer so se nemške sile najbolj približale⁶⁶. Vendar pa se je kljub temu v delavskih bataljonih ohranila visoka stopnja reda in discipline, ki je ključno vplivala na obrambo mesta v najbolj kritični fazi.

Od 30. junija do 6. julija je v prostovoljne enote vstopilo 99.776 civilistov, med katerimi je bilo okoli 20.000 komunistov in 18.000 komsomolcev. 10. julija so prostovoljne enote štejele že 110 000 ljudi. Novo nastale enote so bile v zelo kratkem času poslane na različne obrambne položaje, da bi dopolnile vojaško obrambo Leningrada. Do 1. oktobra 1941 je na fronto odšlo 431.000 civilistov (Kitanovič 1985: 58).

7.1.1. Pomanjkljivosti prostovoljnih enot

Sovjetsko vodstvo je z ustanovitvijo prostovoljnih divizij želelo okrepiti obrambo Rdeče armade in zaustaviti hiter prodor nemških okupatorjev. Vendar pa sta kratek čas za formiranje enot in nepripravljenost sovjetske strani negativno vplivala na njihovo bojno sposobnost.

Velik del pripadnikov prostovoljnih divizij je trpel pomanjkanje ustrezne opreme in oblačil ter ustrezne oborožitve. Divizije so razpolagale z izredno majhnim številom strojnic (35% strojnic na enoto), medtem ko protitankovskega in protiletalskega topniškega orožja enote v svoji oborožitvi sploh niso imele. Večina borcev je imela le ročne granate in Molotovke⁶⁷. »Mnogi pa niso imeli ničesar, razen golih rok in hrabrega srca« (Salisbury 1975: 166). Pomanjkanje so delno nadomestili z ustanovitvijo enot tankov lovcev, ki so v svoji oborožitvi imele protitankovsko orožje in katerim so se priključile nekatere enote prostovoljcev.

Vojaško usposabljanje prostovoljcev je potekalo le nekaj dni na glavnih trgih v mestu, njihovi pripadniki pa niso imeli nikakršnih vojaških izkušenj. Prva prostovoljna divizija

pri maskiranju mesta, varovanju živilskih trgovin... NKVD naj bi dnevno usmrtilo okoli 7 oseb in 80 % usmrčenih naj bi bremenile »proti revolucionarne dejavnosti« (Bidlack 1991: 49).

⁶⁶ Sredi septembra so bile nemške sile od zavoda Kirov oddaljene le 4 kilometre, od Elektrosile pa okoli 6 kilometrov.

⁶⁷ Molotovke – po politiku V. M. Molotovu. Z vnetljivo snovjo napolnjena steklenica za zažiganje, navadno oklepni vozil (Slovar tujk 2002: 750).

je na primer krenila na fronto 10. julija po tednu dni urjenja, druga po treh dneh urjenja 13. julija, tretja pa je bila na fronto poslana na dan ustanovitve. Vendar pa so civilisti pokazali neizmeren pogum v borbi za svoje mesto z tehnično močnejšim nasprotnikom. Nesmisel, da so se slabo oboroženi prostovoljci brez vojaških izkušenj borili proti močnim tankovskim enotam, nam kaže, da so vodilni brez pomislekov žrtvovali življenja svojih ljudi. Izgube so nadomeščali z novimi mobilizacijami prebivalstva in ravno zaradi neizčrpnih sovjetskih človeških rezerv je Wehrmacht kmalu doživel prvi vojaški neuspeh. Vendar pa je očitno, da človeško življenje v primerjavi z bojem za neke višje cilje, ni bilo vredno ničesar.

Poveljniški kader so sestavljali posamezniki iz rezervnih enot, njihovo število pa ni prekoračilo 20 ljudi na divizijo. Večina rezervnega poveljniškega kadra ni imela dovolj izkušenj, hkrati pa so imeli tudi probleme v razumevanju sodobnega vojskovanja in specifičnosti uporabe sodobne vojaške tehnike. Osrednji del poveljniškega kadra so v večini predstavljali podoficirji in vojaki. Le 5 -10% častniških mest je bilo popolnjenih z izkušenim vojaškim kadrom (Salisbury 1975: 165).

7.1.2. Mestna protizračna obramba

Partijska organizacija je v sodelovanju s poveljstvom leningrajskega vojnega okrožja že v prvih desetih urah vojne aktivno pristopila k organizaciji zaščite pred napadi iz zraka⁶⁸ in mobilizaciji vseh obstoječih resursov za zračno obrambo mesta. Sprejeti so bili številni ukrepi, ki naj bi vplivali na zmanjševanje učinkovitosti nasprotnikovih napadov iz zraka in na hitro odpravljanje posledic. Že 22. junija je okoli 14.000 pripadnikov civilne zaščite zasedlo svoja mesta na najpomembnejših točkah v Leningradu. Po ukazu Mestnega sovjeta je bilo ustanovljenih tudi 3.500 gasilskih

⁶⁸ Bombardiranje Leningrada se je začelo septembra 1941. Prve bombe so na mesto padle v noči na 7. september, največja napada na Leningrad pa sta bila v celotni vojni izvedena 19. in 27. septembra. Velike izgube, ki jih je utrpelo nasprotnikovo letalstvo septembra 1941, so prisilile nemške zračne sile, da so bombardiranje Leningrada izvajali le ponoči in iz velikih višin, kar pa je zmanjšalo učinkovitost zračnih napadov. Od septembra do decembra 1941 je nasprotnik izvršil 108 zračnih napadov na mesto. Od skupnega števila nasprotnikovih letal, ki so sodelovali v naletih, se jih je do mesta prebilo 1499, kar predstavlja 79% vseh letal, ki so v celotnem obdobju vojne sodelovala v zračnih napadih na mesta. Od januarja do marca 1942 so se nad Leningradom pojavljala le posamezna nasprotnikova letala. Aprila 1942 je v naletih sodelovalo 572 nasprotnikovih letal, od katerih se jih je le 95 prebilo do mesta. Maja je nemško letalstvo ustavilo prelete in jih nadaljevalo oktobra, vendar pa je bila dejavnost letalstva do konca leta majhna. Prav tako je Luftwaffe leta 1943 in 1944 izvedla majhno število napadov na mesto (Barbašin 1967: 250,251).

enot mestne protizračne obrambe PVO⁶⁹, ki so delovale v industrijskih poslopih in zgradbah, ki so bile stalna tarča nemških zračnih napadov (Kitanovič 1985: 40).

V soglasju z odločitvijo Izvršnega odbora leningrajskega mestnega sovjeta delavskih odposlancev je bilo 27. junija vzpostavljeno 24 urno dežurstvo v vseh tovarnah, pomembnih ustanovah in stanovanjskih zgradbah. Dežurni so bili zadolženi za obveščanje prebivalstva o signalih mestne protizračne obrambe, za sprejemanje najnujnejših ukrepov ob izbruhu morebitnih požarov in za njihovo gašenje (Barbašin 1967: 249). Enote za samozaščito in enote mestne protizračne obrambe je popolnilo mnogo civilistov, od tega so večino predstavljale ženske. Mestna protizračna obramba je na začetku vojne štela 100.000 ljudi, septembra pa se je njihovo število povzpelo na 270.000 (Kislicyn, Zubakov 1989: 83). Njihove naloge so bile opazovanje, alarmiranje in odpravljanje posledic napadov.⁷⁰ Civilisti so prav tako tudi maskirali in zatemnjevali mnoge tovarniške objekte, pomembne zgradbe in letališča ter prometne povezave, saj so z danimi ukrepi želeli zmanjšati izgube, ki so jih povzročale nasprotnikove letalske sile. Pripadniki PVO so prav tako pripravili specialne prostore za kolektivno zaščito, odgovorne osebe pa so opravljale nadzor nad stanjem in nadzorovale njihovo pravilno uporabo. Poleg specialnih zaklonišč so bila v večini objektov izdelana tudi manjša zaklonišča. O obsegu dela, ki je bil potreben za njihovo izgradnjo, govore podatki za oktobrski predel mesta, kjer so prebivalci v mesecu in pol skopali več kot 4000 m rovov, usposobili 214 kleti in premazali strešne površine s superfosfatom... (Barbašin 1967: 249).

Zaradi aktivne obrambe sovjetskega letalstva in učinkovite mestne protizračne obrambe so se izjalovili vsakršni nemški poskusi, da bi dosegli premoč v zraku in po Hilerjevem ukazu popolnoma uničili mesto. Civilisti, ki so bili vključeni v sistem protizračne obrambe mesta, so kljub težkim pogojem vztrajno opravljali svoje delo in bistveno pripomogli k nemškemu neuspehu.

⁶⁹ Rusko: » Protivo vozdušnaja oborona«.

⁷⁰ Zračni napad 8. septembra je povzročil 178 požarov, med drugim tudi požar v skladišču živil Badajev. Zahvaljujoč dobri organizaciji protipožarne zaščite, so bili požari pogašeni že naslednjega dne (en.wikipedia.org/wiki/Siege_of_Leningrad).

7.2. Izgradnja obrambnih položajev

7.2.1. Izgradnja zunanjih obrambnih položajev

V skladu z organizacijo učinkovite obrambe mesta sta komunistična partija in sovjetska vlada pozivale civiliste k izgradnji obrambnih položajev. Izvršni komite leningrajskega mestnega sovjeta delavskih odposlancev⁷¹ je 27. junija 1941 sprejel odločitev o obveznem delu prebivalstva:

»1. Za nujna dela je potrebno vključiti moške od 16 do 50 leta in ženske od 16 do 45 leta starosti, razen delavce zaposlene v različnih sektorjih obrambne industrije...

...5. Uvesti naslednji urnik dela:

- a) Za delo sposobne nezaposlene delavce obeh spolov – 8 ur dnevno
- b) Za uslužbenke in delavce – 3 ure dnevno
- c) Za učence – 3 ure dnevno« (Glantz 2004: 244).

Glavna obrambna črta je potekala vzdolž reke Luge v dolžini 250 kilometrov in dalje preko Šimska do jezera Ilmen. Druga obrambna črta je vodila od Peterhofa do Gatčine in Kolpina, tretja pa je potekala na črti Avtovo-krožna železniška prog-a Predportovaja-Srednja Rogatka-Ribackoe na Nevi (Kitanovič 1985: 49). Dela na izgradnji in utrjevanju obrambnih linij so se začela že v prvih dneh vojne, vendar je takrat sodelovalo malo ljudi. Njihovo število se je povečalo 8. julija, ko so nemške sile zavzele Pskov in prodirale proti Leningradu. Pri izgradnji je sodelovalo okoli pol milijona ljudi, od tega več kot 200.000 na izgradnji najpomembnejše obrambne linije na Lugi (Salisbury 1975: 299). Po nekaterih podatkih pa naj bi konec julija in na začetku avgusta sodelovalo kar milijon ljudi (Werth 1979: 236). V drugi polovici leta 1941 so večino delovne sile pri izgradnji predstavljale ženske pod 30 letom starosti. Velik odstotek žensk je prihajal iz leningrajskih tekstilnih obratov in tovarn živil (Bidlack 1991: 11). Civilisti so na izgradnji obrambnih položajev delali 14 ur dnevno, med odmori pa je potekalo intenzivno vojaško urjenje. Pri izgradnji so pomembno vlogo odigrali tudi zavodi, tovarne in druge gradbene organizacije. Pri samem delu se

⁷¹ Organ pod nadzorom leningrajske partijske organizacije, ki je skrbel za mobilizacijo civilistov.

je pojavilo socialistično tekmovanje, ki je ne samo pospešilo izgradnjo obrambnih položajev, ki bi omogočili učinkovitejšo obrambo, ampak tudi izboljšalo kvaliteto samega dela.

V prvih šestih mesecih vojne so civilisti, med katerimi je bila polovica delavcev iz leningrajskih tovarn, izkopali protitankovske rove v dolžini 592 km, 459 km obrambnih jarkov, postavili 48 km protitankovskih ovir in 24 km različnih preprek, 667 protitankovskih ježev in španskih jezdecev, postavili 329 km bodeče žice, izkopali 11.500 zaklonov⁷², postavili 772 km najrazličnejših komunikacij, 1.527 zaklonišč⁷³, postavili 2.072 poveljniških mest, opazovalnic in sanitetnih postaj, okoli 4.500 bunkerjev in vrsto drugih obrambnih objektov (Barbašin 1967: 255).

Pri izgradnji obrambnih položajev so se pojavljali številni problemi. Pomanjkanje enotnega vodstva in pomanjkanje predvsem tehnično podkovanega kadra sta vplivala na delovno produktivnost, zato ni prišlo do realizacije načrta v določenem roku⁷⁴. Ko so nemške enote prodrle na obrambno črto reke Luge, izgradnja obrambnih položajev še ni bila popolnoma dokončana. Neizkušenost civilistov pri izgradnji je vplivala tudi na kvaliteto okopov in ovir.

Vendar pa je, kljub danim dejstvom, dovolj zgovoren podatek, da so nemške sile potrebovale tri tedne, da se prebijejo do obrambne linije na Lugi in nadaljnjih šest, da se prebijejo do predmestja Leningrada.⁷⁵ Obrambna linija na Lugi je tako odigrala pomembno vlogo pri upočasnitvi prodiranja nasprotnikovih sil. Če so navedeni podatki o izgradnji obrambnih položajev točni⁷⁶, potem so civilisti veliko doprinesli k počasnejšemu prodiranju nemških sil do samega mesta, saj so enotam Rdeče armade omogočili postavitve učinkovitejše obrambe. Nemci so na reki Lugi morali pregrupirati svoje sile, da so lahko nadaljevali prodor proti Leningradu. Njihova skoraj tritedenska zamuda na tej obrambni črti je sovjetski strani omogočila postavitve

⁷² Zaklon je utrjeni bojni objekt, ponavadi v obliki jarkov, ki služi za zaščito vojakov na bojevališču (Vojna enciklopedija 1970: 717).

⁷³ Zaklonišče je širši pojem, pod katerim razumemo pokrit utrjeni objekt, ki ljudi in stvari ščiti pred sovražnikovim ognjem (Enciklopedija leksikografskog zavoda 1966: 36).

⁷⁴ Še preden bi nemške sile uspele prodreti na obrambno črto reke Luge.

⁷⁵ Razdalja med mejnim območjem in reko Lugo je bila okoli 540 kilometrov, razdalja Luga-Leningrad pa okoli 145 kilometrov.

⁷⁶ Obstajajo le sovjetski uradni podatki.

močnejše obrambe v mestu. Zaradi aktivne obrambe enot Rdeče armade so nemške sile prodrle naprej proti mestu preko Kingiseppa in Novgoroda, tako da obrambna črta na reki Lugi ni bila nikoli prebita.

Obrambne ovire, ki so bile postavljene na dohodih v mesto in v mestu samem, so prav tako odigrale pomembno vlogo pri obrambi Leningrada, saj je bila redni vojski in prostovoljnimi enotami omogočena učinkovitejša obramba. Predanost, visoka morala, red in železna disciplina civilnega prebivalstva so v kratkem času omogočili preusmeritev človeških in materialnih resursov za krepitev obrambe mesta ter dali velik prispevek k uspešni nacionalni borbi proti nemškemu napadalcu. Ob vsem tem pa ne smemo zanemariti tudi represiven vpliv partijske organizacije in njenih organov, ki so vršili nenehni nadzor nad civilisti in vplivali na njihovo vključevanje v sistem obrambe mesta.

Civilisti in vojaki so leta 1942 neprestano utrjevali stare in gradili nove obrambne položaje. Do oktobra 1942 je bilo samo na južnem dohodu v mesto, v območju delovanja 42. in 55. armade, postavljenih 656 topniških in 2.094 strojniških bunkerjev, zgrajenih 536 ognjenih točk za minomete in 800 protitankovskih topniških gnezd, zgrajenih okoli 2.000 zaklonišč, postavljenih več kot 600 protitankovskih in protipehotnih preprek in izkopanih več kot 350 km cestnih povezav (Barbašin 1967: 255).

Sovjetska oblast je cenila podvige civilnega prebivalstva, ki so mesto spremenili v nepristopno trdnjavo in mnoge od njih odlikovala z odlikovanji in medaljami Sovjetske zveze.

7.2.2. Organizacija notranje obrambe mesta

Civilisti so nenehno sodelovali pri vzpostavitvi učinkovitega notranjega sistema obrambe, ki bi omogočil zaustavitev prodiranja nasprotnikovih sil, če bi se le tem uspelo prebiti do mesta. Izgradnja obrambnih položajev je potekala tako v mestu kot tudi na najbolj ogroženih predelih predmestja. Za vodenje in nadzor izgradnje je bila

ustanovljena posebna komisija pod vodstvom A. A. Kuznjeceva⁷⁷, glavni cilj komisije pa je bila mobilizacija dodatnih človeških in materialnih resursov, da bi se v najkrajšem času vzpostavila učinkovita obramba mesta. Sprejeti so bili tudi dopolnilni ukrepi, s katerimi bi se izgradnja obrambnih položajev še pospešila.

Na izgradnji obrambnih položajev v mestu je poleg 10.000 vojakov dnevno sodelovalo tudi 80.000 civilistov. Med njimi je bilo veliko število otrok, starih le okoli petnajst let. Delo so opravljali tudi trinajst ur dnevno, ne glede na vremenske razmere in napade nemških topniških in zračnih sil (Kitanovič 1985: 125).

V mestu so civilisti vzpostavili trden sistem obrambe, ki je bil razdeljen na šest posameznih sektorjev, v katerih so se nahajale številne točke odpora. V vsakem sektorju so se nahajale številne delavske brigade, redne enote vojske, milica, oborožene gasilske enote, mornarji... Poveljnik notranje obrambe mesta je bil najprej general G. A. Stepanov, zatem pa ga je zamenjal general S. I. Kabanov. Najbolj ogroženi južni del Leningrada je bil razdeljen na tri obrambne sektorje: Kirovski, ki je razpolagal z petnajstimi, Moskovski z enajstimi in Volodarski z petnajstimi točkami odpora.

Notranja obramba mesta je bila sestavljena iz štirih obrambnih linij. Prva je potekala preko zavoda Kirov, naselja Bronjevaja in Tornavaja, naselja Šaumjan in se končala ob reki Nevi. Glavne točke odpora so predstavljali zavodi Kirov, Bronjevaja, Mitrofanovsko pokopališče in Tovarnaja. Druga obrambna linija je potekala vzdolž Odvodnega kanala, glavne točke odpora pa sta bili tovarni Stepan Razin in Krasnaja Vagranka, Vitebska železniška postaja, Kozačke kasarne ter cerkev Aleksandra Nevskega. Tretja obrambna linija je potekala vzdolž reke Fontanke, četrta po reki Nevi od galerijskega pristanišča do tovarne Utkin. Pomembna obrambna vozla sta bila otok Vasiljevsko in Petropavlovska trdnjava. V 110 obrambnih točkah v mestu je bilo postavljenih 570 topniških in okoli 3.600 strojniških gnezd, 17.000 strelnih linij, več kot 25 km barikad, 300 opazovalnih točk in 12.000 zaklonišč. Večina industrijskih obratov in drugih objektov v mestu se je »pretvorila v dobro utrjene trdnjave« (Salisbury 1975: 197). Civilisti so minirali večino zgradb v mestu, da bi v primeru, če

⁷⁷ Sekretar Mestnega komiteja partije in član Vojnega sveta Leningrajske fronte.

bi se nemške sile prebile v mesto, ruševine zaustavile njihov prodor. Civilisti in vojska so bili pripravljene na poulične boje (Werth 1979: 238).

Notranjo obrambo mesta so, poleg enot Leningrajske fronte, iz Finskega zaliva in obalnih predelov dopolnjevali ladjeve Baltiške flote in obalno topništvo, na reki Nevi pa se je nahajala močna flotila, ki je prav tako podpirala celoten sistem obrambe mesta.

Obrambo mesta so enote vojske in civilisti nenehno dopolnjevali. Leta 1942 so postavili nove barikade v dolžini 17 kilometrov, 8.100 novih strojniških in topniških ognjenih točk, 200 opazovalnic, skopali dodatnih 52 kilometrov dolgih podzemnih povezav in 25 kilometrov protitankovskih rogov (Kitanovič 1985: 265).

SLIKA 1: Izgradnja obrambnih položajev v mestu

Vir: Kitanovič (1985: 160).

7.3. Industrijska proizvodnja

7.3.1. Preusmeritev industrijske proizvodnje

Leningrajska partijska organizacija je že v prvih dneh vojne izdala načrt za reorganizacijo civilne proizvodnje v vojne namene. Celotna industrija mesta se je vključila v proizvodnjo sredstev, potrebnih za obrambo. Vsi sektorji industrijske proizvodnje so se preusmerili v proizvodnjo vojaške tehnike. Veliki organizacijski napori so bili vloženi v proizvodnjo nove oborožitve in opreme, izvajanje novih tehnoloških procesov in v oskrbo tovarn z potrebnimi surovinami. Proces preusmeritve velike večine leningrajske industrijske proizvodnje v vojne namene je bil končan v treh mesecih. Pri tem je veliko vlogo odigral človeški faktor, ki je z velikimi napori dosegel cilje mestne oblasti.

Proces reorganizacije je začel teči 30. junija 1941. Preusmeritev vseh civilnih sektorjev industrije v proizvodnjo vojaške tehnike je zahtevala temeljito prerazporeditev delovne sile in opreme. Dodaten problem tovarn v izpolnjevanju načrtovane količine proizvodnje nujno potrebnih vojaških sredstev je predstavljalo dejstvo, da je bilo veliko število delavcev poslanih na fronto. Čeprav je bilo pomanjkanje kvalificirane delovne sile veliko, so delavci izvedli uspešno reorganizacijo, ki je dobro zadovoljila obrambne potrebe Leningrada. Vzporedno z reorganizacijo je potekalo tudi usposabljanje dodatne delovne sile, ki bi se v najkrajšem času vključila v nove industrijske procese tovarn.

Pomembno vlogo pri preusmeritvi vseh sektorjev industrijske proizvodnje so odigrali leningrajski znanstveniki. Partijski komite je ustanovil posebno komisijo znanstvenikov, ki je imela v industrijskih obratih svoje oddelke, ki so skušali odpraviti vse nepotrebne procese z namenom, da bi se skrajšal čas proizvodnje, prav tako so izumili tudi nekaj novih, učinkovitih vrst orožja.

TABELA 1: Preusmeritev industrijske proizvodnje

TOVARNA	PROIZVODI PRED VOJNO	PROIZVODI V ČASU VOJNE
Barrikada	Gradbeni material	Protitankovske ovire
Bolševik	Orožje, tanki	Tanki, topniški izstrelki, bombe
Elektrik	Varilni in električni aparati	Rakete Katjuša
Elektroinstrument	Električna orodja	Mine
Elektrosila	Električni aparati	Sestavni deli tankov, mine, 120 mm izstrelki
Grim	Parfumi	Mine, Molotovke
Ižorski zavod	Konstrukcija strojev, ladje, oklepna vozila	Tanki, topniški izstrelki, rakete Katjuša
Kirov	Žerjavi in druge dvigalke, oklepniki	Mine, bombe, tanki
Krasnaja Bavarija	Pivo, sadni sokovi	Molotovke, topniški izstrelki
Krasnogvardets	Kirurško orodje	Kirurško orodje, deli KV tankov, finski noži, ročne granate.
Krasnji treugolnik	Gumijasti škornji	Baloni
Krupskaja	Sladkarije	Molotovke
Lenin	Grelci, kotli	Letalske bombe
Linotip	Pisalni stroji	Avtomatsko orožje
K. Marks	Tekstilni stroji	Možnarji, bombe, mine
Mikojan	Sladkarije	Protitankovske mine
Nevski kimikeski	Superfosfati	Sintetični eksploziv
Pijatiletka	Papir	Mine
Pnevmatika	Zračnice	Topniški izstrelki, rakete Katjuša
Primus	Peči	Ročne granate, puške
Proletarskaja pobeda	Obutev	Vojaški škornji
Ribosportinventar	Ribiška oprema	Mreže za maskiranje
Skorokhod	Obutev	Vojaški škornji, pasovi, izstrelki
Stalin	Težka industrija	20 novih vrst orožja in streliva, deli za tanke KV, avtomatske puške, oklepni vlaki
Svetlana	Žarnice, daljnogledi	Mine, bombe, bajoneti
Telman	Volneni izdelki	Plašči
Volodarski	Moška oblačila	Uniforme, rakete Katjuša

Vir: Bidlack (1991: 14).

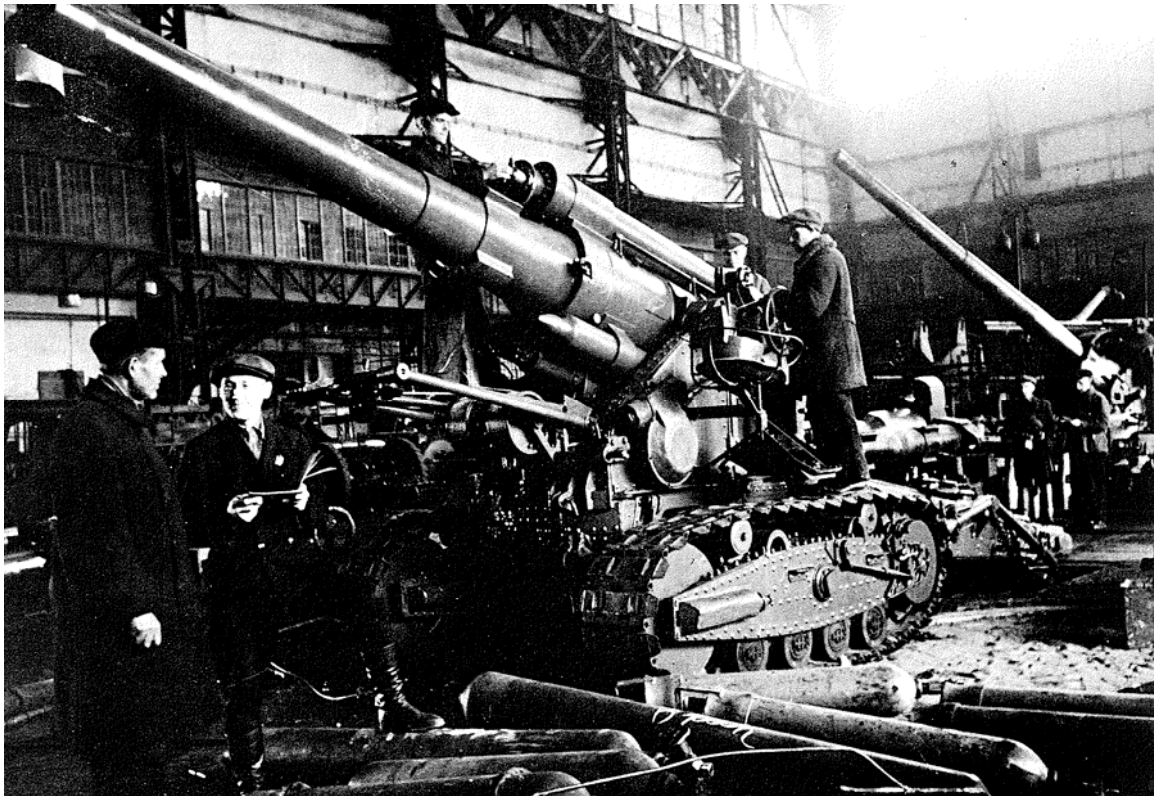
Zgornji seznam pomembnejših tovarn kaže, da so vse tovarne izvedle logično preusmeritev svoje proizvodnje. Delavci civilne kovinsko predelovalne industrije so začeli proizvajati dele orožja in topniške granate, vojaška kovinska industrija pa je močno povečala proizvodnjo orožja in streliva. Delavke tekstilne industrije so začele proizvajati uniforme in drugo opremo za vojake. Tovarne, ki so pred vojno proizvajale pijače ali dišave, so začele polniti steklenice, ki so jih zbrali leningrajski otroci in

začele s proizvodnjo Molotovke. Tovarne, ki pred vojno niso imele nič skupnega z vojaško proizvodnjo, so začele izdelovati enostavnejše mine, ročne granate in Molotovke. Večina civilne proizvodnje je bila preusmerjena v izdelavo vojaških sredstev, saj se je do konca leta 1941 odstotek proizvodnje za vojne namene povišal iz 6,2% na 77% (Bidlack 1991: 18).

Ker je bilo težišče naporov pod vodstvom partijskega aparata usmerjeno v zagotovitev visoke stopnje vojaške proizvodnje, je bila civilna industrija, ki bi lahko ob boljši organiziranosti zagotovila večje možnosti za preživetje civilnega prebivalstva, povsem zanemarjena, kar je privedlo do njene dezintegracije. Vojaška proizvodnja se je namreč močno povečala na račun civilne industrije. Bidlack (1991: 20) to dejstvo močno obsoja, saj bi se po njegovem mnenju morala nameniti večja pozornost pripravi mesta in civilistov za prihajajočo zimo 1941/42, ki je terjala toliko življenj.

Vodstvo industrijskih obratov je šele po hudi zimski krizi aprila 1942 večjo pozornost zopet namenilo potrebam civilnega prebivalstva, ki je bilo zaradi lakote in mraza zdesetkano. Spomladi 1942 so bili številni delavci bolni in podhranjeni, tako da je Mestnemu odboru obrambe postalo jasno, da ne more zahtevati od delavcev, da bi izpolnjevali naloge takšnega obsega kot leto poprej. Ždanov načrt je bil, da Leningrad postane vojaško mesto, ki bo še naprej zadovoljevalo potrebe fronte, hkrati pa naj bi se borilo proti lakoti in se pripravilo za naslednjo zimo v blokadi. Od aprila do junija 1942 se je ponovno odprlo 73 industrijskih obratov, ki so predstavljali pomemben vir vojaške tehnike ne le za leningrajsko fronto, ampak tudi za ostala bojišča vzhodne fronte. Hkrati so bili sprejeti tudi ukrepi, s katerimi bi preprečili drastičen padec proizvodnje v civilne namene, kar je olajšalo tudi dejstvo, da je na koncu leta 1942 v mestu ostalo le 637.000 za delo sposobnih ljudi.

SLIKA 2: Proizvodnja v vojne namene

Vir: Stujivenberg (1971: 372).

7.3.2. Evakuacija industrije

Po odloku Državnega odbora obrambe je 4. oktobra 1941 začela potekati evakuacija pomembnejših tovarn in industrijske opreme v notranjost države. Pod vodstvom novoustanovljenega Sveta za evakuacijo so civilisti, ki so bili zadolženi za izvedbo evakuacije, opravljali svoje delo med neprestanim topniškim obstreljevanjem⁷⁸ nemških sil in napadi iz zraka. Velik del industrijske proizvodnje so civilisti uspeli evakuirati na nove lokacije, kjer so tovarne takoj začele s proizvodnjo orožja in drugimi nujno potrebnimi proizvodi za vojne potrebe. Proizvodna moč države se je preselila na Ural, v zahodno Sibirijo, v srednjo Azijo in druge kraje na vzhodnem delu Sovjetske zveze. Iz Leningrada so do konca avgusta na vzhod prepeljali 86 tovarn, evakuacija pa se je nadaljevala tudi v času blokade mesta. V drugi polovici leta 1942 so v različne predele sovjetske zveze prepeljali 293.000 ton različnega materiala, od tega 70.000 strojev in druge industrijske opreme (Kitanovič 1985: 263). Do konca leta

⁷⁸ Od 4. septembra do 30. novembra 1941 so nemške sile 272 krat obstreljevale mesto (Kitanovič 1985: 103).

1942 je v mestu ostala samo ena četrtna industrijske proizvodnje, ki je obratovala pred vojno.⁷⁹

7.3.3. Množična proizvodnja

Delavci so že na začetku vojne močno povečali kapacitete industrijske proizvodnje, saj so sredi julija neprenehoma obratovala vse pomembnejše tovarne v mestu. Industrijski obrati so julija in avgusta razširili proizvodnjo z 84 novimi vrstami orožja, streliva in druge vojaške tehnike, kar je močno doprineslo k obrambi mesta in nenazadnje k povečanju obrambne moči celotne države.

Leningrajska industrija je spadala med velike proizvajalce tankov in drugih oklepnih vozil. Zaradi tega je Centralni komite Komunistične Partije odredil, da se v zavodu Kirov⁸⁰, ki je bil največji proizvajalec oklepnih vozil, v najkrajšem možnem času močno poveča proizvodnja težkih tankov KV in T34. Ukrep so sprejele tudi druge leningrajske tovarne in delavci so začeli pospešeno izdelovati oklepnike. Do konca julija se je proizvodnja podvojila, hkrati pa so se povečale tudi kapacitete za popravila poškodovanih tankov. V najbolj kritičnem obdobju za obrambo mesta, avgusta 1941, je samo zavod Kirov proizvedel 207 tankov KV, okoli 40.000 reaktivnih granat, 42.000 letalskih bomb in 317 topov (Kitanovič 1985: 63).

Najbolj kritično obdobje za industrijsko proizvodnjo je bilo od začetka blokade, 8. septembra 1941, do začetka hude zime. Tudi med 8. novembrom in 9. decembrom, ko so nemške sile zavzele strateško pomembno točko Tihvin in prisilile sovjetske konvoje, da podaljšajo svojo pot, delavci vseeno niso zmanjšali proizvodnjo vojaških sredstev. Tovarne so obratovala z maksimalnimi proizvodnimi zmogljivostmi do začetka decembra, ko se je v mestu prekinila oskrba z električno energijo, tako da se je v mnogih tovarnah proizvodnja obrambnih sredstev povsem prekinila, nekatere tovarne pa so prešle na ročno proizvodnjo. Najdlje, in sicer do 20. decembra, je

⁷⁹ V Leningradu je pred vojno obratovalo 520 tovarn, ki so imele zaposlene 780.000 delavcev (Salisbury 1975: 133).

⁸⁰ Zavod Kirov je bil eden največjih svetovnih industrijskih gigantov, kjer so proizvajali različne stroje, elektroturbine, jeklo, tovarnjake, tanke, topove in vrsto drugih izdelkov tako za mirnodobne kot za vojne namene.

električno energijo dobival zavod Kirov. Največji problem industrijske proizvodnje je bilo pomanjkanje surovin, električne energije in goriva.

Že v drugi polovici leta 1941 so leningrajski delavci poslali na fronto ogromno minometov in avtomatskega orožja, več kot 3.000.000 granat in min, preko 40.000 reaktivnih granat, okoli 42.000 letalskih bomb, 713 tankov, 84 novih bojnih ladij, poleg tega pa so posebne skupine⁸¹ opravile popravilo 491 tankov (Barbašin 1967: 258). Proizvodnja streliva se je za 10 krat povečala. Delavci so samo v mesecu oktobru proizvedli 1.465.000 granat in 800.000 min (Kitanovič 1985: 57). Ker pa gre tu samo za enostranske podatke, ki jih je izdala sovjetska stran, so verjetno te številke, glede na pogoje, nekoliko pretirane. Predvsem je bila zaradi blokade mesta otežkočena dobava surovin, ki je bila za proizvodnjo bistvenega pomena.

Zaradi zadostne količine proizvedenega orožja in druge vojaške tehnike se je začela kopičiti rezerva, ki jo je Stavka začela pošiljati na druge predele fronte, v zadnji četrtini leta 1941 največ na območje Moskve. Zaradi dejstva, da se je industrializacija države začela ravno v Leningradu in da se je do leta 1941 prostor mesta in njegove okolice razvil v enega največjih industrijskih centrov ter da je bila leningrajska industrija v času vojne edina delujoča industrija pred Uralom, je Stalin v času operacije Tajfun ukazal, da se večina proizvedenih vojaških sredstev prepelje iz Leningrada v Moskvo. Od oktobra do novembra je bilo na območje Moskve poslanih kar 55% ročnega orožja, ki so ga proizvedli v leningrajskih tovarnah (Bidlack 1991: 17). Ob tem se zastavlja vprašanje, ali bi bila situacija nekoliko drugačna, če orožja in streliva ne bi poslali v Moskvo, ampak bi ga enote Leningrajske fronte uporabile za preboj blokade mesta.

15. aprila 1942 je mesto ponovno dobilo električno energijo, delovati pa sta začela tudi vodovod in kanalizacija, tako da so delavci od maja dalje zopet močno povečali proizvodnjo potrebnih sredstev. Oblasti so pozimi 1941/42 veliko truda vložile v ohranitev tehnično brezhibnega stanja tovarn, da bi se lahko po vrnitvi električne energije v kratkem času obnovila proizvodnja. Stanje se je spomladi 1942 nekoliko

⁸¹ Ustanovljeni so bili posebni delavski oddelki, ki so popravila tankov in drugega orožja opravljali kar na bojišču.

izboljšalo tudi zaradi tega, ker so preko Ladoškega jezera dostavili premog, gorivo in druge nujno potrebne sestavine.

Leta 1942, ko je bila v Leningrad dostavljena zadostna količina potrebnih sredstev, se je ponovno vzpostavila proizvodnja vojaške tehnike. Septembra 1942 so delavci izdelovali že več kot 100 različnih vrst vojaškega materiala. V celem letu pa so proizvedli okoli 1.700.000 granat in min, preko 22.000 letalskih bomb, 1.260.000 ročnih bomb in veliko količino drugega streliva.

Leta 1943 se je končala reorganizacija celotnega sovjetskega gospodarstva, zato je vojaška industrija naglo povečala obseg proizvodnje in izboljšala kvaliteto oborožitve in vojaške tehnike. Delavci so z vojaško proizvodnjo v Leningradu omogočali učinkovito obrambo mesta, saj se je v primerjavi z letom 1942 proizvodnja vojaške tehnike še podvojila. Leningrajske tovarne so, po preboju blokade in izgradnji železniške proge skozi Schliselburško-Sinjavinski koridor, še povečale svojo proizvodnjo. Do konca leta 1943 je v Leningradu delovalo več kot 212 tovarn, ki so proizvajale več kot 400 tipov različne vojaške oborožitve (Kislicyn, Zubakov 1989: 195). Zaradi povečanja kapacitete oborožitve in žive sile pa je bila Rdeča armada na koncu leta 1943 močnejša od nemških sil in njenih zaveznic tako po količini kot tudi po kvaliteti vojaške tehnike.

Delavci so v vseh letih vojne proizvedli kar 200 novih vrst vojaškega materiala, 2.000 sodobnih tankov, 1.500 letal, več sto ladijskih in poljskih topov različnih kalibrov, veliko število vojnih ladij. Poleg tega so proizvedli tudi 225.000 kosov avtomatskega orožja, 12.000 minometov, okoli 10 milijonov granat in min (Kitanovič 1985: 62).

7.3.4. Delovna sila

Leningrajska industrija se je že v prvih dneh nemško sovjetskega spopada soočila s pomanjkanjem izkušene in kvalificirane delovne sile. Samo v prvem mesecu vojne je iz tovarn na fronto odšlo 30.000 ljudi (Kislicyn, Zubakov 1989: 105). Problem je dobival nove razsežnosti tudi z evakuacijo delovne sile v notranjost države, ki je intenzivno potekala do trenutka, ko je nemškim silam uspelo prekiniti vse cestne in

železniške komunikacije Leningrada z zaledjem. Da bi se industrijska proizvodnja ohranila in zaradi vojnih okoliščin dodatno povečala, je bilo potrebno zbrati in usposobiti nadomestno delovno silo. V najtežjem obdobju pozimi 1941/42 so partijske in gospodarske organizacije spodbujale mlade ljudi za delo v namenski proizvodnji in vlagale velike napore v njihovo izobraževanje. Na pobudo komsomolske organizacije je bilo samo v Volodarskem predelu osnovanih 120 strokovnih šol, izobraževanje pa je potekalo tudi v tovarnah samih, saj je bilo samo v zavodu Kirov osnovanih 14 šol, v katere se je vključilo 1.500 mladih delavcev (Barbašin 1967: 260).

Kljub prizadevanju, da bi se izboljšala kvalifikacijska struktura zaposlenih v industrijskih obratih, je še vedno delalo od 70% do 90% delavcev brez kakršnikoli delovnih izkušenj, njihova starost pa v 80% ni presegala 24 leta starosti (Bidlack 1991: 44). Zaradi odsotnosti moške delovne sile so večinski delež v leningrajski industriji v času vojne predstavljale ženske. Eden od glavnih sloganov, ki je krožil med ljudmi, je bil »Domovina je v nevarnosti! Možje na fronto, ženske v tovarne!«. Tiste ženske, ki so prej svoje delo opravljale v civilnem sektorju ali pa bile nezaposlene, so začele z delom v najpomembnejših industrijskih obratih za obrambo mesta. V obrambni industriji je bilo od začetka vojne do leta 1943 v povprečju zaposlenih okoli 60% žensk, najvišji odstotek žensk pa je bil decembra 1943, in sicer 79,9% (Bidlack 1991: 28).

Že v prvih dneh vojne se je v tovarnah pojavilo gibanje delavcev, ki so kar 2-3 krat povečali svoje norme dela in opravljali več dolžnosti hkrati, da bi uspeli izpolniti vsa vladna naročila za fronto. Ko so se nemške sile nevarno približevale mestu, so se v industrijsko proizvodnjo vključili tudi številni prostovoljci in člani komsomolske organizacije. Geslo »vse za fronto« je postalo glavno vodilo ljudi (Barbašin 1967: 255). Ker so bili industrijski obrati tarča nemških napadov, so bili pogoji za delo v tovarni izredno težki, saj so delavci morali opravljati svoje delo med številnimi zračnimi napadi in obstreljevanjem nemškega topništva. Zaradi napadov je bilo uničenih ogromno tovarniških objektov in ubitih mnogo delavcev, vendar so delavci nadaljevali z delom, saj so menili, da je »delavnica njihovo bojišče« (Kislicyn, Zubakov 1989: 103). Za ohranjanje reda in discipline v tovarnah je veljalo tudi strogo upoštevanje delavskega zakonika. Za kršitelje so veljale visoke kazni, prav tako so

se pojavile materialne in druge nagrade za delavce, ki so presegli norme dela. Stalinova socialistična tekmovanja, ki so se začela že v 30-ih letih, so ponovno zaživela.⁸²

Delavci so kljub hudi lakoti in izčrpanosti, ki sta nastopili konec leta 1941, težili k izpolnjevanju vladnih zahtev glede proizvodnje vojaških sredstev. Z veliko požrtvovalnostjo in trdom jim je uspelo doseči cilje Mestnega odbora obrambe, saj se je industrijska proizvodnja vojaške tehnike povečala za 50%. Tako so na primer leningrajski delavci izdelali večino topniških izstrelkov, ki so jih vojaki in mornarji izstrelili v ofenzivi januarja 1943, s katero se je prebila blokada mesta. Zaradi umrljivosti in evakuacije je septembra ostalo v mestu 637.000 ljudi, od katerih je bilo 80% zaposlenih v obrambni industriji.

7.4. Opravljanje civilnih nalog

Civilno prebivalstvo je poleg sodelovanja pri vojaških aktivnostih opravljal naloge, ki so posredno krepile obrambno moč Leningrada.

7.4.1. Zbiranje sredstev za obrambo

V kritičnem obdobju leta 1941, ko so nemške sile prodirale v notranjost Sovjetske zveze, je sovjetska vlada ustanovila Narodni fond za obrambo. Civilisti so v prvi fazi vojne sodelovali v kampanji zbiranja najrazličnejših sredstev, ki bi omogočala krepitev obrambne moči celotne države. Delavci leningrajskih tovarn so sprejeli odločitev, da v Narodni fond obrambe vsak mesec prispevajo svoj dvodnevni zaslužek. Vendar pa se je zaradi vojnega stanja in težkih pogojev obleganja mesta kampanja kmalu zaključila.

⁸² Potekala so socialistična tekmovanja, ki so pospešila proizvodnjo. Pobudniki socialističnega tekmovanja so bili delavci Kirovskega predela, ki so 29. julija pozvali delavce Moskovskega predela na tekmovanje. V pozivu so zapisali: »V imenu zmage nad fašizmom, v imenu Leningrada, moramo desetkrat povečati proizvodnjo...« (Barbašin 1967: 254).

Velika pozornost se je namenila tudi zagotavljanju toplih oblačil in druge opreme za vojake na fronti. Kampanja zbiranja oblačil se je začela 10. septembra 1941, ko je bila z odločitvijo Mestnega odbora partije ustanovljena posebna komisija, ki je bila zadolžena za organizacijo in nadzor celotne kampanje. Zaradi globoke hvaležnosti, ki jo je čutilo leningrajsko prebivalstvo do vojakov, ki so branili mesto, so le ti pokazali izjemno skrb za vojake in njihove družine.

7.4.2. Odpravljanje posledic zime 1941/42

Leningrajska partijska organizacija je spomladi 1942 prevzela odgovornost nad odpravljanjem posledic zime in nad krepitvijo obrambne moči mesta. Zaradi otoplitve vremena se je pojavila velika nevarnost izbruha nalezljivih bolezni. Stanje v mestu je bilo kritično, saj so bili higienski pogoji zelo slabi. Na cestah so ležala trupla in številni odpadki, vodovod in kanalizacija pa zaradi nizkih temperatur pozimi nista delovala. Številne organizacije in prostovoljci so pričeli z čiščenjem mesta, posebno pozornost pa so namenili tistim žariščem, ki bi lahko postala izvor epidemij in drugih infekcijskih obolenj. Akcija, v kateri je dnevno sodelovalo okoli 318.000 civilistov, je potekala od 27. marca do 15. aprila 1942 (Verkijk 1971: 383). V 18–ih dneh so prostovoljci očistili 16.000 dvorišč, 3.000.000 m² ulic, trgov in pločnikov in odpeljali milijon ton smeti, ledu in snega (Salisbury 1975: 469).

Civilisti in vojaki so sodelovali v pripravi mesta na prihajajočo zimo 1942/43. Prostovoljni odredi so popravili 81.531 m² strešnih površin in 48.000 peči, očistili 220.000 dimnikov, zastekli 550.000 m² površin in popravili 50.000 vodovodnih cevi. V celoti je bilo popravljenih 6.131 objektov (Barbašin 1967: 286).

SLIKA 3: Čiščenje mesta spomladi 1942

Vir: Kislicyn, Zubakov (1989: 191).

7.4.3. Samooskrba mesta

Po kriznih razmerah pozimi 1941/42 se je situacija nekoliko izboljšala. Izvršni odbor Leningrajskega mestnega sovjeta delavskih odposlancev je spomladi 1942 sprejel ukrep o množični pridelavi zelenjave, da bi Leningrad poskrbel za lastno samooskrbo in da bi se na ta način preprečila ponovitev kriznih razmer. V predmestju in samem mestu so različna gospodarska podjetja prevzela nadzor nad gojenjem zelenjave na pomožnih zemljiščih. Vse javne površine so bile spremenjene v vrtove, kjer so Leningrajčani pridelovali različne vrtnine, da bi si ustvarili zalogo za prihajajočo zimo. Jeseni so v Leningradu zbrali več kot 76.000 ton pridelkov. S tem se je ne samo izboljšala preskrba mesta, ampak se je tudi razbremenil pomorski promet po Ladoškem jezeru.

8. OSKRBA IN EVAKUACIJA PO LADOŠKEM JEZERU

8.1. Oskrba in evakuacija 1941/42

8.1.1. Plovba

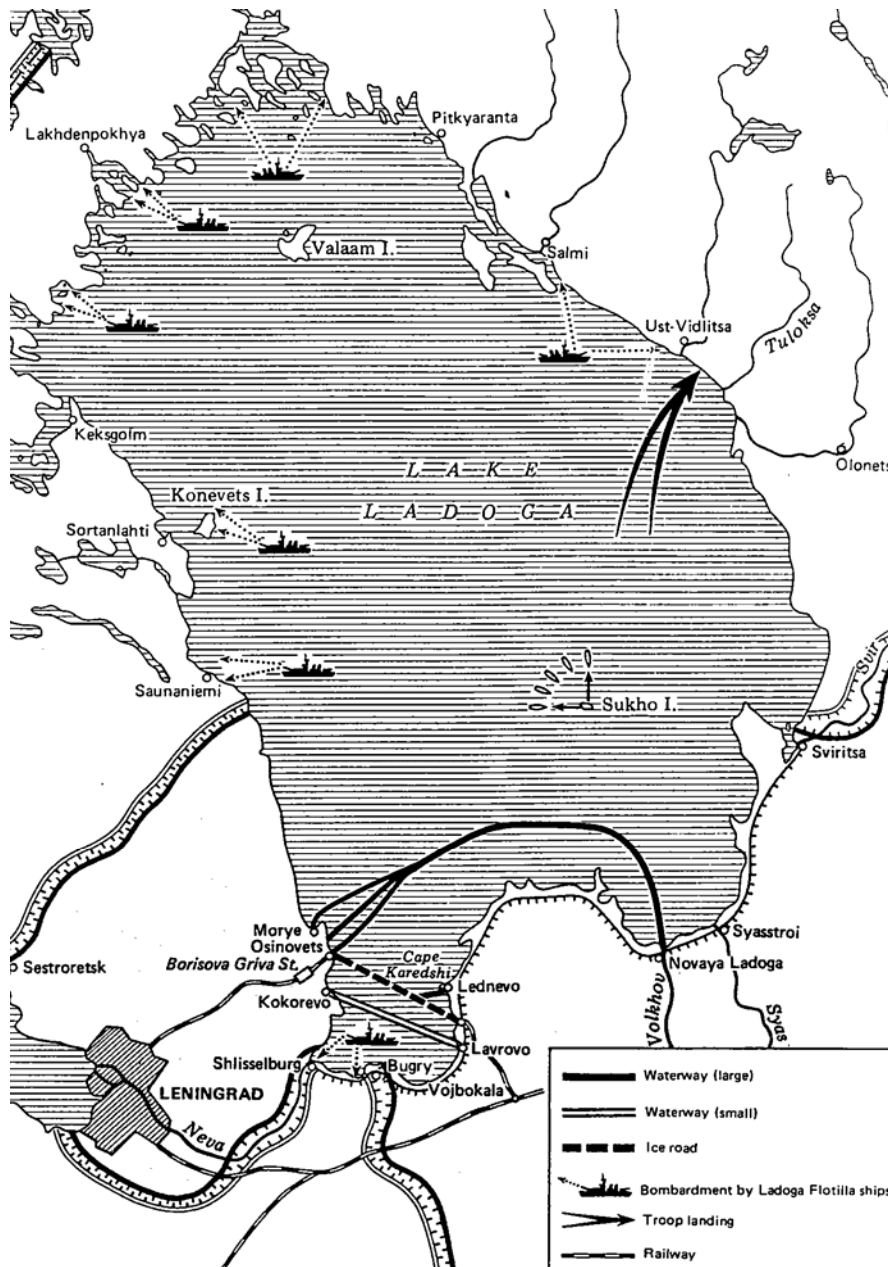
Ker so nemške sile 8. septembra 1941 vzpostavile kopensko blokado mesta, je bilo potrebno poiskati nov način oskrbe mesta z najnujnejšimi življenjskimi potrebščinami. Državni komite obrambe je že 30. avgusta sprejel ukrep o oskrbi Leningrada preko Ladoškega jezera. V ta namen je bilo uporabljenih 100 večjih tovornih ladij, katere nosilnost je bila 1.000 ton, za prevoz goriva pa je bil uporabljen večji tanker (Kitanovič 1985: 100). Plovba po Ladoškem jezeru se je odvijala pod težkimi vremenskimi pogoji, dodatno nevarnost pa je predstavljala nenehna aktivnost nemškega letalstva. Dodaten problem je predstavljalo tudi pomanjkanje ustreznih tovornih plovil in pristanišč.

Vojni svet je 9. septembra sprejel odločitev o izgradnji pristanišča v zalivu Osinovec na zahodni obali Ladoškega jezera, ki je bil oddaljen 50 kilometrov severovzhodno od mesta in o izgradnji primerne pristanišča Novaja Ladoga, na vzhodni obali jezera. Nemške sile so bile od Osinovca oddaljene le 40 kilometrov in so izvajale številne zračne napade (Werth 1979: 248).

Edina povezava mesta z ostalim predelom države je začela delovati 12. septembra 1941, ko so v Osinovec prepeljali prvih 800 ton tovora. Pošiljke so bile po železniški progi prepeljane na vzhodno obalo jezera, od koder so jih z tovornimi ladjami prepeljali v pristanišče Osinovec od tam pa so bile prepeljane po 56 kilometrov dolgi železniški progi v Leningrad. Zaradi dotrajanosti železniške proge, ni bilo možno zadovoljiti vseh potreb, vendar je bilo kljub temu jeseni 1941 v Leningrad dostavljenih 60.000 ton tovora (Glantz 2004: 83). Tovor je bil na poti do Leningrada večkrat preložen, kar je še dodatno podaljšalo čas prevoza. Prevoz po Ladogi je potekal po dveh trasah, mali in veliki. Mala trasa, ki je bila dolga okoli 30 kilometrov, je potekala od Kabone, na vzhodni obali, do Osinovca, ki se je nahajal na zahodni obali jezera. Velika trasa, dolga okoli 150 kilometrov, je povezovala pristanišče Novajo ladogo na južni obali z Osinovcem (Kitanovič 1985: 264). Pot od Osinovca do Novaje Ladoge je

trajala od 12 do 16 ur, tako da je ni bilo mogoče v celoti prepluti le ponoči in je bila podnevi deležna zračnih napadov, ki so povzročili izgubo večje količine tovora.

ZEMLJEVID 6: Organizacija plovbe in Ledene ceste po Ladoškem jezeru

Vir: Kislicyn, Zubakov (1989: 99).

15. novembra je jezero zaradi ledu postalo popolnoma neplovno, zato se je od 16. novembra dalje Leningrad moral oskrbovati samo preko zračne poti. Čeprav je bila bitka za Moskvo v polnem teku, je Državni odbor za obrambo premestil nekoliko transportnih in vojaških letal, ki so oskrbovala mesto, glavno vlogo pri oskrbi pa so

imele letalske sile Leningrajske fronte in Baltiške flote. Zaradi številnih napadov na zračne konvoje, so sovjetske sile izgubile mnogo letal, ki so prenašala živila. Jeseni so evakuirali 39.000 ljudi v notranjost države in v mesto prepeljali 6.000 ton tovora dnevno, vendar je bilo to še vedno premalo, da bi se zadovoljile potrebe civilistov in vojske.

8.1.2. Ledena cesta življenja

8.1.2.1. Vzpostavitev Ledene ceste

V kritičnem obdobju blokade mesta jeseni 1941 je začela delovati prometna povezava preko zaledenelega Ladoškega jezera, ki je dobila simbolično ime Ledena cesta življenja. Vprašanje izgradnje Ledene ceste je bilo ključnega pomena za obstanek mesta, saj se je 15. novembra zaključila plovba po jezeru. Prve priprave za izgradnjo so se začele že meseca oktobra, dokončno odločitev pa je Vojni svet Leningrajske fronte podal 19. novembra 1941, ko je predvidel potrebne ukrepe za organizacijo in zaščito vojaško avtomobilske ceste. Vojaška cesta preko Ladoge VAD-101 je vodila od Kokoreva preko otoka Zelentsi do Kobone, kjer se je na vzhodni obali Ladoge združila z vojaško cesto VAD-102, ki je potekala od Zaborja (80 km od Tihvina) do vasi Kobone (Glantz 2004: 90). Vzpostavitev kompleksnega sistema prometnih komunikacij sta nadzirala Vojaški svet Lenigrajske fronte in pokrajinski partijski komite.

Ledena cesta je potekala po južnem delu Schlisselburškega zaliva⁸³, kjer je bila najkrajša razdalja med obalama dolga 30 km in debelina ledu največja. Zaledenitev jezera se je leta 1941 začela že zelo zgodaj, kar je omogočilo, da so se že v prvi polovici novembra začela izvidniška dela za izgradnjo zimske komunikacije. Na zahtevo Državnega komiteja obrambe je Vojni svet Leningrajske fronte 13. oktobra sprejel odločitev, da se z izgradnjo prometne povezave prične, ko bo debelina ledu dosegla 15 centimetrov⁸⁴. 18. novembra zjutraj je bila načrtovana trasa poti na ledu in

⁸³ Nemške sile so bile od Ledene ceste oddaljene 12 do 15 kilometrov (Kitanovič 1985: 218).

⁸⁴ Znanstveni izračuni so bili, da je za prehod konja preko zaledenelega jezera potrebna debelina ledu 10 centimetrov, konja z 1 tono tovora 18 centimetrov, za promet z tovornimi vozili in drugimi prevoznimi sredstvi pa naj bi debelina ledu znašala 20 centimetrov (Kitanovič 1985: 215).

postavljeni smerokazi, vendar pa je bila za množično uporabo transportnih sredstev debelina ledu še vedno premajhna. Zaradi kritične situacije v mestu je kljub temu 19. novembra iz Kobone krenil prvi konvoj 60-ih vozil, ki so v mesto dostavili prvih 33 ton moke (Salisbury 1975: 377). Vožnja po ledu je bila zelo nevarna. Zaradi močnih vetrov se je nenehno spreminjala debelina ledu, prihajalo je tudi do številnih razpok na ledeni ploskvi, dodatno nevarnost pa je predstavljala voda, ki se je zadrževala na površini.

Ob cesti so bili postavljeni številni beli šotori in barake, v katerih so delovale hidrometeorološke, nadzorne, cestne in tehnične službe, ki so skrbele za čiščenje cestišča, reševanje vozil in posadke ter za raznovrstna popravila, bila je organizirana nujna medicinska pomoč in sanitetna služba, postavljena je bila protiletalska obramba, delovale pa so tudi enote bojnega zavarovanja. Civilisti so nenehno utrjevali cestišče in postavljali opozorilne znake na nevarnih območjih. Leningrajska dekleta so na razdalji od 350 do 400 metrov podnevi z zastavicami, ponoči pa z svetlobnimi signali usmerjale konvoje. Okoli 350 prometnih delavcev je skrbelo tudi za optimalen raspored prevoza, označevanje smeri gibanja in nadzor nad debelino ledu. Na začetku je bilo ob cestišču postavljenih 20 postaj za urejanje prometa, januarja pa se je njihovo število zaradi močnih snežnih zametov povzpelo na 75. Postaje so bile postavljene na razdalji od 300 do 400 metrov (Barbašin 1967: 283). Kljub težkim vremenskim pogojem in nenehnemu bombardiranju je Ledena cesta funkcionirala 24 ur na dan, neprestano delovanje le te pa je omogočilo več kot 40.000 vojakov in civilistov (Kitanovič 1985: 214).

Prvi uspehi so prinesli tudi številne zaplete. Od 26. novembra je dnevna količina dostavljene hrane znašala 150 ton, kar pa ni zadostovalo za zadovoljitev potreb prebivalstva in vojske.⁸⁵ Zaradi otoplitve vremena se je 30. novembra prepustna moč še nekoliko zmanjšala, vendar pa se je na začetku decembra ob ponovnem padcu temperatur zopet povečala.

⁸⁵ Načrti vojaškega sveta so predvideli, da bi morali v Leningrad dostaviti 2000 ton hrane in streliva dnevno, da bi zadovoljili potrebe civilistov in vojske (Barbašin 1967: 273).

Ledena cesta je postopoma postajala vse bolj prometna, vendar pa je količina prepeljane hrane močno nihala, saj so na to vplivale številne okoliščine. Stanje Ledene ceste se je močno poslabšalo zaradi povišanja temperatur in posledično hitrega topljenja ledu, kar je povzročilo upočasnitev prevoza hrane in drugih sredstev. Višina vode, ki se je nabrala na ledu je ponekod znašala tudi pol metra in je močno ovirala promet. Ledena cesta življenja je po odločitvi Vojnega sveta uradno prenehala delovati 21. aprila, vendar so bila šele 25. aprila iz ledu umaknjena vsa transportna sredstva in drugi postavljeni objekti. Zaradi večjih plošč ledu, ki so plavale po jezeru, plovba ni bila mogoča do 22. maja. Prehrambeni izdelki, ki so se kot rezerva nahajali v skladiščih, so omogočili oskrbo prebivalstva v obdobju od prenehanja delovanja Ledene ceste do začetka plovbe po Ladoškemu jezeru. Ledena cesta je pozimi 1941/42 delovala 152 dni.

SLIKA 4: Ledena cesta življenja zima 1942

Vir: Heuvel (1971: 377).

8.1.2.2. Zaščita Ledene ceste

Bližina nasprotnikovih sil, ki so nenehno obstreljevale sovjetske položaje, je predstavljala veliko nevarnost za ladoško komunikacijo, zato je bilo zavarovanje in maskiranje poti neizogibno. Organizacija in zagotavljanje neprekinjenega prometa

preko jezera je odigralo veliko vlogo v oskrbi civilistov in vojakov na fronti z najnujnejšimi življenjskimi potrebščinami.

Pri obrambi Ledene ceste so sodelovali 1. NKVD pehotna divizija, 4. samostojna pomorska brigada, neodvisen polk in obalna topniška enota Baltiške flote. Enote so postavile opazovalne točke, organizirale patruliranje in obrambo ceste. Med Kokorevim in Lavrovim so bili postavljeni številni obrambni objekti, dohodi do Ledene ceste iz obeh smeri pa so bili minirani. Zračno obrambo Ladoge so postavile enote Ladoške flotile, del enot Leningrajske fronte in Baltiške flote ter 7. protizračni obrambni korpus. Ko se je debelina ledu močno povečala, so vzdolž ceste postavili močno protiletalsko obrambo, da bi zmanjšali učinkovitost številnih nasprotnikov napadov iz zraka (Kislicyn, Zubakov 1989: 113). Ko je bila januarja dokončana postavitvev protiletalskega topniškega orožja⁸⁶ vzdolž ceste, so nemška letala izvršila manj zračnih napadov na prometno povezavo Leningrada z zaledjem. V vse redkejših napadih so nasprotnikova letala delovala v manjših skupinah in iz velikih višin, s tem pa so zmanjšala učinkovitost svojega ognja (Kitanovič 1985: 220).

Brez zavarovanja in obrambe Ledene ceste ne bi bilo mogoče opravljati prevozov v Leningrad. Po mojem mnenju je nemška stran nekoliko podcenjevala to prometnico, saj bi morda ob spoznanju, da je prav Ledena cesta rešila Leningrad, nemški vojaški vrh ukrepal drugače.

8.1.2.3. Oskrba in evakuacija

Ledena cesta prvi mesec delovanja ni izpolnila pričakovanj vojaškega in civilnega vrha. Na začetku decembra se je situacija nekoliko izboljšala, vendar vozniki vseeno niso izpolnili dnevnih norm, zaloge v mestu pa so bile v tem času skoraj popolnoma izčrpane.

⁸⁶ Zaščito pred nasprotnikovim delovanjem iz zraka je omogočalo 200 protiletalskih orožij srednjega kalibra, 50 orožij malega kalibra, 100 protiletalskih strojnic (Barbašin 1967: 280).

Ker so 1. januarja 1942 v mestu ostale le majhne zaloge hrane⁸⁷, so sprejeli dodatne ukrepe, s katerimi bi se izboljšala oskrba mesta. Po pozivu⁸⁸ Leningrajskega partijskega komiteja 5. januarja se je v sistem logistične podpore mesta preko Ladoškega jezera vključilo mnogo delavcev in članov partije ter komsomola. V sam proces so vključili tudi veliko dodatne tehnične opreme in vozil. Vozniki so skušali opraviti več voženj v enem dnevu, da bi se pospešila oskrba mesta.

16. januarja so v Leningrad pripeljali 2.506 ton tovora, kar je za 506 ton preseгло predviden načrt. Od tega datuma so se dnevne pošiljke povečevale, zato je 24. januarja 1942 prišlo do novega povišanja dnevnih odmerkov hrane, nastajati pa so začele tudi prve zaloge. Hrana je predstavljala okoli 75% celotnega tovora (Kislicyn, Zubakov 1989: 115). Februarja so v mesto prepeljali 3.380 ton hrane dnevno, marca 3.695 ton, v prvi polovici meseca aprila pa je število naraslo na 4.870 tone dnevno. Skupno je bilo pozimi 1941/42 v Leningrad dostavljeno 361.000 ton tovora, od tega 262.419 ton hrane, 32.000 ton streliva in druge vojaške tehnike, preostali delež pa sta predstavljala oglje in tekoče gorivo. Največja hitrost pri prevozu tovora je bila dosežena marca in aprila, v zaključnem obdobju delovanja Ledene ceste. Samo v zadnjih treh tednih je bilo v Leningrad pripeljanega 4,5 krat več tovora kot v novembru in decembru prejšnjega leta (Glantz 2004: 91).

Državni odbor za obrambo je 22. januarja 1942 sprejel odločitev o evakuaciji prebivalstva in industrije v notranjost države. Načrt je predvidel evakuacijo pol milijona ljudi, prednost pa so imele ženske, otroci, starejše in bolne osebe. Preko Ladoškega jezera je bilo že jeseni 1941 evakuiranih 39.000 oseb. Januarja so evakuirali 11.000 ljudi, februarja 117.000 ljudi, marca 221.000 in aprila 163.000 ljudi, skupaj 512.000. Maja, ko je ponovno začel delovati pomorski promet po Ladogi, se je evakuacija nadaljevala in do novembra so uspeli v notranjost države prepeljati še 449.000 ljudi (Werth 1979: 258).

⁸⁷ V mestu ostane le 908 ton moke.

⁸⁸ Sekretar CK A. A. Ždanov je 5. januarja 1942 nagovoril delavce s posebnim pismom: »...v imenu Leningrada vas prosim, da se zavedate pomembnosti dela, ki ga opravljate, saj izvršujete naloge visokega državnega in vojaškega pomena... Delajte častno, imejte močno voljo, kot se to spodobi za prave sovjetske patriote, da bi se uresničile norme predvidene po načrtu... Vaš trud domovina in Leningrad nikoli ne bosta pozabila...« (Barbašin 1967: 274, 275). Poziv je imel velik odziv med delavci in je sprožil začetek velike akcije, v kateri se je močno izboljšala oskrba mesta.

Neprestano povečevanje dovoza tovara je omogočalo nastajanje rezerv in povečevanje dnevnih odmerkov hrane za civiliste in vojake. Februarja 1942 so civilisti začeli dobivati takšne dnevne odmerke hrane, kot so veljali v drugih industrijskih mestih po državi. Prišlo je tudi do izboljšanja kvalitete kruha, saj so primesi znašale le 1,7% celotne mase. Izboljšala se je tudi oskrba ljudi tudi z drugimi prehrambenimi izdelki.

8.2. Oskrba in evakuacija 1942/43

8.2.1. Plovba

Organizacijo in nadzor nad prometom po Ladoškem jezeru je pozno spomladi prevzela Ladoška flotila. Priprave za pomorski promet so potekale še v času, ko je bila Ledena cesta še odprta. 9. aprila 1942 je Mestni odbor obrambe izdelal načrt prevozov preko jezera. Leningrajska flotila je v sodelovanju z Baltiško floto že pozimi opravila popravila plovil, takrat pa se je začela tudi izgradnja novih. V tem času so zgradili 14 novih metalnih transportnih ladij, 31 lesenih ladij brez motornega pogona in 118 motornih ladij, ki so jih vključili v sestav Leningrajske flotile za potrebe prevoza preko jezera. Z izgradnjo novih plovnih sredstev je istočasno potekala tudi prenova starih pristanišč in luk ter izgradnja novih na obeh straneh jezera. Intenzivna dela so potekala tudi na urejanju dovoznih poti in postavljanju tehničnih sredstev za natovarjanje ladij.

Letna plovba se je začela 22. maja 1942. Preko »Vodne ceste življenja« je bilo od maja do začetka decembra 1942 prepeljanih 790.000 ton tovara, od katerega je kar polovico predstavljala hrana. V tem času se je nadaljevala tudi evakuacija prebivalstva in na vzhod je bilo prepeljanih okoli 500.000 oseb. V mestu je tako ostalo za delo sposobno prebivalstvo. Prav tako je bilo iz Leningrada v različne predele Sovjetske zveze v drugi polovici leta 1942 prepeljanih 293.000 ton različnega materiala, od tega 70.000 strojev in druge industrijske opreme (Kitanovič 1985: 263). Redna plovba po Ladogi je potekala do 27. novembra, vendar pa so posamična plovila še po tem datumu dovažala tovor v mesto. Za popolnitev enot Leningrajske

fronte e bilo iz vzhodne obale v mesto prepeljanih 310.000 vojakov (Glantz 2004: 140).

Zaradi letne plovbe so se močno izboljšale razmere v mestu. Rezerve, ki so se začele kopičiti zaradi neprestanega dovoza hrane v mesto, so izključevale možnost, da se ponovijo krizne razmere pozimi 1941/42, dovoz goriva pa je omogočil neprekinjeno delovanje industrijskih obratov in proizvodnje.

Zaradi oskrbe mesta z gorivom so na dno Ladoškega jezera od aprila do junija 1942 postavili naftovod. Poskusi Nemcev, da bi onеспособili njegovo delovanje z metanjem globinskih bomb, niso uspeli. Ko je maja 1942 ponovno začela delovati električna centrala v Volhovem, so po dnu jezera položili tudi električni kabel, da bi Leningrad ponovno dobival električno energijo.

Nemške sile so od začetka letne plovbe po jezeru izvajale zračne napade na plovna sredstva in pristanišča ter obstreljevale le te z topniškim orožjem. Najintenzivnejše napade je nasprotnikovo letalstvo vršilo jeseni 1942. V celotnem obdobju letne plovbe je Luftwaffe izvršila 122 dnevnih in 15 nočnih zračnih napadov, v enem napadu je sodelovalo od 80 do 130 nasprotnikovih letal. Zaradi uspešne obrambe in protinapadov sovjetskih sil, je nemško letalstvo opustilo množično bombardiranje ciljev in prešlo na delovanje letalstva v manjših skupinah. Zaradi zračnih napadov je sovjetska stran izgubila okoli 0,4% celotnega tovora (Barbašin 1967: 290). Pogoji plovbe so bili izredno težki tudi zaradi močnih vetrov, ki so dosegali hitrost 4-5 vozlov, prav tako pa so plovbo ovirale številne nevihte.

8.2.2. Ledena cesta

Na začetku decembra 1942 se je končala plovba po Ladoškem jezeru in na koncu meseca je zopet začela delovati Ledena cesta. Zima 1942/43 je predstavljala novo obdobje v razvoju ladoške komunikacije. Zaradi izkušenj v organizaciji Ledene ceste je Vojni svet Leningrajske fronte že 31. oktobra izdelal celoten načrt o izgradnji zimske komunikacije. Zaledenitev jezera se je zaradi blage zime začela zelo pozno, saj so Ledeno cesto oblasti odprle 19. decembra, vendar pa so šele 20. decembra po

njej potekali prvi prevozi. Februarja so se temperature dvignile na 3°C, kar je povzročilo, da se je na ledeni površini nabirala voda, ki je ponekod dosegla tudi 40 cm, pojavile pa so se tudi številne razpoke. Zaradi kriznih razmer so omejili prevoze in težo tovornih vozil, Ledena cesta pa se je po ukazu Vojaškega sveta zaprla 30. marca. Od 20. decembra do 30. marca so koristili 101 dan za prevoze tovora. Kljub slabim vremenskim pogojem je bil pozimi 1942/43 izpolnjen načrt prevozov v Leningrad. V mesto so prepeljali 214.000 ton različnega tovora in 133.000 vojakov. Evakuacija opreme in oseb pa je bila nekoliko manjša, in sicer so na vzhodno obalo prepeljali 10.126 ton tovora in 90.000 ljudi (Glantz 2004: 143).

Ledena cesta življenja je zadovoljilo delovala vse do januarja 1943, ko so sovjetske sile prebile blokado mesta in oskrba Leningrada se je nadaljevala po železniški progi skozi ozek koridor na območju Schliselburga. Veliki napori civilnega prebivalstva in zalednih enot vojske so omogočili delovanje Ledene ceste, ki je rešila mesto od predaje. Od junija 1941 do aprila 1943 je bilo iz Leningrada evakuiranih 1.200.000 ljudi, kar predstavlja edinstven primer v zgodovini, saj se do takrat še ni zgodilo, da bi se iz obleganega mesta rešilo takšno število oseb.

9. OSKRBA NEMŠKE VOJSKE

Že od samega začetka so bili cilji operacije Barbarossa povsem nerealni. Hiter prodor nemških sil v začetni fazi vojne je zaustavil tudi pomanjkljiv logističen sistem Wehrmachta. Načrt oskrbovanja nemških enot je bil zasnovan na pričakovanju hitre zmage, čeprav so nekateri generali že v pripravah na operacijo opozarjali Hitlerja, da delo na vzpostavljanju logistične baze zamuja. Poleg premajhnih logističnih kapacitet je imela nacistična Nemčija tudi premajhno industrijsko proizvodnjo, da bi lahko izvedla tako obsežno operacijo. »In prav tega dejstva so se zavedali načrtovalci operacije Barbarossa, vendar o tem ni spregovoril nihče« (Prebilič 2004: 249). Logističen sistem ni mogel delovati na tako obsežnem bojišču, kot ga je predstavljala vzhodna fronta. Problem oskrbe nemških sil je vplival na njihovo bojno sposobnost, dovolj zgovoren pa je podatek, da je nekaterim enotam že julija začelo primanjkovati streliva.

Nemške sile so se že kmalu po prvih uspehih na fronti začele srečevati z čedalje resnejšim vprašanjem oskrbe. Pomanjkanje streliva, orožja, goriva, hrane, oblačil in drugega vojaškega materiala je neposredno zmanjševalo bojno moč nemških enot in vplivalo na njihovo moralo. Največje težave so bile s strelivom, katerega poraba je bistveno presežala predhodne ocene in s tem pravočasno načrtovanje zadostnih količin. Armadna skupina Sever je že marca 1943 izčrpala vse lastne zaloge streliva (Prebilič 2004: 272). Velik je bil tudi problem pomanjkanja težke artilerije in artilerijskega streliva. Oboje je poveljstvo tudi zahtevalo, vendar ta nujno potrebna vojaška sredstva niso bila dostavljena v najbolj prelomnih trenutkih bojev za Leningrad. Tako so bili v številnih primerih nemški poveljniki prisiljeni v redukcije porabe streliva. Nemška logistična služba prav tako ni pripravila ustrezne količine goriva za operacijo, za katero je nemški vrh menil, da bo trajala le 10 tednov. Hkrati so Nemci pri svojem prodiranju zasegli le malo sovjetskih skladišč, še manj pa nahajališč, saj jih je Rdeča armada pri svojem umiku načrtno uničevala. Tako je problem pomanjkanja naftnih derivatov skozi vojno na vzhodu postajal vse večji. Poleg tragične usode leningrajskih prebivalcev, ki so trpeli pomanjkanje hrane, je bila prehrana nemških vojakov prav tako neredna in pomanjkljiva. Stradanje vojakov se je začelo že oktobra in novembra, saj logistične zmožnosti niso mogle zadovoljiti vseh

njihov potreb. Dotok iz nemškega zaledja je bil največkrat močno oviran tudi zaradi pomanjkljivih skladiščnih zmožnosti na zasedenih območjih.

Nemški logistični sistem si je pomagal z vsemi oblikami transporta, vendar pa so se tu pojavljale številne težave, saj se je Hitler odločil, da bodo v Nemčiji proizvajali tanke in samovozne topove, proizvodnjo tovornjakov in drugih vozil pa so močno zmanjšali (Macksey 1996: 144). Veliko nemških divizij je uporabljalo nekvalitetne francoske, švicarske in poljske tovornjake s slabimi terenskimi voznimi lastnostmi, kateri so se na slabih cestnih komunikacijah pokvarili že v začetku operacije. Slabša tovorna vozila so bila počasna in zato so postala lahka tarča partizanskih enot, ki so vse pogosteje ovirala oskrbo nemške vojske. Leta 1942 so postajale sabotažne akcije vse bolj uspešne, ker so te enote razpolagale z vse večjimi količinami vojaškega materiala.

Že v oktobru je bilo osrednje vprašanje nemške logistične službe oskrba enot po cestnih komunikacijah, ker je sovjetske ceste močil dež in jih s tem spremenil v blatne kolovoze. Le ti so močno ovirali promet ter oskrbo, tako da so nekatere enote morali oskrbovati z letali. Razmere so se spremenile novembra, ko je blato začelo zmrzovati. Slabo kakovost cestnega omrežja je v zimskih mesecih še dodatno obremenilo zmrzovanje naftnih derivatov in odpoved delovanja motorjev tovornih vozil. Nemški logistični sistem je bil popolnoma nepripravljen na zimske izredne razmere.

Čeprav so pripravili veliko tovornjakov za oskrbo enot, so nemški logistiki svoje upe v celoti oprli na sovjetski železniški sistem. Prva težava, s katero so se soočili je bila ta, da se je ta močno razlikoval od evropskega. Dodatno težavo pri železniškem transportu je predstavljalo tudi pomanjkanje vagonov in lokomotiv. Na slednje so prav tako vplivale sovjetske zimske temperature. Lokomotive so bile preobremenjene in nepravilno vzdrževane, temperature pod -30°C pa so jih dodatno prizadele, saj je bilo le 20% vseh lokomotiv pravilno zaščitenih za tako ekstremne temperature (Prebilič 2004: 259).

10. ŽIVLJENSKI POGOJI V OBLEGANEMU MESTU

10.1. Pomanjkanje hrane

Po vzpostavitvi jeklenega obroča nemških sil 8. septembra 1941, so se razmere v mestu močno poslabšale, saj je problem oskrbe Leningrada z najnujnejšimi življenjskimi potrebščinami postajal vse večji. Hitler je začel z uresničitvijo svojega smrtonosnega načrta, da mesto izstrada in ga spomladi 1942 zavzame. Vendar pa je močno podcenil trdoživost in voljo ruskega človeka, ki je kljub pomanjkanju hrane nadaljeval borbo za svoje mesto.

Zaradi številnih požarov, ki so izbruhnili kot posledica topniškega obstreljevanja in zračnih napadov so zgorela številna skladišča hrane. Zaradi omejenih možnosti oskrbe iz notranjosti države pa so se obstoječe zaloge hrane⁸⁹ v mestu hitro zmanjševale, zato sta sovjetska vlada in leningrajska partijska organizacija vlagali velike napore v organizacijo centralizirane oskrbe in vsesplošne pomoči obleganemu mestu. Vendar pa vseeno obstaja dvom, da je bilo njihovo prizadevanje, vsaj na začetku, učinkovito. Werth (1979: 242) delno krivdo za krizne razmere pripisuje prav vodstvu leningrajske oblasti, saj so bili zaradi napačne ocene situacije v prvi vrsti osredotočeni na izgradnjo obrambnih položajev in na zaustavitev prodiranja nasprotnikovih sil ter so premalo pozornosti namenjali problemu hrane. Ko so bili Nemci zaustavljeni na obrambni črti reke Luge, se je hitro začela širila optimistična propaganda, ki je odvrnila pozornost od možnosti okupacije ali blokade mesta. Junija

⁸⁹ Zaloge moke in žita v mestu so že septembra 1941 znašale le nekaj več kot 35.000 ton. Ker je bilo po najskromnejših izračunih za peko kruha potrebnih 1.100 ton moke dnevno, je situacija postala vedno bolj kritična (Vojna enciklopedija 1970: 157). Na temelju sistema racionalizirane prehrane, je bilo štiri dni po vzpostavitvi blokade mesta potrjeno, da je razpoložljivih zalog za civilno prebivalstvo in vojsko:

Prehrambeni izdelek	Zaloga (v dneh)
Žito in moka	35
Žitarice in testenine	30
Meso	33
Mast	45
Sladkor	60

Vir: Werth (1979: 244).

in julija, v času hitrega nemškega prodora skozi baltiške države do Leningrada, je bilo z železnico evakuiranih tudi na tisoče ton žita v notranjost države. Strinjam se, da so bile pri odločanju storjene določene napake, ki so vplivale na količino hrane v mestu, vendar pa je res tudi to, da tako dolgega obleganja mesta ni mogel predvideti nihče.

Sovjetska vlada je, ob drastičnemu zmanjševanju zalog hrane, sprejela številne ukrepe, s katerimi bi civilnemu prebivalstvu in vojski zagotovila osnovne pogoje za življenje. Najpomembnejši ukrep je bil organizacija in prevoz najnujnejših življenjskih potrebščin preko Ladoškega jezera in po zračnih poteh. Prevoz tovora je potekal pod težkimi vremenskimi pogoji in neprekinjenim bombardiranjem nemškega letalstva ter obstreljevanju nemških topniških sil. Vendar pa pomoč preko Ladoškega jezera in po zračnih poteh nista mogla zadovoljiti vseh potreb civilnega prebivalstva in vojakov na fronti. Vojni svet Leningrajske fronte in vodilni organi partije so bili prisiljeni sprejeti najstrožje ukrepe glede potrošnje prehrabnenih izdelkov, ki bi nekoliko izboljšali krizne razmere v mestu. Najpomembnejša ukrepa, ki jih je vlada sprejela septembra, sta bila ekonomičnost porabe prehrabnenih izdelkov in vodenje evidence. Začeti je veljala racionalizirana prehrana, s katero so bili določeni dnevni odmerki hrane za posamezne skupine prebivalstva.

Spodnja tabela nam prikazuje racionalizacijo prehrane po posameznih skupinah prebivalstva. Od septembra do novembra so oblasti petkrat zmanjšale dnevne odmerke hrane, in sicer 2. in 12. septembra, 1. oktobra, 13. in 20. novembra, slednje pa je veljalo do konca leta 1941. Ljudje so začeli množično umirati že po četrtem zmanjšanju odmerka hrane. Dnevni odmerki kruha⁹⁰ so bili najnižji od 20. novembra do 25. decembra, vendar pa so v tem času delavci, ki so predstavljali 34,4% populacije, še vedno dobivali dva krat več hrane kot ostale skupine prebivalstva. Pa vendar je bila tudi ta količina tako majhna, da so delavci umirali kar na delovnih mestih. V Leningrad je bilo januarja dostavljenih 1.500 ton hrane dnevno, kar je zadovoljilo okoli 60% potreb, zato je 24. januarja 1942 prišlo do ponovnega povišanja dnevnih odmerkov hrane (Kitanovič 1985: 235).

⁹⁰ Količina ostalih prehrabnenih izdelkov, ki so jih dobivali civilisti, je bila zanemarljivo majhna. 20. novembra je bila na primer količina masti, ki so jo dobili delavci 20 g, uslužbenci 10 g, ostali člani 7 g in otroci 17 g.

TABELA 2: Dnevni odmerki hrane po skupinah prebivalstva v gramih

Dan	Delavci (34, 4 %)	Delavci v najpomembnejših sektorjih (34, 4%)	Uslužbenci (17,5%)	Ostali člani (29,5%)	Otroci do 12 let (18,5%)
18.julij 1941	800	1000	600	400	400
2.september	600	800	400	300	300
12.september	500	700	300	250	250
1.oktober	400	600	200	200	200
13.november	300	450	150	150	150
20.november	250	375	125	125	125
25.december	350	500	200	200	200
24.januar 1942	400	575	300	250	250
11.februar	500	700	400	300	300
22.marec	600	700	500	400	400

Vir: Bidlack (1991: 44).

Za razliko od ostalih sovjetskih mest, kjer se je v obdobju vojne lahko kupilo nekoliko boljše hrano, pa je bilo prebivalstvo Leningrada odvisno samo od potrošniških kart, ki so jih prejeli. Vendar pa je prihajalo do številnih goljufij, saj so si mnogi ljudje na različne načine uspeli pridobiti več potrošniških kart⁹¹. Prav tako so nemška letala, da bi ustvarila zmedo v mestu, metala ponarejene karte. »Izguba karte je pomenila gotovo smrt«, saj se dvojniki prav zaradi goljufij niso izdajali (Glantz 2004: 87). Oktobra je potekal ponoven popis prebivalstva, da bi se odpravile številne nepravilnosti pri delitvi potrošniških kart. Pri tem je bilo ugotovljeno, da so pred popisom vsakodnevno izdali 75.000 potrošniških kart viška (Werth 1979: 246).

V Leningradu ni stradalo samo civilno prebivalstvo, temveč tudi vojska, kar pa je negativno vplivalo na njihovo bojno sposobnost. Tudi pripadniki Rdeče armade so dobivali omejene odmerke hrane, vendar pa so bili ti veliko večji kot pri civilistih. Vzporedno z zmanjševanjem dnevnih obrokov hrane so oblasti skušale najti različne načine, s katerimi bi se prihranila določena količina hrane. Številne leningrajske tovarne in znanstvene organizacije so poskušale najti različne metode za proizvodnjo

⁹¹ Te karte so pripadale osebam, ki so umrle ali že zapustile mesto.

prehranskih nadomestkov, vendar pa so ti ukrepi številne probleme le olajšali, ne pa tudi rešili⁹². Zaradi tega je bila 24. septembra 1941 sprejeta odločitev, da se pri peki kruha morajo uporabljati številni nadomestki, ki so predstavljali okoli 40% kruha. Konec novembra se je pri peki začela uporabljati tudi živilska celuloza, ki je predstavljala okoli 25% kruha. Čeprav se je zaradi primesi kakovost kruha močno zmanjšala, pa je vseeno omogočila podaljšanje možnosti oskrbe civilistov in vojske (Barbašin 1967: 268).

Zima 1942/43 se je močno razlikovala od predhodne. Ker se je zaradi velike stopnje smrtnosti in evakuacije število prebivalcev močno zmanjšalo, oskrba s hrano ni bila več pereč problem. V mestu je še vedno vladala lakota, vendar je v primerjavi z prejšnjo zimo terjala manj življenj. Težki pogoji za življenje so še vedno povzročali številne smrtne žrtve, vendar pa ni bilo več množičnega umiranja prebivalstva kot leto poprej. Tudi vremenski pogoji niso prinesli tako nizkih temperatur, kar je ugodno vplivalo na življenje v Leningradu in na izvajanje obrambnih ukrepov.

Po preboju blokade januarja 1943 se je postopno tudi prehrana, tako po količini kot tudi po kvaliteti, izenačila z normami, ki so veljale v drugih mestih Sovjetske zveze.

10.2. Posledice

Onemogočena oskrba Leningrada z osnovnimi življenjskimi potrebščinami, ki jo je povzročilo dolgotrajno obleganje mesta, je pustila grozljive posledice. Krizne razmere pozimi 1941/42 so povzročile visoko stopnjo smrtnosti civilnega prebivalstva. Za posledicami pomanjkanja hrane⁹³ je že meseca novembra umrlo okoli 11.000 ljudi. V času najnižjih dnevni obrokov hrane, in sicer od 20. novembra do 25. decembra, pa je zavlada še hujša lakota in samo v decembru terjala 52.000 življenj (Werth 1979: 251). Tudi delavci, ki so bili upravičeni do največjih obrokov hrane, so začeli

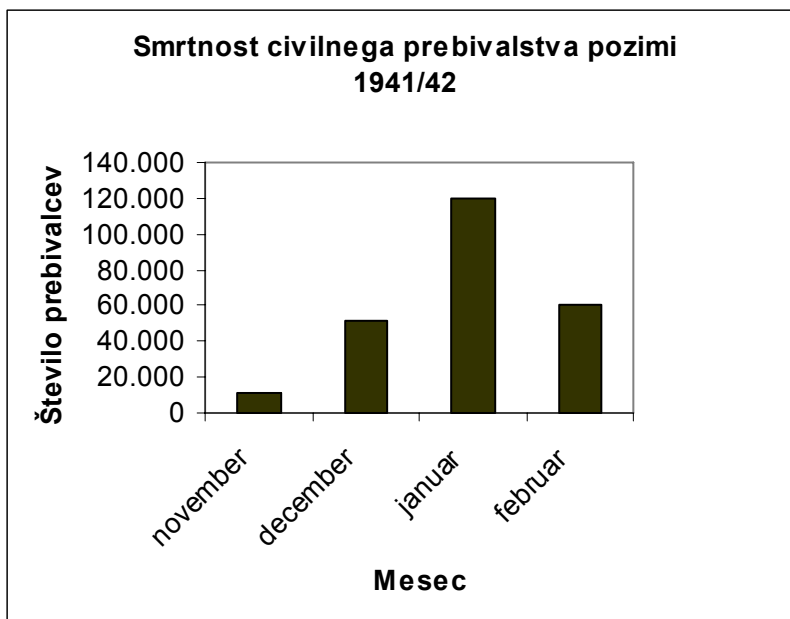
⁹² V Leningradu je zaradi hude lakote prišlo do pojava kanibalizma. A. A. Kuznjecev je v tajnem poročilu, ki ga je izdal 27. februarja 1941, podal ovadbe zoper osumljence, ki naj bi jih bremenila prodaja in uživanje človeškega mesa. Decembra 1941 je bilo osumljenih 26 ljudi, januarja 1942 366, samo v prvih dveh tednih meseca februarja pa se je število povzpelo na 494. Ustanovljene so bile tudi policijske enote, ki so stražile pokopališča.

⁹³ Najpogostejši vzrok smrti sta bila distrofija in skorbut. Distrofija je bolezen, pri kateri lahko pomanjkanje hrane povzroči najprej odmiranje mišic in kasneje še odmiranje vitalnih organov (Slovar tujk 2002: 230). Skorbut pa je bolezen, ki nastane kot posledica pomanjkanja vitamina C (Slovar tujk 2002: 1065).

množično umirati. Prav tako so na umiranje prebivalstva vplivale tudi nizke temperature.⁹⁴

Izboljšanje možnosti oskrbe mesta preko Ladoškega jezera, ki je prineslo povišanje dnevni obrokov 25. decembra in 24. januarja, ni bistveno vplivalo na splošno situacijo v mestu, saj so bile stare zaloge hrane popolnoma potrošene, prebivalstvo pa izčrpano od večmesečnega pomanjkanja hrane. Stopnja smrtnosti se je januarja in februarja 1942 drastično povišala, saj je samo v 60-ih dneh od podhranjenosti umrlo okoli 200.000 ljudi, kar je pomenilo, da je dnevna smrtnost znašala v povprečju od 3.500 do 4.000 ljudi (Barbašin 1967: 270). Največ ljudi je umrlo meseca januarja, in sicer kar 120.000 (Glantz 2004: 89).

GRAFIČNI PRIKAZ 1: Smrtnost civilnega prebivalstva pozimi 1941/42

Vir: Glantz (2004: 89).

Množično umiranje civilistov je trajalo vse do aprila 1942, vendar pa so se »posledice lakote in nenehnega bombardiranja čutile še dolgo«. Psihologi govorijo o »psihični travmi«, ki je zajela ogromno število ljudi. Leta 1942 je umrlo kar tri četrtine dojenčkov pred dopolnjenim enim letom starosti (Heuvel 1971: 377). Število

⁹⁴ Temperature pozimi 1941/42' so se gibale od 35 do 40 stopinj Celzija pod ničlo.

prebivalcev se je zaradi evakuacije in visoke stopnje smrtnosti močno zmanjšalo. Novembra 1942 je v mestu ostalo nekaj manj kot 650.000 ljudi, tako da so pogoji za življenje postali relativno normalni. Leta 1943 je v Leningradu umrlo »le« 20.000 ljudi (Kislicyn, Zubakov 1989: 199).

Po uradnih podatkih naj bi za posledicami blokade mesta pozimi 1941/42 umrlo 632.253 ljudi, vendar pa strokovnjaki in zgodovinarji ocenjujejo, da je v Leningradu v najbolj kritičnem obdobju obleganja umrlo od 800.000 do 1.000.000 ljudi, kar znaša med 34% in 42% celotne populacije mesta (Bidlack 1991: 24).

11. ZAKLJUČEK

Zaradi uspešnih vojaških akcij v zahodni Evropi in Hitlerjeve neustavljive želje po osvojitvi velikega življenjskega prostora na vzhodu je nemška stran po eni strani precenjevala lastne zmogljivosti in verjela v svojo nepremagljivost, po drugi strani pa je močno podcenjevala Sovjetsko zvezo in še posebej njene neizmerne človeške potenciale. Človeški faktor je prišel v ospredje tudi v bitki za Leningrad, kjer je odigral veliko vlogo in je bistveno pripomogel k nemškemu neuspehu. Na podlagi ugotovitev, predstavljenih v diplomski nalogi, potrjujem svojo glavno hipotezo, da je sodelovanje vojaške in civilne komponente pri obrambi mesta, posebej pa zabrisana ločnica med njima, v zgodbi napadenega in obleganega mesta, s skupnimi naporimi obeh pripeljala do končne zmage.

Že v prvih dneh nemško sovjetskega spopada je civilno prebivalstvo Leningrada aktivno pristopilo k obrambi svoje domovine. Nobeno mesto v Sovjetski zvezi ni mobiliziralo tako velik odstotek civilistov za opravljanje različnih del, ki so dopolnjevala vojaško obrambo, kot je bilo to v Leningradu. Začetek krepitev obrambne moči Severne fronte je bilo ustanavljanje prostovoljnih enot, ki jih je sovjetski vojaški vrh na sredini julija 1941 poslal na obrambno črto reke Luge, ki je predstavljala prvo utrjeno obrambno cono v smeri nemškega prodora. Mnogo prostovoljnih enot, ki so jih popolnili civilisti, pa se je formiralo v okviru reorganizirane mestne protizračne obrambe, ki je dobro vplivala na zmanjševanje učinkovitosti nasprotnikovih napadov iz zraka in na hitro odpravljanje posledic bombardiranja nemških zračnih sil.

V času hitrega prodora nemških sil skozi baltiške države je skoraj pol milijona civilistov sodelovalo na izgradnji najpomembnejših zunanjih obrambnih položajev in pri organizaciji učinkovitega notranjega sistema obrambe mesta. Najpomembnejša zunanja obrambna črta na reki Lugi je bila ključnega pomena, saj je sovjetska stran pridobila dragocen čas za krepitev obrambnih zmogljivosti Leningrada. S tem potrjujem prvo izpeljano hipotezo, saj so obrambni okopi in ovire, ki so jih postavili civilisti, pripadnikom Rdeče armade omogočili uspešno obrambo, ki je upočasnila nasprotnikov prodor, hkrati pa so nemške sile utpele velike človeške in materialne

izgube. Von Leebnove enote, ki so bile zaustavljene na obrambni črti reke Luge, so potrebovale kar tri tedne, da so lahko nadaljevale svoj bojni pohod, to pa je bil začetek konca nemškega osvajalskega pohoda.

Že v prvih dneh nemške invazije se je začela tudi temeljna reorganizacija leningrajske industrije v vojne namene. V času začetnih nemških uspehov je pospešeno potekala preusmeritev proizvodnje, ki je bila končana še preden so nemške sile od 8. septembra 1941 dalje začele z obleganjem mesta. Delavci so z množično proizvodnjo nujno potrebnih vojaških sredstev uspeli dosegati in celo presežati visoke vladne norme ter oskrbovati vojsko z orožjem in strelivom.

Hitler je septembra 1941 sprejel nenavadno odločitev, ki je kasneje v zgodovinskih krogih sprožala številne razprave. Z odlokom, ki ga je sprejel 21. septembra je spremenil svoj prvotni načrt, ki je predvidel, da vojaške sile zavzamejo Leningrad in šele nato Moskvo in je obsodil mesto na počasno umiranje od lakote ter topniških in letalskih izstrelkov. Računal je namreč, da bo z obleganjem prekinil oskrbo mesta z najnujnejšimi življenjskimi potrebščinami, ki bo usodno vplivala na izid bitke. Čeprav s severne strani ni bil takšen pritisk na leningrajske branilce, kot je Hitler to pričakoval, saj so finske enote prodrle le do sovjetsko finske meje iz leta 1939, so se pogoji v mestu že jeseni 1941 močno poslabšali. Začelo je primanjkovati hrane, zračne poti pa niso mogle zadovoljiti vseh potreb civilnega prebivalstva in pripadnikov vojske, ki so ostali v nemškem obroču. Sledilo je najbolj tragično obdobje celotnega obleganja, zima 1941/42, ki je po nekaterih domnevah terjala kar milijon življenj. Hitler prav tako ni računal na oskrbo in evakuacijo Leningrada preko Ledene ceste življenja, ki se je vzpostavila na južnem delu Ladoškega jezera in je bila nenehno izpostavljena topniškemu obstreljevanju nemških sil in ki je prav tako terjala na tisoče življenj. Veliki napori civilistov in vojske so omogočili vzpostavitev in dobro funkcioniranje Ledene ceste, evakuacija več kot milijona ljudi in uspešna oskrba z hrano ter strelivom pa je omogočila normaliziranje stanja spomladi 1942. S tem potrjujem tudi drugo izpeljano hipotezo, da je Hitlerjeva odločitev temeljila na napačni oceni stanja v mestu in je podcenila civilno prebivalstvo in vojsko.

Civilno prebivalstvo in pripadniki enot Leningrajske fronte so kljub tragični usodi pozimi 1941/42 prekrizali Hitlerjeve načrte o predaji mesta, s tem pa potrjujem tudi

tretjo izpeljano hipotezo. V mestu so takrat ponovno zaživele vse vitalne funkcije, evakuacija, smrtne žrtve in samooskrba mesta, pa so omogočili, da problem hrane ni bil več pereč. V mestu so ostali za delo sposobni prebivalci, ki so bili v večini zaposleni v obrambni industriji, ki je uspešno zadovoljevala potrebe fronte in je januarja 1943 pripomogla k uspešni deblokadi mesta.

Hitler je prav tako podcenil voljo, vztrajnost in patriotizem prebivalcev Leningrada v borbi za svoje mesto. Njihovi vsakodnevni napor, da bi ohranili lastna življenja in preprečili namere nemških sil, da zavzamejo mesto, so dobivali naravnost epske razsežnosti. Čeprav je takratna partijska oblast nedvomno izvajala določene pritiske na civiliste, da so se vključevali v obrambo Leningrada, pa brez zavesti in volje tri milijonske množice, ki je v času vojne dihala kot eno, le prisila ne bi bila dovolj. Strah prebivalcev pred Stalinovo represivno oblastjo je nedvomno vplival na večjo disciplino in poslušnost ljudi v času obleganja, vendar pa sta bila ljubezen do lastnega mesta in patriotizem tista, ki sta gnala ljudi v borbo z nemško pošastjo. Z danimi zaključki potrjujem tudi četrto izpeljano hipotezo.

A. A. Ždanov je v svojem govoru na zasedanju Vrhovnega sovjeta partije 18. junija 1942 izrekel besede, ki veljajo še danes: »V Leningradu ni meje med fronto in zaledjem. Vsi žive za en smisel – uničiti sovražnika!« (Barbašin 1967: 287).

12. VIRI IN LITERATURA

12.1. Knjige

1. Alink, B. (1980): Drugi svetski rat. Mladost, Zagreb.
2. Barbašin, I. P. et al., (1967): Bitka za Lenjingrad. Vojnoizdavački zavod, Beograd.
3. Bidlack, Richard (1991): Workwrs at war: factory workers and labour policy in the siege of Leningrad. Center for Russian and east European studies, Pittsburgh.
4. Carruthers, Bob (1999): The Russian front. Cassell&Co, London.
5. Cecel, Robert (1975): Hitler's decision to invade Russia. Davis Poynter, London.
6. Chassin, M. (1955): Istorija drugog svetskog rata. S.n., Beograd.
7. Churchill, Winston (1966): Drugi svetski rat. Prosveta, Beograd.
8. Clark, Alan (1995): Barbarossa: the Russian German conflict. Cassell&Co, London.
9. Colič, Mladen (1977): Vojna istorija. Obšnarodna obrana, Beograd.
10. Čakovskij, Aleksander Borisovič (1980): Sudar svetova: blokada. Privredna štampa, Beograd.
11. Dunmore, Helen (2002): The siege. Penguin Books, London.
12. Erickson, John (1994): Barbarossa, the axis and the allies. Edinburgh university press, Edinburgh.
13. Eutuhov, Catherine (2004): A history of Russia. Houghton Mifflin, Boston.
14. Fadejev, Aleksander (1945): Lenjingrad u danima blokade. Prosveta, Beograd.
15. Glantz David (2004): The siege of Leningrad. Cassell, London.
16. Glantz David (2000): The battle of Leningrad. Cassel, London.
17. Kislicyn, N. , Zubakov, V (1989): Leningrad does not surrender. Progress Publishers, Moscow.
18. Kitanovič, Branko (1985): Lenjingradska bitka. Istarska naklada, Pula.

19. Lomagin, Nikita (1998): Soldiers at war: German propaganda and Soviet army morale during the battle of Leningrad 1941-44. Center for international studies, Pittsburgh.
20. Markovič, Milutin (1972): Drugi svetski rat. Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd.
21. Macksey, Kenneth (1996): Why the Germans Lose at war. Greenhill Books, London.
22. Piekalkiewicz, Janusz (1996): Druga svetovna vojna. DZS, Ljubljana.
23. Prebilič, Vladimir (2004): Logistika oboroženih sil Nemčije v času 2. svetovne vojne: doktorska dizertacija. FDV, Ljubljana
24. Rupnik, Anton (1999): Tretji Rim: Rusija nekoč in danes. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.
25. Salisbury, Harrison Evans (1975): 900 dni: obleganje Leningrada. Borec, Ljubljana.
26. Shirer, William (1977): Uspon i pad Trečeg reicha. Znanje, Zagreb.
27. Shukman, Harold (1993): Stalin's generals. Weidenfed&Nicolas, London.
28. Treadgold, Donald (1995): Twentieth century Russia. Westview press, Oxford.
29. Tumarkin, Nina (1994): The living and the dead. Basic Books, New York.
30. Vukotič, Vujo (1961): Drugi svetski rat: pregled ratnih operacija. Vojnoistorijski institut, beograd.
31. Žukov, Georgij Konstantinovič (1989): Uspomene i razmišljanja. Kultura, Beograd.
32. Werth, Aleksander (1979): Rusija u ratu. Otokar Keršovani, Rijeka.
33. (1980) Vojna istorija. Vojnoizdavački zavod, Beograd.

12. 2. Članki v zbornikih

1. Kate, F.R. Ten (1971): Plan Barbarossa. V: Drugi svetski rat. Mladost, Zagreb, str. 236 – 239.
2. Kate, F.R. Ten (1971): Sovjetske protumjere. V: Drugi svetski rat. Mladost, Zagreb, str. 247 – 249.

3. Kramer, Herard (1971): Snaga i slabost. V: Drugi svetski rat. Mladost, Zagreb, str.240 – 246.
4. Luykx, Paul (1971): Grad na Nevi. V: Drugi svetski rat. Mladost, Zagreb, str. 362 – 363.
5. Kielich, Wolf (1971): Nijemci idu na Leningrad. V: Drugi svetski rat. Mladost, Zagreb str 365 – 367.
6. Stuijvenberg, Williem (1971): Ušančeni velegrad. V: Drugi svetski rat. Mladost, Zagreb, str. 368 – 373.
7. Heuvel, Martin (1971): Umiru, ali se ne predaju. V: Drugi svetski rat. Mladost, Zagreb, str. 376 – 381.
8. Verkijk, Dick (1971): Obruč je slomljen. V: Drugi svetski rat. Mladost, Zagreb, str 383 – 385.

12.3. Slovarji, enciklopedije in leksikoni

1. Adlešič, Gregor et al (2002): Veliki slovar tujk. Cankarjeva založba, Ljubljana.
2. Bučar, Bojko et al (2002): Navodila za pisanje seminarske naloge in diplomskega dela. Fdv, Ljubljana
3. Jurančič, Janko (1972): Srbohrvatsko – slovenski slovar. DZS, Ljubljana.
4. Korošec, Tomo (2002): Vojaški slovar. MORS, Ljubljana.
5. Škerljeva, Ružena (1957): Angleško – slovenski slovar. DZS, Ljubljana.
6. (1966) Enciklopedija leksikografskog zavoda. Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb.
7. (1970) Vojna enciklopedija. Vojnoizdavački zavod Vojne enciklopedije, Beograd.
8. (1982) Enciklopedija druge svetovne vojne. Borec, Ljubljana.
9. Dupuy, Trevor et al (1993): International military and defence encyclopedia. Brassey's, New York.
10. (1981) Vojni leksikon. Vojno izdavački zavod, Beograd.

12.4. Internetni viri

1. Leningrad, <http://www.saint-petersburg.com/history/index.asp> (5.5.2006)
2. Wikipedia–the free encyclopedia,
http://en.wikipedia.org/wiki/Saint_Petersburg (4.2.2006)
3. Wikipedia- the free encyclopedia,
http://en.wikipedia.org/wiki/Siege_of_Leningrad (4.2.2006)
4. The 900 day siege of Leningrad,
<http://it.stlawu.edu/rkkreuzer/pcavallerano/Leningrad/web.htm> (15.4.2006)
5. Columbus state university, The Battle of leningrad,
<http://history.colstate.edu/Pate/john/Leningrad/htm> (11.11.2005)
6. Battle and siege of Leningrad,
<http://www.expage.com/wwiieast11> (11.11.2005)
7. Battle of Leningrad, <http://www.lenbat.narod.ru/eng/> (4.9.2005)
8. The battle of Leningrad, maps,
<http://rkkaww2.armchairgeneral.com/maps/> (29.5. 2006)
9. World war II, Siege of Leningrad,
<http://www.Worldwar2database.com/html/Leningrad.htm> (5.4.2006)
10. Wikipedia-the free encyclopedia
http://sl.wikipedia.org/wiki/Urbano_bojevanje (24.6.2006)

12.5. Ostali viri (DVD)

1. (2001) The Battlefield: The siege of Leningrad
2. (2003) The siege of Leningrad